

TADQIQOTLAR

TADQIQOTLAR

jahon ilmiy metodik jurnal

 tadqiqotlar.uz

17

17- son

1 - qism

Iyul

OPEN

ACCESS

Google
Scholar

JOURNALS
MASTER LIST

www.tadqiqotlar.uz

TADQIQOTLAR

Jahon ilmiy – metodik jurnali

17 - SON

Iyul– 2023

Google
Scholar

ICJ JOURNALS
MASTER LIST

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DARSLARGA
BO'LGAN QIZIQISHLARINI UYG'OTISH VA BILIMLARINI OSHIRISH.****Rashidova Saida Ravshonbek qizi***Guliston davlat universiteti**pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim**yo'nalishi 3-bosqich talabasi**E-mail: saidarashidova0@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini fanlarga bo'lgan mustaqil va ongli fikrlashga o'rgatishda innovatsion texnologiyalar, boshlang'ich sinf o'quvchilarning qiziqishlarini o'rganish, axborot texnologiyalari va ilg'or pedagogik texnologiyalarning o'рни haqida batafsil bayon qilingan.

Resume: This article describes in detail the role of innovative technologies, the study of the interests of elementary school students, information technology, and advanced pedagogical technologies in teaching elementary school students to think independently and consciously about science.

АННОТАЦИЯ: В данной статье подробно описывается роль инновационных технологий, изучения интересов младших школьников, информационных технологий, передовых педагогических технологий в обучении младших школьников самостоятельно и осознанно мыслить о науке.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, pedagogik texnologiya, mustaqil fikrlash, ilg'or pedagogika, zamonaviy o'qitish.

Ключевые слова: инновационные технологии, педагогические технологии, самостоятельное мышление, передовая педагогика, современное обучение

Keywords: innovative technologies, pedagogical technology, independent thinking, advanced pedagogy, modern teaching.

O'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil qilishda ham an'anaviy usullardan farqli ravishda, yangicha pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayonida foydalanish zamon talabi sanaladi.

Dars jarayonida yangicha muhitni takomillashtirish, zamonaviy ko'rgazmalardan, interfaol metodlardan foydalanib mazmunli olib borish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari boshqarishga moyil, qiziquvchan, ta'sirchan bo'lganliklari uchun ham o'qituvchidan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga xos bo'lgan, darsni oson o'zlashtirishlarini, bilimlarni mustahkam o'rganishni kafolatlaydigan metodlarni tanlashi va foydalanishi talab qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Pedagogik texnologiyalardan foydalanishda ta'limning mohiyatini belgilash, ta'lim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, o'quvchilarning bilimlarni keng egallashi va ma'naviy fazilatlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ta'limning natijasi va o'zlashtirish darajasini aniqlash ularni ob'ektiv baholash uchun test vazifalarini tayyorlash kabilar tashkil qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilingan o'qish darslari vaqtida erkin va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishi natijasida, o'quvchilar atrof olamdagi, jamiyatdagi qonunlarni, hamda asardagi ijobiy va salbiy qahramonlar orqali insoniy fazilatlarini anglash, bilimlarni chuqur o'rganish, keng fikrlash, tegishli qarorlar qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quv jarayonlarida o'quvchilarini ijodkorlikka o'rgatishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari mavjud bo'lib, ular har bir bolada o'zgacha paydo bo'ladi. Psixologiyada shaxsiyatning xususiyatlari, o'zlarini doimiy tarzda namoyon qiladigan muhim xususiyatlarning hamma turlarini qamrab oladi. Masalan, har bir kishi tasodifiy zarur ma'lumotlarni unutishi mumkin, lekin umuman olganda hammasi unutilmaydi. Yagona holatlar belgilar xususiyatining mavjudligini ko'rsatmaydi.

Qarama-qarshilikka uchragan insonlarning xarakteristikalarini odat va bezovtalik kabi xususiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin, lekin bu boshqalarga g'azablanishga qodir bo'lgan har bir kishi ziddiyatli shaxs bo'lishini anglatmaydi. Shuni aytib o'tish joizki, inson hayot tajribasini yig'ib oladigan hamma fazilatlar oladi.

Hissiyot idrok, sezgi, xotira yordamida, shuningdek tafakkur va boshqalar bilan insonga hayotdan olgan taassurotlar zaxirasiga ega bo'lishni taqozo qiladi va ushbu sohada turli faoliyatlarni amalga oshiradi, shuningdek, mehnatning eng oliy darajasi sanalgan ijod bilan hamohang yondashadi.

Shunday qilib, mehnatning oliy shakli ijoddir. Har bir inson dunyoni idrok qiladi, tasavvur qiladi, yaqqolroq his qilib boradi. Kuzatishlar orqali ko'pdan-ko'p taassurotlar olib, eshitib, o'qib xotirada ancha yorqin saqlab qolishga harakat qiladi. Bular asar yaratishda juda ham kerak, qaysiki, xotirada faqat o'z mazmunida borliqqa estetik, hissiy munosabat aks etib turuvchi voqealar aks etadi. Irodaviy xususiyatlarning paydo bo'lishi, irodaviy imkoniyatlarni so'zsiz, quyidagi psixik jarayonlar - xayol, sezgi, xotira, tasavvur kabilar bilan bog'laydi.

Shunday qilib, iroda katta kuch sifatida ijodni faollashtiradi, yuqori natijalarga erishishi va yana o'quvchining yetuk shaxs sifatida rivojlanishiga yuzaga chiqadi. Mana shu zaruriy jarayonda o'qituvchi o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari uchun imkoniyat yaratib bera olsa, o'quvchilar birin - ketin muvaffaqiyatga erishib boradilar. Agar ta'lim berishda noto'g'ri metod yoki yo'nalish tanlansa, ya'ni o'quvchi tanqidga uchrasa bunday vaziyatda unda

kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali takomillashtirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi.

O'quvchilarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin. O'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning aqliy va ijodiy tafakkurini, intellektual qobiliyatlarini shakllantirish, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash, bugungi pedagogikaning asosiy vazifalaridan. Darslarni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, o'quvchilarni mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga o'rgatish, o'qitilayotgan fanni o'zlashtirish sifatini oshirish ustuvor vazifa sanaladi. Bu sohada boshlang'ich ta'limni o'qitishda ham turli xil uslublar foydalanilmoqda. Shulardan biri zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishdir.

Boshlang'ich sinf o'qish darslari uchun tanlangan mavzular o'quvchilarga kundalik hayot, va insoniy munosabatlar bo'yicha ham bilim va tarbiya berishni nazarda tutadi. Bular ichida hikoya janriga taalluqli asarlar alohida ajralib turadi. Ulardan ko'zlangan muhim maqsad o'zlikni anglash, istiqloq, Vatan va tabiat bilan bog'liq tuyg'ularni uyg'otishdir. Ijodiy qobiliyatlarni takomillashtirish masalasini tahlil etish ushbu konsepsiyaga kiritilgan tarkib bilan belgilanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, psixologik nuqtai nazardan, boshlang'ich maktab yoshi ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun sezgir davrdir. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar juda qiziquvchan, ular atrofdagi dunyo bilan tanishish istagi bor. Kattalar, qiziquvchanlikni rag'batlantirish, bolalarga bilimlarni yetkazish, ularni turli tadbirlarga jalb qilish bolalarning tajribasini kengaytirishga yordam beradi va tajriba va bilimlarni to'plash kelajakdagi ijodiy faoliyatning muhim shartidir.

Oddiy hayotda qobiliyatlar, birinchi navbatda, ma'lum bir kishining xususiyatlari sifatida paydo bo'ladi. Muayyan kishiga murojaat qilish, ayniqsa ta'lim jarayonida, biz qobiliyatlar rivojlanib, individual xususiyatga ega ekanligini ko'ramiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Dilova N.G. Pedagogik hamkorlik jarayonining mazmunk va uni tashkil etish tamoyillari. 2021.
2. Dilova N.G. . O'quvchilarning shaxsiy sifatleri - pedagogik hamkorlikning dastlabki tamoyili. 2021.
3. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Sariyev Sh. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda qiziqishlarni o'rganish.T.,TDPU. 2008.
4. G'oziyev. E Jabborova. A "Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi" T. 2003.

HOZIRGI KUNDA KELAJAK AVLOD YOSHLARINING TARBIYASIDAGI MUAMMOLARI**Rashidova Saida**

*Guliston davlat universiteti pedagogika
fakulteti boshlang'ich ta'lim va sport
tarbiyaviy ishi yo'nalishi 3-bosqich
talabasi*

Tayanch so'zlar: Yosh avlod, milliy mafkura, farzand, tarbiya, yuksak ma'naviyat, pedagog, qadr-qimmat, ijtimoiy muhofaza, ehtiyojmand, ma'naviy qo'llab-quvvatlash

Ключевые слова: Молодое поколение, национальная идеология, дети, воспитание, высокая духовность, педагог, достоинство, социальная защита, нуждающиеся, духовная поддержка.

Keywords: Young generation, national ideology, children, upbringing, high spirituality, teacher, dignity, social protection, those in need, spiritual support.

ANNOTATSIYA: Maqolada mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Yosh avlodni dunyo qarashini shakllantirishda milliy istiqlof mafkurasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Negaki, milliy mafkuraning bosh negizi yosh avlod ruhini tarbiyalashdagi bosh omillaridan biridir.

АННОТАЦИЯ: В нашей стране принимаются меры по формированию гармонично развитого поколения, по воспитанию молодежи духовно, нравственно и физически здоровой, по превращению ее в активных участников проводимых реформ.

Целесообразно использовать идеологию национальной независимости в формировании мировоззрения подрастающего поколения. Ведь основная основа национальной идеологии - один из главных факторов воспитания духа подрастающего поколения.

Resume: The article analyzes in our country, measures are being taken to form a harmoniously developed generation, to educate young people spiritually, morally and physically healthy, to turn them into active participants in the ongoing reforms. It is advisable to use the ideology of national independence in shaping the outlook of the younger generation. After all, the main basis of national ideology is one of the main factors in the upbringing of the spirit of the younger generation. All general education schools are responsible for the upbringing and development of our children. These

assignments are a key factor in the development of all students' abilities, the creation of creative aspirations.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek, "Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham g'oyat muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan". Kelajagimizning qanday bo'lishi hozirgi kundagi yoshlar tarbiyasiga bog'liq. Biz farzandimizning nafaqat jismoniy va ma'naviy sog'lom o'sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo'lgan, uyg'un rivojlangan inson bo'lib, XXI asr talablariga javob beradigan, barkamol avlod bo'lib voyaga yetishi uchun zarur bo'lgan barcha imkoniyatlarni va sharoitlarni yaratishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz.

Respublikamizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e'tiborga olib ta'lim-tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib boorish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bunga xalq og'zaki ijodi, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyaga axloq-odobga doir g'oyalarini o'rgatib komil insonni ishlari amalga oshmoqda." Kelajak bugundan boshlanadi"³ deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy jarayonning mezonini belgilaydi. Bu borada ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish ta'limni ilg'or tajribalar asosida boyitib borish, yangi pedagogic tajribalar asosida olib boorish ayniqsa muhimdir. Xalq musiqasi og'zaki ijodiyoti, an'analari, urf-odatlar asosida barkamol avlodni voyaga yetkazish ularni ko'proq o'z millatini sevishga g'ururlanishga shorqano g'oya va ta'limotlarni o'rganib ularni kelajakka tadbiq etishga zamin yaratiladi. Mustaqil Respublikamizda milliy madaniyatimizni o'ziga xosligini tiklash, umumta'lim maktablarida o'quvchilarni badiiy, axloqiy tarbiyalash va kamol toptirish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Ma'naviy yetuk millat qadriyatlarini to'g'ri baholashga va uni yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Demak, jamiyat ma'naviyatining o'sishi qadriyatlardan keng foydalanish uchun shart-sharoitlarni yaratib, qadriyatlarni yanada rivojlantirishga zamin hozirlaydi. Qadriyatlar ta'rifidan kelib chiqib, umuminsoniy qadriyatlarni quyidagicha ta'riflash mumkin. Umuminsoniy qadriyatlar-millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq holdagi qadriyat shaklidir. Umuminsoniy qadriyatlar millatning tarixini yashash tarsi, ma'naviyati, madaniyati orqali namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida umuminsoniy qadriyatlar ijtimoiy-tarixiy hodisani ifodalaydi. Ma'naviyat milliy urf-odatlar, tarbiya an'analari, axloq-odob aqidalari, e'tiqod, madaniy-ma'rifiy jarayonlar majmuasidir. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuchdir" deydi Birinchi yurtboshimiz I. A. Karimov o'z asarlarida.

Ma'naviy qadriyatlar-bu falsafiy va ijtimoiy tushunchalar bo'lib, insonni o'rab olgan atrof-muhitni amaliy jihatdan o'zlashtirish natijasida vujudga keladi. Ta'lim tarbiya jarayonida ma'naviy qadriyatlar ijtimoiy tarixiy hodisani ifodalaydi. Umuman xulosa qilib aytganda bugungi yoshlarni mustaqillik ruhida tarbiyalashdan maqsad, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish bilan birga jamiyatimizning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy salohiyatini ko'tarishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishuvi ta'lim va tarbiyani milliy shakllantirishga va rivojlantirishga keng yo'l ochib berdi. Milliy tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, adabiyot, etika, estetika, pedagogika, psixologiya kabi fanlardan foydalanadi. Milliy tarbiya hayotning mohiyati ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Bugungi kunda shunchaki bilim egasi bo'lgan yoshlar emas, ijodkor, iste'dodi bilan ajralib turuvchi o'quvchilarni tarbiyalash zamon talabidir. Maktabda ta'lim olish davrida milliy tarbiya o'quvchilarni turli qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tabiatga, jamiyatga qarash tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch quvvatlari yanada mustahkamlanadi. Jiga kata e'tibor bergan O'rta Osiyolik mashhur musiqachilar orasidagi olim rBolaning Yoshi ulg'aygan sari bu faoliyat tobora ko'proq mustaqil xususiyatga ega bo'lib boraveradi. Tabiat va jamiyat turmushda uchraydigan hodisa va sharoitlarni tushunishga ham idrok etib o'z atrofida tilarga munosabatda bo'lishiga ko'nikib boradi.

Yoshlarning ta'lim-tarbiyasi har bir ota-onaning, o'qituvchi, tarbiyachining Vatan oldidagi muqaddas burchidir. Olib borilayotgan islohatlarning vazifasi Respublikamizda o'sib kelayotgan yosh avlodning orzu-istaklariga monand ta'lim tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy muammolarini milliy qadriyatlar asosida to'g'ri hal etishga qaratilgan. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyat nozik san'at bo'lib, unga juda jiddiy yondashish kerak. Yosh avlodni dunyo qarashini shakllantirishda milliy istiqloq mafkurasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Negaki, milliy mafkuraning bosh negizi yosh avlod ruhini tarbiyalashdagi bosh omillaridan biridir. Farzandlarimizni tarbiyalash va ularning shaxsini har tomonlama kamol toptirish barcha umumta'lim maktablari zimmasiga yuklatilgan. Bu vazifalar o'quvchilarda barcha qobiliyatni o'sishiga, ijodiy intilishni vujudga keltirishga asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Ilg'or g'oyalarni davrimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni, shuningdek, tarixiy mavzularni zamonaviy ruhda tushuntirish o'g'il va qizlarda g'oyaviy e'tiqodni ma'naviy dunyoqarashni tarbiyalash uchun boy manba bo'lib hisoblanadi. Shundagina yosh avlod ruhiga his-hayajonli ta'sir ko'rsatadigan ularda mardlik, jasurlikni, tashabbuskorlikni tarbiyalaydigan mustahkam milliy tarbiya tizimi tarkib topadi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilar musiqa madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, an'analarini bilan yaqindan tanishadilar. Vatanparvarlik tarbiyasining dolzarbligi xalqaro vaziyatning hafsizligi, uning mudofa quvvati, qurolli kuchlarni mustahkamligi, milliy birdamlik, ahlilik, hamdardlik kabi ma'naviy omillar bilan belgilanadi. Batanparvarlik deganda, ona zaminga bo'lgan muhabbat, uni sevishtirish, ardoqlash va uning ravnaqi uchun

g'amxo'rlik qilish tushuniladi. Vatanparvarlik jamiyatimizdagi barcha insonlarni, millat va elatlarni birlashtiruvchi muhim omil ekanligi hammamizga ma'lum. Vatanparvarlik deganda – Vatanga sadoqat, unga xizmat qilish, yurt tinchligini asrash, Vatan ravnaqi uchun o'z hissasini qo'shish, milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish demakdir. “Vatan” arabcha so'zdan olingan bo'lib, “Ona yurt” degan ma'noni anglatadi. Vatan insonning kindik qoni to'kilgan, ajdodlarimiz tug'ilib o'sgan joyga hurmat, yurt tinchligini asrash va unga xizmat qilish kabi fazilatlar tushuniladi. Vatanparvarlik g'oyalarini o'quvchilarimiz ongida tarkib toptirish, oila, bog'cha, maktabdan boshlanadi. Bu jarayon bobolar o'giti, onalar mehri, otalar ibrat, ustozlar namunasi orqali amalga oshiriladi. Vatanparvarlik g'oyalarini o'quvchilar ongi va qalbiga singdirishda adabiyot, tasviriy san'at, musiqa, tarix fanlarining ahamiyati katta, chunki, musiqa tarbiyasi vositasida, o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash qo'shiqlar va turli-tuman mazmundagi musiqa sadolari bilan amalga oshiriladi. Aql-idrokni o'sib borishi bilan Vatan tuyg'usi kundalik odatdan iymon, e'tiqodga aylana boshlaydi. Vatanparvarlikni e'tiqodga aylanishi, har bir inson qalbiga ichki ma'naviyatining ifodasini belgilab beradi. Milliy Vatanparvarlik deganda esa biz o'zbek xalqining qoniga singib ketgan iymon va insof, mehr-muhabbat, oqibat, shavqat, or-nomus, ona yurtiga, o'z eliga sadoqat, axloqiy ma'naviy qadriyatlar yig'indisini tushunamiz.

Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Jumladan, maktabgacha ta'limning zamonaviy tizimi, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim joriy qilinmoqda, zamonaviy oliy ta'lim muassasalari hamda nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda.

Yoshlarning bandligini ta'minlash va ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish bo'yicha ishlarni mutlaqo yangi tizim asosida tashkil etish va amalga oshirish maqsadida “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi qabul qilindi.

Yoshlar bilan doimiy muloqot qilish mazkur sohadagi dolzarb muammolarni aniqlash va hal etishda davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Shu bilan birga, amalga oshirilgan ishlarning tahlili bu borada ayrim muammolar saqlanib qolayotganligini ko'rsatmoqda. Xususan:

-birinchidan, yosh avlod ongiga Vatanga sodiqlik va uning taqdiri uchun daxldorlik hissini singdirishga, ularda yot g'oya va qarashlarning salbiy ta'siriga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar yetarli darajada samara bermayapti;

-ikkinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash, shuningdek, ekstremizm, terrorizm va

boshqa buzg'unchi g'oyalarga nisbatan murosasizlikni shakllantirish yuzasidan davlat organlari va jamoat tashkilotlarining faoliyati hamon talab darajasida emas;

-uchinchidan, o'quvchi-yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish uchun zarur bo'lgan madaniy-ko'ngilochar obyektlar, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, shu jumladan, joylarda turli ijodiy va ta'lim to'garaklari, sport seksiyalarining yetishmasligi bolalarning sog'lom ruhda tarbiyalanishiga va to'g'ri hayot yo'lini tanlashiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;

-to'rtinchidan, o'qituvchi va murabbiylarning ijtimoiy mavqei va nufuzi pasayib ketganligi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimi bugungi kun talabiga mutlaqo javob bermasligi yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash hamda mustaqil dunyoqarashini shakllantirish borasida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda;

-beshinchidan, yoshlarning oliy ta'lim muassasalariga qamrab olinish darajasi pastligi, yetakchi xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorlik yetarlicha yo'lga qo'yilmaganligi malakali kadrlarning yetishmasligiga va olib borilayotgan islohotlardan ko'zlangan maqsadga to'liq erishilmasligiga sabab bo'lmoqda;

-oltinchidan, sohada qonun buzilishi holatlarining saqlanib qolayotganligi, shu jumladan, yoshlarni qo'llab-quvvatlashga ajratilayotgan mablag'larning maqsadli sarflanishida nazoratning yetarli darajada emasligi tizimli muammolarni yuzaga chiqarmoqda.

Qayd etilgan muammolarni bartaraf etish, yosh avlodni tarbiyalash borasidagi ishlarni yanada takomillashtirish, ta'lim-tarbiya sifatini mazmun jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, o'qituvchilik kasbining nufuzini oshirish maqsadida, shuningdek, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq:

1. Quyidagi ustuvor yo'nalishlarni nazarda tutuvchi Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi (keyingi o'rinlarda Dastur deb yuritiladi) 1-ilovaga muvofiq tasdiqlansin:

-yuksak ma'naviyatli, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarashga ega bo'lgan fidoyi va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash;

-yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash;

-pedagog xodimlarning qadr-qimmatini va nufuzini oshirish, ularning moddiy-ma'naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish;

-yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ular o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish;

-yoshlar jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish;

-o'quvchi-yoshlarni ijtimoiy muhofaza qilish, ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. T.2019-y. 23-avgustdagi videoselektor nutqidan.
2. SH.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi 2016-yil
3. SH.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak 2017-yil
4. O'ylaymiz, o'ynaymiz aqlimizni charxlaymiz. Toshkent. 2006.
5. Kaldibekova A.S., Xodjayev B.X. O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari T., 2006.

TABIATGA EHTIROM AJDODLARDAN MEROS

Rashidova Saida Ravshonbek qizi

Guliston davlat universiteti

Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

3-kurs talabasi

Tayanch so'zlar: buyuk makon, nozu-ne'matlar maskani, bebaho qadriyat, ekalogik muammo, Qizil kitob, ekalogiya, jahon okeani, suv havzalari, ona tabiat.

Key words: great space, place of treasures, priceless value, environmental problem, Red Book, ecology, world ocean, water bodies, mother nature.

Ключевые слова: огромное пространство, сокровищница, бесценная ценность, экологическая проблема, Красная книга, экология, мировой океан, водоемы, матушка-природа.

Annotatsiya: Maqolamda asosan tabiatni sevishga unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga undaganman. Haqiqatdan ham atrofimizdagi tabiatga, ajoyib va qiziqarli narsalar ko'pligiga, undan odamlar naqadar ko'p boyliklar olishiga ishonch hosil qilasiz. Odamlar tabiatning boy in'omlaridan foydalanibgina qolmay uni muhofaza qilish va boyliklarini yanada ko'paytirishga harakat qiladilar. Tabiat bilan har doim hamnafas bo'lishimiz, uni xuddi onamizday ko'rishimiz kerakligini asosiy o'rinda qo'yganman.

Abstract: In my article, I mainly encouraged to love nature and treat it with care. You will be sure of the nature around us, the many wonderful and interesting things, and how many riches people can get from it. People try not only to use the rich gifts of nature, but also to protect it and increase their wealth. I put it in the main place that we should always be in harmony with nature, we should see it as our mother.

Аннотация: В своей статье я в основном призывал любить природу и относиться к ней бережно. Вы убедитесь в окружающей нас природе, в том, сколько всего прекрасного и интересного, и сколько богатств люди могут получить от нее. Люди стараются не только использовать богатые дары природы, но и беречь ее и приумножать свое богатство. Я ставлю на главное место то, что мы всегда должны быть в гармонии с природой, мы должны видеть в ней свою мать.

Tabiat - bu insoniyat yashashi uchun buyuk makon, nozu-ne'matlar manbai bo'lib, uni asrash har bir insonning burchi, bu borada xalqimiz uzining milliy-tarixiy an'alariga ega. Bu an'alar doimo rivojlantirilib, boyitib kelingan.

O'tmishdan ma'lumki, tabiat insoniyat uchun bebaho qadriyatdir. Tabiat, tug'ilish, yashash, o'sish-faoliyat maydoni. Inson tabiat bilan birga yashaydi, o'sadi, rivojlanadi. Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng tabiatni muxofaza qilishga oid ma'naviy qadriyatlar ham xalq hayotida to'laroq namoyon bo'la boshladi.

Ma'lumki, so'nggi yillarda "Ekologiya" so'zi juda ommaviylashib ketdi. Ko'pincha atrof – muhitning nomaqbul holati haqida gapirganda bu so'z tez-tez tilga olinadi. Ba'zan bu atama "Jamiyat", "Oila", "Inson", "Salomatlik" kabi so'zlar bilan birgalikda ishlatiladi. Ekologiya biologiya fanlari turkumiga mansub bo'lib, hozirgi vaqtda mus-taqil fan sifatida shakllanadi. Shuningdek, bugungi kunda ekologiya fani ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda.

Ekologiya atamasi mazmunidan ham ma'lumki, butun tabiat o'z uyimiz. Demak, qilayotgan xatolarimizdan o'zimiz jabr ko'ramiz. Tabiatga bo'lgan mehrimiz ham kun kelib o'zimizga qaytadi.

Mexanik cho'kmalar nurash mahsulotlarining loyqa, chang, sudraluvchi va dumalovchi bo'laklar ko'rinishida muzliklar, shamol, daryo va dengiz suvlari ta'sirida siljishi va saralanishi natijasida hosil bo'ladi. Mexanik cho'kma konlarni ikki turga, ya'ni bo'lakli jins va sochma konlarga ajratish mumkin. Bulardan birinchisi qurilish mate-riallari sifatida, ikkinchisi esa, turli qimmatbaho minerallar sifatida sanoat ahamiyatiga ega.

Mustaqillik tufayli yurtimizda qadim-qadim zamonlarda kechgan davlatchilik taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy hayotni atroflicha taxlil va tadbik etish imkoniyati vujudga keldi. Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekistonda bu muammoning yechimiga intilish uzoq tarixga ega. Zero, "Sivilizasiya belgilarini asrab-avaylash qanchalik zarur bo'lsa..., yer va suvni asrab-avaylash ham shunchalik muhimdir. Yer, havo, suv va olov (Quyosh) Markaziy Osiyoda qadimdan e'zozlab kelingan, ajdodlarimizning zardushtiylikdan tortib to islomgacha bo'lgan barcha dinlari tomonidan munosib kadrlab kelingan".

Tabiat va inson o'rtasidagi munosabat ma'lum bir qonunlar orqali boshqariladi. Ularga rioya qilmaslik ertami, kechmi, albatta ekologik halokatga olib keladi. Bu muammo o'zining insoniyatga keltirayotgan va keltirishi mumkin bo'lgan fojiali oqibatlarini jihatidan yadro urushi halokatidan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Inson tabiatning bir bo'lagi bo'lgan holda, u bilan munosabat orqali ekologik madaniyat shakllana borishi tufayli tabiatni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni tartibga solishda uni boshqarish uchun tabiat qonunlarini kashf qilib kelgan. Ammo inson o'zining tabiatga ta'siri orqali undagi muvozanatni buzdi va tabiat hodisalarining davriy ketma-ketligini izdan chiqardi.

Xalqimizda "Buloq suvi qurimaguncha inson uning qadriga yetmaydi" degan ibratli maqol bor. Darhaqiqat, necha asrlar davomida inson o'zining taraqqiyoti jarayoni bilan birga ekologiya inqirozi jarayonini tezlashtirdi.

Qadim davrlarda ham ajdodlarimiz inson salomatligi, kayfiyati va barcha hayotiy jarayonlarning ob-havo va boshqa tabiiy hodislarga bog'liqligini yaxshi bilganlar. Inson salomatligiga tabiiy iqlim sofligining ta'siri haqida dastlabki yozma manbalar eramizdan avval paydo bo'lgan. Masalan, Hindistonda bundan 4000 yil avval quyosh nuri, momaqaldiraq va yomg'irlar tufayli o'simliklar shifobaxsh xususiyatga ega bo'lishi haqida yozib qoldirilgan. Qadimgi Yunon tib olimi Gippokrat o'zining "Aforizmlar" asarida odam organizmi yil mavsumlariga qarab turlicha bo'lishini yozib qoldirgan. Shu jumladan sharq allomalaridan Abu Ali Ibn Sino "Agar chang va g'ubor bo'lmaganida edi, inson ming yil yashagan bo'lar edi" degan edi.

Zardushtiylarning "Avesto" kitobida, sharq mutafakkirlari Farobiy, Beruniy asarlarida va umuman sharq falsafasida to'rt unsur-suv, havo, tuproq va olov muqaddas hisoblanganligi haqida aytib o'tilgan.

Agar e'tibor bersangiz, aksariyat jonivorlar faqat bir kunlik yegulik topish bilan cheklanadi. Ertaga yoki bir haftadan keyin iste'mol qilish uchun zaxira to'plash ular uchun mutlaqo yot. Har kuni ko'rganimiz qushlarga nazar solsak, ularning birortasi, masalan, kechqurun yeyish uchun don g'amlab qo'yganini ko'rmaganmiz. Odamlar-chi? Tabiatdan shuncha rizq –nasiba olayotgan, uning boyliklarini beminnat o'zlashtirayotgan shu odamlarning hammasi ham Ona tabiatni sevadimi, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'ladimi?! Afsuski, tug'ib voyaga yetkazgan onasini hurmat qilmaydigan, uning yuziga oyoq bosishdan toymaydigan nobakor farzandlar bo'lgani kabi, tabiatdan faqat olishga, uning boyliklarini behisob o'zlashtirishgagina o'rgangan kimsalar ham oramizda ko'pchilikni tashkil etadi. Bu xil kishilar nazarida tabiatning boyliklari hech qachon tugamaydi. Uni parvarish qilish, asrab-avaylash, unga g'amxo'rlik ko'rsatish ham shart emas. Bugun yer yuzida murakkab ekologik muammolar paydo bo'lmoqdaki, ular nafaqat ayrim davlatlar balki, butun insoniyatning kelgusi hayotini, mavjudiyat tirikligini xavf ostida qoldirmoqda. Bu kabi muammolar sirasiga atmosfera ozon qatlaminin yemirilishi, chuchuk suv zahiralarining kamayishi, "abadiy" muzliklarning eriyotgani, jahon okeanining va kosmik fazoning ifloslanishi, dunyo "Qizil kitobi"ga kiritilgan noyob o'simlik va hayvonlarning keskin kamayib borayotgani va boshqa ko'plab holatlarni kiritish mumkin.

Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy madaniyati xalqni atrof muxitga nisbatan ekologik madaniyatining ko'pkirrali bo'lganligini ko'rsatadi. U tarixan taraqqiy etib kelgan insoniyat tajribalari davomiyligining muhim omili bo'lganligidan darak beradi.

Ekologik madaniyat nima? Bu atrof-muhit to'g'risid chuqur bilimga, tabiatni asrash tuyg'usiga ega bo'lish, o'simliklar hamda hayvonlarga nisbatan g'amxo'rlik

ko'rsatishga, tabiat zahiralardan oqilona foydalanish, ularni ko'paytirish borasida qayg'urishga qaratilgan amaliy faoliyatning yuksak ko'rsatkichidir. Iste'moldan ortiqcha suv jo'mraklardan oqishiga yo'l qo'ymaslik, suv havzalarini ifloslantirmaslik, axlatni duch kelgan joyga to'kmaslik, turar-joylarni ozoda saqlash, hayvonlarga g'amxo'rlik qilish, qushlarni parvarishlash kabi harakatlarni amalga oshirish ekologik madaniyatning eng oddiy ko'rinishlari sanaladi. Bu muammolar bir qaraganda juda jo'n bo'lib ko'rinishi mumkin, aslida esa muammolarning boshlanishi ana shunday biz e'tibor qaratmaydigan "mayda" muammolardan kelib chiqadi.

XX asr o'rtalarida fan-texnika sohasida ro'y bergan inqilobiy o'zgarishlar inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarga kuchli ta'sir ko'rsata boshladi. Tabiatshunoslik sohasida erishilgan buyuk yutuqlar, biotexnologiya va geninjeneriyaning rivojlanishi inson hayotini yaxshilash uchun qator qulayliklar yaratibgina qolmay, murakkab muammolarni ham keltirib chiqardi: qudratli texnika yordamida tabiatning jadal o'zlashtirilishi ekologik inqiroz vujudga kelishiga, tabiiy energetika manbalarining keskin kamayishiga, atmosferaning zaharlanishiga, juda ko'plab noyob o'simlik va hayvonlar turining qirilib ketishiga olib keldi. Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy asosda tadqiq etish, ekologik ong va madaniyatni rivojlantirish, yangi texnologiyalarning ekologik xavfsizligini ta'minlash, har bir ilmiy kashfiyotning oqibati uchun olimning shaxsiy mas'uliyatini kuchaytirish, fan etikasi kabi omillar jiddiy hayotiy muhim ahamiyat kasb eta boshladi.

XX asr boshlarida N. Berdiyayev, O. Shpengler singari buyuk muta-fakkirlar fan-texnika inqilobining xatarli oqibatlari Yevropa madaniya-tining umumiy inqirozi bilan bog'liq ekanligini alohida ta'kidlagan edilar. Fan-texnika ravnaqi inson va tabiat o'rtasida yangicha munosabatlarni shakllantirishni, ekologik madaniyatni rivojlantirishni talab eta boshladi. Oliy o'quv yurtlarida ekolog-mutaxassislar tayyorlash, ta'lim muassasalarida ekologik tarbiya sifati va samaradorligini oshirish ulug' ajdodlarimizning yer, suv, o'simlik va hayvonot olamini avaylab-asrashga da'vat etuvchi ma'naviy qadriyatlarini tiklash — ekologik madaniyatni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridir. qator rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish uchun faol kurashayotgan «yashillar partiyasi» tajribasini o'rganish, ekologik toza hududlar vujudga keltirish, ayniqsa, muhimdir.

Milliy mustaqillik xalqimizning umummilliy madaniyati rivojida yangi davrni boshlab berdi. Mustabid sovet tuzumi davrida xalq xo'jaligining ekstensiv yo'l bilan rivojlantirilishi, qo'riq va bo'z yerlarni o'zlashtirishga zo'r berilishi, mo'l hosil yetishtirish uchun yer, tuproq, suv va havoning zaharlanishi singari salbiy holatlarni bartaraf etish, Orol dengiziiii halokatdan saqlab qolish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Prezident I. A. Karimovning qator asarlarida, nutq va maqolalarida ekologik xavf-xatarlarni bartaraf etishning asosiy yocnalishlari belgilab berildi.

Milliy xavfsizligimizga jiddiy tahdid solayotgan ekologik inqirozlarni oqilona bartaraf etishda xalqimizning ekologik madaniyatini yuksaltirish, ayniqsa, muhimdir. «Tabiatga qo'pol va takabburlarcha munosabatda bo'lishga yo'l qo'yib bo'lmaydi, — deb yozadi I. A. Karimov. — Biz bu borada achchiq tajribaga egamiz. Bunday munosabatni tabiat kechirmaydi. Inson — tabiatning xo'jayini, degan soxta sotsialistik mafkuraviy davo, ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida ko'plab odamlar, bir qancha xalqlar va millatlarning hayoti uchun fojiga aylandi. Ularni qirilib ketish, genofondning yo'q bo'lib ketishi yoqasiga keltirib qo'ydi»¹.

Xullas, madaniyat va tabiat bir-biri bilan uzviy bog'liqdir: madaniyat rivoji tabiat taraqqiyotini tezlashtiradi, tabiat esa, o'z navbatida, mada-niyatning ravnaqi uchun moddiy asos bo'lib xizmat qiladi. Tabiatga bo'lgan munosabat insoniyat madaniy taraqqiyotining o'ziga xos mezon hisoblanadi. Turli tarixiy davrlarda madaniyatning tabiatga ta'siri turlicha mazmun va xarakterga ega bo'lgan. Ijtimoiy mulkchilik munosabatlari hukm surgan sotsialistik jamiyatda tabiatga nisbatan shafqatsizlik, uni talon-taroj qilish odatiy holga aylandi. Xususiyl mulkchilik, tadbirkorlikning rivojlanishi, milliy mustaqillikni mustahkamlash sharoitida tabiatga insonlarcha madaniy munosabatda bo'lish, uning ne'matlaridan oqilona foydalanish, ekologik madaniyatni rivojlantirish milliy taraqqiyot asosi bo'lib qoldi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, tabiat insonlarning barcha moddiy va ma'naviy, ruhiy ehtiyojlarini qondiruvchi asosiy manbadir. Shunday ekan, tabiat bizga emas, biz tabiatga muhtojmiz! Tabiatni asrash va undan oqilona foydalanish barchamizning muqaddas va konstitutsiyaviy burchimizdir. Zero, ona tabiat ajdodlardan qolgan meros emas, balki avlodlardan olingan va kelajak uchun qoldirishimiz zarur bo'lgan boylikdir!

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "BEAUTY" IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTICS

RANO IKRAMOVA

*Lecturer, Uzbekistan State
University of World Languages***Abstract**

In this article analyzes the understanding of the philosophical-aesthetic essence of "beauty". The problem of analyzing the expression of the concept of "beauty" in language (in English and Uzbek national cultures) has not been studied from the point of view of cognitive linguistics and linguistic culturology. The relevance of the article is determined by the study of the aesthetic landscape of the world in the English and Uzbek languages, the possibilities of expressing and reflecting the concept of "beauty" in the phraseological and lexical layers of the language, cultural characteristics and cognitive linguistics, linguoculturology, general linguistics.

Keywords: *language, picture of the world, concept, value, cognitive linguistics, beauty, the ethno-cultural features, inner beauty.*

Introduction: Research on the basis of the language-speech dichotomy of the concept "beauty", which received the status of an aesthetic category in the framework of some languages is one of them. In contemporary linguistics the language is studied in conjunction with the culture, values and thinking of the individual, it becomes necessary to study the concept of "beauty" in the framework of axiological theories and anthropocentric paradigms. In this regard, the question of a complete study of the expression of the concept of "beauty" in English and Uzbek national cultures from the point of view of linguistic culturology and cognitive linguistics has not been an object of study to this day. Consequently, the aesthetic picture of the world in English and Uzbek, the definition of values in various cultures, the expression of the concept of "beauty" in the phraseological and lexical planes of the language, the possibility of its manifestation, a comparative analysis of linguocultural features and study within the framework of linguoculturology demonstrate the importance of the research. In English and Uzbek national cultures, values are the main components of concepts. Such an approach has created in our country, as well as in world linguistics, a school for the analysis of national languages from the point of view of anthropocentricity. Taking into account modern concepts, the concept of Beauty is based on a triple of the main components - values, thinking, language. Being a rational being, a person animates "beauty" in his own consciousness, that is, evaluates, values and expresses it through signs with the help of mental units, which has material value, creates frames - a

knowledge system in the process of transmission from generation to generation, or forms another conscious stone frame slot. For this slot frame can not be found in other national cultures.

Material and methods: The scientist considers integrity an important element of beauty, which implies the correspondence of content with form. The consideration of integrity (gestalt) as an important element in the perception of beauty is not the rejection of parts, but the perception of consciousness of integrity under the influence of parts. If we consider beauty from an objective point of view as part of nature, we will find where exactly we can see it, or how nature expresses it. And only a rational being can understand it, and not only understand, but also feel it. An unconscious and inanimate being is not capable of this. For example, a stone cannot realize the beauty of a stone. And a person can distinguish one stone from another. Evaluation of one stone above the second indicates the value of the first for a person. Because the value factor plays an important role in the concept of culture.

First of all, the individual himself evaluates a social phenomenon and forms a national consciousness. Thus, a person in his thinking animates beauty, that is, evaluates and expresses it with the help of symbols through mental units. This gains value and creates a system of knowledge - frames in the process of transmission from generation to generation, or forms another aesthetic slot in the Uzbek consciousness. This frame slot may not be found in other national cultures. I. Literature Review Most studies in the direction of anthropocentrism define the picture of the world: A.E. Mamatov writes: "The picture of the world is of paramount importance for human communication, ... in the linguistic picture of the world, a person is the main figure. The whole diverse picture of the world, the whole human life is reflected in the language and remains the meaning of communication".

According to the Russian linguist V.I. Karasik, the linguistic and cultural direction is appropriate in understanding the concept and picture of the world, since the concept is the main unit of culture.

According to the German philosopher G. Rickert, if science wants to distinguish culture from natural signs, and first of all, it should be based on the principle of values. The knowledge of a person accumulated over his entire life is reflected in consciousness, and the idea has repeatedly been expressed that mental representation reflects national cultural activity. In particular, V. Humboldt believed that "The internal structure and originality of one language is a phenomenon directly related to the ability of the spirit of a nation to see originality", N.F. Alefirenko says that "Language is fixed important for the bearers of this culture objects that are reflected for world consciousness, linguistic consciousness captures what seems to be especially significant for a given linguistic culture ". He also emphasizes that the national-

cultural, value picture can be presented as a field. And he comes to the conclusion that its core is the national cognitive base”.

According to Sh. Safarov: “A concept that occupies the central shell of the semantic structure of a word, in relation to content and scale, as well as the meaning itself, has a national tendency. As evidence, he points to existing differences in the linguistic names of individual objects and events in different languages. We believe that the indicated positions seem quite justified and the proposed author’s interpretation of the semantic field of national values is a key basis for the lexical-semantic space, as well as a motive for creating this space.

Method of conceptual analysis, method of component analysis, comparative and cross-cultural methods are the main methods to shed light to the investigation of Language and culture. Various objects, concepts and phenomena have a certain value in accordance with the general essence and level of need for a human being. Sometimes in one subject both value and flaw can be embodied. The explication of the theory of the semantic field of national values consists in the fact that the lack of words in the lexical-semantic field of the concept of beauty was illustrated in the work to explain the content of the concept of beauty. The values of Beauty in one national culture can cause hedonistic (like / dislike), normative (right / wrong), ethical (moral/ immoral), psychological (interesting / uninteresting, pleasant / unpleasant) or xenological (acquaintance, friend / stranger, stranger) feelings in another national culture [Khusanov, 2004, p.12]. For example, the Uzbek folk proverb Yerga Rosh, kizga kosh (the Earth - berm, the girl - eyebrows) may not provide anything for understanding for the English people or may even create a dissonance. There is a core and periphery of this field. The core is created on the basis of the cognitive base, and the periphery as a result of the formation of prototypes of national values, signs and symbols and newly formed values.

Result and discussion: The analysis of lexical units related to the concept of “beauty” in English and Uzbek is very important. Including nouns in English: beauty, beau, and others, adjectives: Beautiful, pretty, handsome and others, verbs: to beautify, to adorn, to ornament and others; in Uzbek dictionaries: nouns: go‘zallik, husn, chixra, and others, adjectives: go‘zal, chiroyli and others, verbs: chiroy ochmoq, ko‘rkamlashmoq and others;

In the same way, we analyzed the values in the semantic field of national values “beauty” in all three languages and divided them into thematic groups: 1. Possession of beauty, 2. Attracting power, good phenomenon, desired by heart and soul, 3. Pure and without flaws, 4. Unprecedented, amazing, 5. Animals, birds, insects and others. The language uses characteristic images to verbalize the categories of all three languages.

English the same category is verbalized using images of daisy, lily, damask rose. “The peculiarity of the expression of the conceptual field of beauty in English and Uzbek cultures” analyzes the features of the expression of the concept of beauty in literary texts, in the texts of the Koran, the reflection of the concept of Beauty in the Bible based on the theory of conceptual metaphor. Beauty can be verbalized in the following 5 cases in a lexical and grammatical identity: 1) Assessment of the appearance of a person and other objects; 2) A value judging through hearing; 3) A value that aesthetically evaluates human movements; 4) Expresses pleasant personal experiences through the sense of smell, taste and tactile sensations (prototype characteristic of the English language); 5) A value that aesthetically positively evaluates the moral aspects of man. Each situation above has its own frame, because grammatical and lexical forms and categories exist as frame pointers. So the above 4-case, being a characteristic feature of the English language, is reflected in the speech with the help of the phrases taste beautiful, find attractive, feels beautiful and forms frames that are distinctive from the Uzbek language.

For example: 1. Beautiful, guzal, zebo 1. Expresses the beauty of which the object possesses. Its frame: Subject - to see (symbolic and traditionally semantic signals) - object - sensation.

- This object is nice, nice;
- I like its structure and it has good signals and signs;
- And so I feel good (I admire, smile).

The above emotional processes are pronounced in conceptual metaphors. The idea of J. Lakoff and M. Johnson also confirms the formation of the conceptual figurative content of the metaphorical concept. In the conceptually metaphorical theory of J. Lakoff, M. Johnson, Gerard Steen, Raymond Gibbs, N.D. Arutyunova, V. Telia, A. Vezhbitskaya, D.U. Ashurova, M.R. Gallieva metaphor is a cognitive process and is reflected in the language. The metaphor is the key to the foundations of thinking, as well as the creator of the national identity of the universe and the universal image. In the process of scientific research, 22 different types of metaphors were revealed to express the concept of beauty. These are: light, color, paint; love, magic power, kindness; magnet, temperature, fire; flower and others. W.Shakespeare presents beauty as a conceptual metaphor for light and a bright ray. From the point of view of the XVI-XVII centuries, it appears in the form of fiery lanterns and an imaginary mixture (blend) is formed, that is, an imaginary square point with lit lanterns. Romeo's courtesy of Juliet is also created on this point of view “Thou dost teach the torch to burn bright”. Blends, that is, imaginary mixtures that shaped Romeo's speech: luminous beauty - a teacher; a lantern is a student. And secondary mixtures prepare the basis for creating an individual metaphor characteristic of the author, through the conceptual metaphor of beauty, ray. Such a conceptual picture of the author's world as thy shadow ... like a

jewel hung in ghastly night; I tell the day, to please him thou art bright; when sparkling stars twire not thou gilds the heaven in his sonnets paves the way for the formation of new metaphors and the strengthening of the beauty metaphor light, ray as a conceptual metaphor (twinkling blue eyes). As a result of this orientation metaphor, beauty –up will be expressed in phrases: pin up girl; doll up; make up. In fiction when describing beauty, not only words are used that are included in the lexical semantic field of beauty. When describing parts of the body, the concept of beauty was formed, effectively using images of the semantic field of national semantic values of beauty.

Conclusion: The picture of the world is reflected in the value system. This creates a criterion for actions and priorities as an important component in a system that serves to comprehend reality. The most important characteristic of aesthetic assessment is that it manifests itself depending on the parameters of the characteristics of the world, which has a subjective value, and not depending on the objective nature of reality. The process of realization in speech is the result of the classification of religious and national values of the people. Signs of objects can be verbalized using images of nature, space, social imaginations and create a semantic field of national values. In this way:

a) The words in the core of the English lexical semantic field are borrowed from French and Latin, the words on the periphery of the Uzbek lexicosemantic field are borrowed from Turkish and Arabic, the words of the Turkish field are borrowed from the Arabic language.

b) Linguistic features of the Uzbek language, that is, stylistic, and word-forming characteristics contribute to simplifying the verbalization of the concept of “beauty”.

c) In all three national cultures, beauty is an intense emotional positive assessment and has a universal purpose to arouse feelings of joy.

d) receiving the pleasures of all three national cultures from different values and their choice of different images in the process of verbalization in the language are the hallmarks of national cultures.

e) According to the etymological analysis, the presence of “good, positive sem” in lexical units is a universal feature of the English and Uzbek national cultures. In the Uzbek language, one can notice a transition from a concrete meaning to an abstract, while in the English language there is a formation of an aesthetic assessment from a general positive assessment.

f) Most English lexical units are ambiguous and have a homonymous feature. The English “beauty”, in contrast to the Uzbek language, in the production of phrases can combine other words related to nouns (creatures + creatures) In the Uzbek language, adjectives actively engage in syntagmatic (“neighborly”) relations with nouns: Adjective + Noun (Creatures + Existing beauty salon (go‘zallik saloni) could be borrowed from English using beauty salon / parlor tracing). The word zebo in the Uzbek language can produce more complex words compared to the adjective go‘zal

and this is an allomorphic language feature of the language. Adjective + Verb; Adjective + Noun. The words Beautiful and Go‘zal (beautiful) are different in that they do not have such features. In English, when connected to the adjective Beautiful, The answers the question “Who?” And means “The Beautiful” by beautiful people. The peculiarity of the article “the” to turn an adjective into a noun (transposition) is allomorphic in English.

The phrase beautiful people means rich, modern and famous representatives of show business. The historical, areal, ethnopsychological characteristics of peoples provide a national-cultural picture of the world. The picture of the world is reflected in the value system. This creates a criterion for actions and priorities as an important component in a system that serves to comprehend reality. In English, and Uzbek national cultures, values are the main components of concepts. This approach has created in world linguistics, a school of analysis of national languages from the point of view of anthropocentricity. Taking into account modern tendencies, the concept of “beauty” is based on three main components-thinking, language, values. Various objects, concepts and phenomena have a certain value in accordance with the General essence and level of need for a human being.

REFERENCES

1. Safarov, S. (2013). Semantics. “Uzbekistan Milly Encyclopedia”, (p.245). Toshkent.
2. Saidakbarova Saodat Parkhadjanovna. Discovering culture through the gastronomic phraseology (in English and Uzbek languages) Материалы конференции The XVIII International scientific and practical conference Modern view and research. 2020/6 Ст.193-196
3. Abdullayeva Marxabo Raxmonkulovna. Esp/eap o'quvchilarining maxsus lug'atga bo'lgan ehtiyojlari. “Maxsus va akademik maqsadlarda xorijiy tillarni o'qitish: muammolar va istiqbollar” Mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari 2023/6/15.Pages 196-204
4. Solievich T. N. Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 9. – C. 31-34.
5. Temirov N. S. The school students of Uzbekistan: Image of the family //Russian Education & Society. – 1996. – T. 38. – №. 8. – C. 80-89.
6. TEMIROV N. S. SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1995. – №. 7. – C. 53-56.
7. TEMIROV N.S. Question making without questionnaire //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1992. – №. 12. – C. 104-105.

8. Rishatovna B. K. et al. Modern foreign popular music as a means of teaching an english language to students of a non-linguistic profile //International journal of psychosocial rehabilitation. – 2020. – T. 24. – №. 1. – C. 1901-1905.
9. Akhmedova S. I. THE ISSUE OF WOMEN'S PLACE IN THE FAMILY AND SOCIETY IN THE CREATION OF GULF ARAB COUNTRIES'LITERATURE //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 12. – C. 1174-1179.
10. Ахмедова Ш. И. ЯПОН ВА ҚУВАЙТ АДИБАЛАРИ ХИКОЯЛАРИДА АЁЛ ОБРАЗИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 22. – C. 24-27.
11. Akhmedova S. I. CHARACTERISTICS AND STYLES OF MAGIC REALISM IN THE WORKS OF CHINESE AND GULF ARAB COUNTRY WRITERS //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 26. – C. 347-351.
12. Sadikova S. B. TA'LIM JARAYONIDA O 'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O 'QITISH. – 2023.
13. Lafasov U. P. O 'ZBEKLAR VA YAPONLARDA YOZUV SAN'ATI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 22. – C. 116-123.
14. Saidakbarova S. P. Classification of English and Uzbek idioms depending on gastronomic codes //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – T. 12. – №. 5. – C. 51-55.
15. Urak Pazilovich Lafasov, & Marxabo Raxmonkulovna Abdullayeva. (2023). O'kuzbeklarga xos ta'lim-tarbiya haqida . Tadqiqotlar, 16(1), 167–169. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/01/article/view/1724>
16. Sadikova S. B. Concepts of Respect Category and Respect Speech in Uzbek Language //INTERNATIONAL JORNAL OF TREND IN SCIENTIFIC RESEARCH AND DEVELOPMENT e-ISSN. – C. 2456-6470.
17. Nishonbekova, S. U. . (2023). Development of Reading Competences in Future English Language Teachers. *Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(6), 70–72. Retrieved from <https://innosci.org/IJNRAS/article/view/1429>

JINSIY DIFORMIZM VA INDIVIDNING PSIXOLOGIK TAVSIFI

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti
"Amaliy psixologiya" yo'nalishi talabasi
Abdusalomova Dilnora*

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti
"Amaliy psixologiya" yo'nalishi talabasi
Olimova Shaxnoza*

Odamlar xarakterining ba'zi xususiyatlari ularning qaysi jinsga tegishliligi bilan belgilanadi. Jinsiy psixik xususiyatlar faqat biologik omillar bilan emas, balki tarixiy tarkib topgan erkak va ayol ijtimoiy rollarining bo'linishi, jinsiy belgilar bo'yicha mehnatning taqsimlanishi, erkaklik va ayollikning madaniy-tarixiy stereotiplariga muvofiq ravishda qizlar va o'g'il bolalarni an'anaviy tarbiyalashdagi farqlar bilan ham bog'liqdir. Jinsiy indentifikatsiya – individ o'zini ma'lum jinsga tegishli deb bilishi uning jinsiy ijtimoiylashuvi, jinsga muvofiq holda o'zini anglashning rivojlanganligi, ijtimoiy-jinsiy rolni egallash bilan bog'liq. Individning jinsiy o'zini anglashi to'g'ri jinsiy hulq-atvorni mustahkamlaydigan va bo'lishi mumkin nuqsonlarni qoralaydigan ijtimoiy muhitda shakllanadi.

Jinsiy me'yorlar, erkak va ayol stereotiplari tizimi odamda «erkak obrazi» yoki «ayol obrazi»ni shakllantiradi. Birlamchi jinsiy o'zini identifikatsiyalash 2 yoshgacha shakllangan bo'ladi, 6-7 yoshlarda esa o'yin, hulq-atvor uslubini tanlashda, jinsiy segregatsiya (jins umumiyligining shakllanishi)da namoyon bo'ladigan jinsiy mayllar jadallik bilan shakllanadi

Ayniqsa, o'smirlikda jinsiy-rolli yo'nalish tengdoshlar muloqotida etakchi o'rinni egallagan holda kuchayadi. Bunda an'anaviy erkaklik xususiyatlariga ayollik xususiyatlariga nisbatan bir muncha ortiqcha baho beriladi.

O'smirlikda jinsiy o'xshashlik tanqidiy anglanadi. Ayrim o'smirlarda bu yoshda dismorfobiya – jinsiy nomuvofiqlikdan qo'rqish sindromi yuzaga kelishi mumkin. Jismoniy va psixologik ijtimoiy rivojlanishning nomutanosibligi og'ir kechiriladi, jinsiy rol o'z mavqeini o'rnatish jadallik sodir bo'ladi, shaxsning psixoseksual yo'nalganligi shakllanadi.

Qanday psixologik xususiyatlar individning jinsga mansubligi bilan bog'liq? Bu muammo bo'yicha ilmiy ma'lumotlar etarli darajada emas. Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, qizlar nutq qobiliyatlari bo'yicha o'hil bolalardan ustun keladilar, o'g'il bolalar ko'rish-fazoqiy qobiliyatlari bilan ustundirlar, erkaklar ayollarga nisbatan tajavozkorroq va beqarordirlar, ayollarning aqliy qobiliyati va idroki ko'proq tahlil

qilishga moyildir. Qizlar va ayollar og‘ir murakkab faoliyat turlarini yaxshiroq eplaydilar. Inson tashqi ko‘rinishi ayollar tomonidan izchilroq idrok qilinadi. Ayollar emotsional ta’sirchandirlar. Ayol psixikasi irsiyat tomonidan, erkaklarniki – muhit ta’sirlari tomonidan belgilangandir.

Ta’sirlanish, xavotirlanish, raqobatchilik va dominantlikning jinsiy farqlari haqida fikrlar bildiriladi. Ayollar uchun hulq-atvorning ko‘proq emotsional-ekspressiv, erkaklar uchun – jisml-i-instrumental uslublari xosdir.

Jamiyat madaniy rivojlanishining yuqori darajalari ijtimoiy ishlab chiqarishda erkak va ayollarning qarama-qarshiligini engishga nisbatan nuqtai nazar bilan xarakterlanadi, ayollar tomonidan «erkaklar» kasbining egallanishi, ularda muvofiq keladigan psixik sifatlarning shakllanishiga olib keladi. Lekin bu jinsiy rol-i-intilishlarning ayrim noaniqligini, shaxslararo munosabatlarda nizolarni yuzaga keltirishi mumkin bo‘lgan jinsiy rollar an’anaviy stereotiplarining tubdan o‘zgarishini keltirib chiqaradi.

«Mukammal erkak» va «mukammal ayol» obrazlari hozirda to‘la aniqlanmagan.

Xulosa o‘rnida Parijda chop etiladigan oynoma o‘tkazgan so‘rovnoma savollarini keltiramiz. Quyidagi savollar berilgan edi: «Erkaklarning qaysi sifatlarini ayollar asosiy deb hisoblaydilar, va erkaklar nazarida ayollarning kamchiligi nimadan iborat?».

Xuddi shunday, *ayollarning fikriga ko‘ra*, erkaklar o‘zlarida kasbiy muvaffaqiyatlari, tashqi ko‘rinishlari, ayniqsa, jismoniy ko‘rsatkichlari, insoniy fazilatlar-i, matonat, shaxsiy holat, kiyim-boshni qadrlaydilar. *Ayollar nazdida* erkaklar o‘zlarining ziyoliligi, hazilkashligi, umumiy madaniyati, xushmuomalaligi, xususiy mulki bilan jozibadordirlar, ularga suyansa bo‘ladi.

Erkaklar nazarida ayollarning kamchiliklari: zaif aqliy xususiyatlar, ziyraklik, hazilkashlik, chaqqonlik, hozir javobgarlikning etishmasligi, arzimagan narsalardan hafa bo‘lish, betartiblik, betayinlik.

Odamlarning xarakteri turli yoshlarda yanada ifodaliroq namoyon bo‘lishi mumkin. Ba’zilar yoshlik davrida ko‘zga yaqin, boshqalar – etuklik davrida faol, samarali va go‘zal bo‘ladilar. Ba’zilar keksayganda samimiy, xayrixoh, ko‘ngilchan bo‘lib qolganlarida, shuningdek, oqilligi, hamda xolisona insonparvarligi bilan foydali bo‘lganlarida, ayniqsa, jozibadorroq bo‘ladilar. Balki, individ xarakterida ma’lum yoshda to‘liq namoyon bo‘lishga qaratilgan biror bir xususiyat mavjud bo‘lsa kerak.

Inson hayotining yakuniga kelib, illyuziyalar batamom yo‘qoladi, xarakter o‘z samimiyati bilan to‘liq namoyon bo‘ladi, yuzaga kelgan ijtimoiy-rol-i-xususiyatlar kuchsizlanadi. Va inson, o‘zini, o‘zining haqiqiy munosabatlarini taniydi. Hayot qaytadan oqillik tusiga ega bo‘ladi, ehtiroslar tinchiydi, inson barcha narsalarning

haqiqiy bahosini bilgan holda o'zini erkin sezadi. Va inson, nihoyat, undagi eng qadrlı narsa uning o'zi ekanligini tushunib etadi.

Layoqat va qobiliyat. Qobiliyatlar tuzilishi. turlari

Qobiliyat insonning shunday psixologik xususiyatidirki, bilim, ko'nikma, malakalarini egallash shu xususiyatlarga bog'liq bo'ladi. Lekin, bu xususiyatlarning o'zi bu bilim va ko'nikmalarga taalluqli bo'lmaydi. Malaka, ko'nikma va bilimlarga nisbatan odamning qobiliyatlari qandaydir imkoniyat tarzida namoyon bo'ladi. Qobiliyatlar imkoniyatlardan iborat bo'lib, biror bir ishdagi mahorat darajasi haqiqatdir. Bolada namoyon bo'ladigan musiqaga qobiliyati uning musiqachi bo'lishi uchun imkoniyatlar, maxsus ta'lim berilishi, qat'iylik, salomatligining yaxshi bo'lishi, musiqa asbobi, notalar va boshqa ko'pgina sharoitlar bo'lishi kerak. Bularsiz qobiliyatlar taraqqiy etmay turib so'nib ketishi mumkin.

Qobiliyatlar faqat faoliyatda namoyon bo'ladi. SHuning uchun ham faqat ana shu qobiliyatsiz amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan faoliyatlardagina namoyon bo'ladi. O'quvchida ham zaruriy ko'nikma va malaka tizimi hamda mustahkam bilimlar tarkib topish uslublari yo'qligiga asoslanib, jiddiy tekshirib ko'rilsa, shoshilinch ravishda unda qobiliyatlar yo'q, deb xulosa chiqarish pedagogning jiddiy psixologik xatosi bo'ladi.

Masalan, Albert Eynshteyn o'rta maktabda uncha yaxshi o'qimaydigan o'quvchi hisoblangan va uning kelajakda genial bo'lishidan hech narsa dalolat bermas edi. [2]

Qobiliyat bilim va malakalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash tizimida namoyon bo'ladi ya'ni, boshqacha qilib aytganda mazkur faoliyat uchun muhim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida turli sharoitlarda qanchalik tez, chuqur, engil va mustahkam amalga oshirishida namoyon bo'ladi.

Qobiliyatlar individual psixologik xususiyatlar bo'lishi bilan aql sifatleri xotira xususiyatlariga, hissiy xususiyatlar va shu kabilarni qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi, hamda qobiliyatlarni shaxsning bu xususiyatlari bilan bir qatarga qo'yish ham mumkin emas. Agar shu sifatlerining birortasi yoki ularning yig'indisi faoliyat talablariga javob bersa yoki bu talablar ta'siri bilan tarkib topsa bu shaxsning mazkur individual xususiyatlarini qobiliyatlar deb hisoblashiga asos bo'ladi.

Qobiliyat kishining psixologik va fiziologik tuzilishi xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shuning bilan birga u ma'lum darajada bilim olish mahsuli hamdir. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy ko'nikmalarni egallab olish jarayonida qobiliyat mukamallashib va rivojlanib boradi. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakadir. Ular faoliyat mexanizmini tashkil qiladilar. Hamda ular qobiliyat bilan birgalikda mahoratga erishishni ta'minlaydilar, buning natijasida mehnatda katta yutuqlar qo'lga kiritiladi. Qobiliyatli, ammo noshut inson ko'p narsaga erisha olmaydi. Qobiliyat ko'nikmada ro'yobga chiqadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Рахматуллаева, П. М., & Махкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 1), 160-163.
1. 2..Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
2. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(4).
3. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
4. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
5. Karakulova, U., Rashidova, G., & Raxmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(4).
9. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
10. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

11. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR VA UNI KORREKSIYALASH YO‘LLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
12. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
13. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). CHARACTER, ABILITY, AND ACTION: THE UNITY OF HUMAN ACTIVITY. *Наука и инновация*, 1(10), 152-155.
14. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. *Наука и инновация*, 1(10), 60-62.

TYPES OF PRISON PUNISHMENT

Kamalova Sabina Khamzaevna

Cadet of the Academy of MIA

Aminova Nargiza Sharifovna

Teacher of the Academy of MIA

(Doctor of philosophical sciences)

Annotation: this article talks about the concept and purposes of punishment, the content and types of punishment in the form of deprivation of liberty, the problems that arise when this punishment is imposed and their solutions.

Key words: Criminal punishment, imprisonment, behavior, socially dangerous act, unfinished crime, sentencing, sentence, Criminal Code, decisions of the Plenum of the Supreme Court.

Аннотация: в данной статье говорится о понятии и целях наказания, содержании и видах наказания в виде лишения свободы, проблемах, возникающих при назначении этого наказания и их решениях.

Ключевые слова: Уголовное наказание, лишение свободы, поведение, общественно опасное деяние, неоконченное преступление, вынесение приговора, приговор, Уголовный кодекс, решения Пленума Верховного Суда.

Annotatsiya: ushbu maqolada jazo tushunchasi va maqsadlari, ozodlikdan mahrum qilish jazosi mazmuni, turlari, ushbu jazoni tayinlashda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Jinoiy jazo, ozodlikdan mahrum qilish, xatti-harakat, ijtimoiy xavfli qilmish, tamom bo'lmagan jinoyat, jazo tayinlash, hukm, Jinoyat kodeksi, Oliy Sud Plenumi qarorlari.

No one has the right to forget - the requirements of the law and human rights are the highest value for us.

Sh.M.Mirziyoyev (from the Message to the Supreme Assembly)¹

All socio-economic and political reforms carried out in the Republic of Uzbekistan are notable for the fact that they are aimed at unconditional provision of human rights, freedoms and interests. The state policy implemented in the field of criminal law is also aimed at protecting the interests of each person on the basis of the law. Article 26 of the newly adopted Constitution of the Republic of Uzbekistan states that "The honor and dignity of a person are inviolable. Nothing can be grounds for their

¹ Mirziyoyev Sh.M. Letter of appeal to the Supreme Majlis.T-2022.20.12

discrimination." ²The most important task of reforming the judicial system in the Republic of Uzbekistan is the gradual liberalization of criminal, criminal procedure legislation and the system of criminal penalties. During the short period of state independence of Uzbekistan, a number of legal reforms have been carried out in criminal law, and these reforms, in essence, follow only the principle of justice, as mentioned above.

Fundamental changes in the state policy of combating crime and law enforcement have a positive impact on the socio-political and criminogenic situation in the country. In particular, the abolition of the death penalty has been an important direction in the process of liberalization of the judicial system and criminal penalties in the Republic of Uzbekistan. According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the abolition of the death penalty in the Republic of Uzbekistan" (August 1, 2005), from January 1, 2008, instead of the death penalty, life imprisonment or a long term was introduced in the form of imprisonment.³ This decree is in line with the universally recognized principles and norms of international law that proclaim and secure the human right to life.

In addition, it is worth noting that Article 25, Part 2 of the new Constitution of the Republic of Uzbekistan, which entered into force on May 1 of this year (referendum), states that "the death penalty is prohibited in Uzbekistan."

According to criminal law, a certain type of punishment is applied by a court sentence on behalf of the state to persons who have committed a socially dangerous act. According to article 43 of the Criminal Code, one of the following penalties may be applied to persons guilty of a crime:

- Fine
- Deprivation of a certain right
- Compulsory public works
- Corrective work.
- Service Limit
- Restriction of freedom
- Referral to the disciplinary department
- Deprivation of liberty
- Life imprisonment⁴

Deprivation of liberty is one of the main measures of punishment, and in turn this punishment is analyzed in three parts:

a) short-term imprisonment

² Uzbekistan Republic and Constitution .T-2023

³ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the abolition of the death penalty in the Republic of Uzbekistan" (August 1, 2005)

⁴ Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. T-2022

b) long term imprisonment

c) imprisonment for life

Punishment in the form of life imprisonment is part of the punishment in the form of imprisonment and is applied only to two types of crimes specified in the Criminal Code, is a punishment that provides for the complete isolation of the convict from society. without a fixed period. The Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan (November 14, 2007 No. 15) “On some issues of the application of punishment in the form of life imprisonment” is described in detail in the decision on the features of this punishment and clarifications on its application.

Under the current criminal law, life imprisonment is punishable only in cases of theft of responsibility, premeditated murder (part 2 of article 97 of the Criminal Code) and causing death or other grave consequences. 155 of the Criminal Code). The aforementioned Resolution of the Plenum of the Supreme Court and Article 50 of the Criminal Code perfectly explain the cases in which long-term or life imprisonment can be applied. According to him, the first term of imprisonment is from fifteen to twenty years, that is, a simple form of imprisonment; the second - deprivation of liberty for a term of more than twenty years, but not more than twenty-five years, that is, for a long term; the third is the complete separation of the prisoner from society without fixing a term, that is, life imprisonment. However, the above terms, i.e., in the sanction of part 2 of article 97 of the Criminal Code, are not clearly defined, that is, in general, they are indicated as imprisonment from fifteen to twenty-five years. However, in Article 50 (imprisonment) of the Criminal Code of the Russian Federation part 2: “Deprivation of liberty from one month to twenty years”, and the next part (part 3) of the same article: “Deprivation of liberty for a long period of over twenty years, but determined within a period not over twenty five years.”⁵ Similar misrepresentation is punishable by article 155 (Terrorism) of part 3 of the Criminal Code.

In our opinion, in accordance with the requirements of parts two and three of Article 50 of the Criminal Code, the sanction of part 2 of Article 97 and part 3 of Article 155 of the Criminal Code is as follows: “imprisonment from fifteen to twenty years or twenty, shall be punishable by deprivation of liberty for a term of up to twenty-five years or life imprisonment.

For these crimes, the court may impose a sentence of imprisonment for long periods. The law excludes the imposition of life imprisonment in relation to these crimes, as well as life imprisonment or imprisonment for a term of fifteen to twenty years, depending on the circumstances of the crime. May be appointed in cases where it is concluded that the appointment is inappropriate.

⁵ Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. T-2022

circumstances indicating that the perpetrator committed inhuman behavior in the case;

circumstances indicating that the person who committed the crime represents an absolute danger to society;

special circumstances excluding the possibility of imposing another punishment on the person who committed the crime.⁶

Therefore, when imposing a sentence of life imprisonment, in the descriptive part of the court verdict, it is necessary to indicate the reasons for accepting such robbery and the circumstances indicated above.

In addition, in part four of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court "On some issues of the application of life imprisonment" (No. 15 of November 14, 2007) of serving a sentence of imprisonment for an unfinished crime, it is indicated that it cannot be imposed. However, in the current Criminal Code there is no concept of "incomplete crime", on the contrary, the concept of "incomplete crime" is given. Chapter 6 of part two of the Criminal Code reflects the concept of unfinished crimes. If we consider the types of unfinished crimes. They consist of:

- a) preparing for a crime
- b) attempted crime
- c) such as voluntary return from a crime.

In our opinion, the concept of "unfinished" in the Resolution of the Plenum of the Supreme Court should be replaced by the concept of "unfinished crime".

It should be noted that in paragraph 1 of part four of the decision of the Plenum, sentences to life imprisonment and long terms of imprisonment are also imposed on a woman, a person who has committed a crime under the age of eighteen, and a man older than 60. It is explained that this is impossible. In addition, in this paragraph: "The rule that such punishments cannot be imposed on men over sixty years of age proceeds from the age of the perpetrator until the day the verdict is delivered by the court of first instance, when the appeal is filed, until the day the case is considered in the appellate instance. However, the question remains whether the person was over the age of sixty at the time of the crime. For this reason, paragraph 4 of part 2 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court reads: "a person who has reached the age of sixty at the time of the commission of the crime or before the day the guilty party was convicted by the court of first instance, in the case of filing an appeal, until the day the case is considered in the appellate instance, the age sign is used (For example, it is important that the person at the time of the commission of the crime is eighteen years of age (crime)" For this reason, it is necessary to supplement this paragraph with a provision

⁶ Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan (November 14, 2007, No. 15) "On some issues of the application of punishment in the form of life imprisonment"

that applies to men who have reached the age of sixty at the time of the commission of the crime.

Part 5 of Article 50 of the Criminal Code contains a provision that when deprivation of liberty is imposed in the order of adding up “several penalties” provided for in Article 60 of this Code, its term may be set up to twenty-five years. But this rule also needs to be clarified, in this case we are not talking about punishments for several crimes, but about the addition of punishments for several sentences. That is, the requirements of Article 59 of the Criminal Code and Article 60 of the Criminal Code must be met. Therefore, the text of article 50 part 5 of the Criminal Code should be changed to “sentence for several convictions”.

In conclusion, it should be said that the modernization of the society of Uzbekistan, especially the timely identification of promising measures aimed at increasing the effectiveness of the fight against crime, will undoubtedly contribute to a more effective implementation of the goal of criminal punishment. In our small study, we tried to focus on these aspects.

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ACTIVITIES OF EMPLOYEES
OF INTERNAL AFFAIRS BODIES****Nashbandova Dinora***Cadet of the Academy of MIA***Aminova Nargiza Sharifovna***Teacher of the Academy of MIA**(Doctor of philosophy (PhD) on
philosophical sciences)*

Annotation: this article discloses the concepts , specific features, structures of psychological activities in professional activity of employees of the internal affairs bodies .

Key words: psychological analysis , Legal regulation , behavior, individual and psychological characteristics , cognitive activity , communicative activity , constructive activity, mental activity.

Аннотация: в данной статье раскрываются понятия, особенности, структуры психологической деятельности в профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: психологический анализ, правовое регулирование, поведение, индивидуально-психологические особенности, познавательная деятельность, коммуникативная деятельность, конструктивная деятельность, мыслительная деятельность.

Annotatsiya: ushbu maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy faoliyatidagi psixologik faoliyat tushunchalari, xususiyatlari, tuzilmalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: psixologik tahlil , Huquqiy tartibga solish , xulq-atvor, individual va psixologik xususiyatlar , kognitiv faoliyat , kommunikativ faoliyat , konstruktiv faoliyat, aqliy faoliyat.

Any professional activity imposes certain requirements on a person and leaves a peculiar imprint on his personality and whole way of life. And in order to determine what personal qualities that determine the effectiveness of professional activity, an employee of the internal affairs bodies should have, it is necessary to subject this activity itself to psychological analysis, to identify its specific features, to reveal its structure. Finding out the patterns of professional activity allows not only to study it, but also to develop a system of organizational measures aimed at its improvement.

Firstly, **the legal regulation of the activities** of employees of the internal affairs bodies - one of the most specific features of professional activity in the internal affairs bodies. The activities of employees are strictly regulated by legal norms (legislative acts, regulatory documents of the Ministry of Internal Affairs, etc.). This feature distinguishes the work of police officers from numerous branches of human practice, where the performance of work is determined by general plans or instructions and creates a wide opportunity for the free implementation of their personal ideas about the most effective organization of labor. Legal regulation subordinates the activities of the employee to the order strictly established by the norms of the law, the rules and requirements of professional ethics. Failure to perform or improper performance by an employee of their official duties is always a violation of a particular law. All this ultimately gives rise to increased employee responsibility for their decisions and actions.

It is possible to note one more psychological feature of the official activity of an internal affairs officer - **a public and social character**. The activities of an internal affairs officer unfold under strict and constant social control. The complexity of performing tasks in the presence of the public is also emphasized by the fact that the employee is obliged to observe not only public etiquette, moral standards, but also certain statutory requirements that are sometimes incomprehensible to others.

The next characteristic feature of professional activity is **broad communicativeness**, as the ability to communicate with a wide range of environment. It is multifaceted and exceptional. The versatility of the employee's communication lies in the fact that he communicates with representatives of different age categories, with people of different professions, occupying different legal status. This requires knowledge of human psychology in general and the psychological foundations of communication in particular. The communication skills of an employee is a trait necessary for the successful implementation of official tasks.

A distinctive feature of employee communication is that it requires **universality**. The need for this is explained by the importance of establishing psychological contact with all persons falling into the scope of his activity, sensitivity, the ability to convince, avoid escalation of conflict situations, build various models of communicative behavior depending on situations, and the presence of psycho-emotional stability.

A characteristic feature of communication in the activities of an internal affairs officer is that he is forced to deal with a special contingent of people who have broken the law. Constant negative communication with criminals, violators of public order has a significant psycho-traumatic effect on the well-being of the employee. Adequate mechanisms for protecting the individual are needed to avoid the syndrome of "emotional burnout", professional deformation.

An essential psychological feature of the activity of an internal affairs officer is the conflict nature of those situations against which his service unfolds and proceeds. The conflict of activity manifests itself in different forms: when interacting with the offender, the employee experiences active resistance on his part, he must overcome the attempts of the offender to disguise his actions, mislead and even provoke the employee to wrong, illegal actions. In these critical situations of communication, the employee must maintain self-control, have increased psychological stability in order not to succumb to provocations and resist the criminal.

The specific features of the professional activity of an employee include **the lack of time and the presence of overloads** in his work. Efficiency and speed are among the basic principles for solving official tasks by employees. Delay in some cases can lead to serious consequences. On the other hand, the shortage of time is manifested in the need to comply with procedural and other deadlines that are set aside for consideration of citizens' applications, etc. The employee is constantly in a tense state because of this. The fact that in other types of activity is characteristic only of "emergency situations" is common in the work of an employee of the internal affairs bodies.

The tension is also associated with the great physical and mental stress experienced by the employee due to the high extremeness of his activity, actions in a conflict situation, the impact of various kinds of stress factors, irregular working hours, the presence of a negative emotional coloring of activity, since the employee has to deal with manifestations human grief, the difficult conditions of his official activity.

A number of psychological features of the activities of police officers include specifics that are associated with a hazard and risk factor. Frequent extreme situations lead to psycho-emotional and physical stress, loss of energy and strength, overwork, cause increased irritability, overexcitation. A police officer is in a state of stress throughout the entire time, and not just the official one.

The victim predisposition of the activities of police officers means a high probability of an aggressive attack by violators of public order on a police officer, the likelihood of becoming a victim of criminal encroachments. The probability of an aggressive attack on police officers is inversely proportional to the level of their professional preparedness and largely depends on the proper organization of the service, taking into account the individual and psychological characteristics of employees when selecting personnel for positions and posts that are more vulnerable to victimization. An employee's awareness of the increased victimization of his work can also play the role of a traumatic factor leading to extremely emotional tension in the service.

And of course, the professional activity of an employee is distinguished by a pronounced **cognitive character**, which requires not only a diverse solution of mental

problems of various plans and difficulties, but also the organization of their practical implementation. At the same time, purely mental activity, aimed at building various models of behavior in certain situations, drawing up plans for the implementation of service tasks and work plans in general, is combined with the practical organization of work that implements mental schemes and decisions.

In the professional activities of police officers, the following main elements can be distinguished: **cognitive activity, constructive, organizational and communicative**. Of course, in the actual activities of employees, each of these structural components is not found in its pure form: they all function in an organic unity.

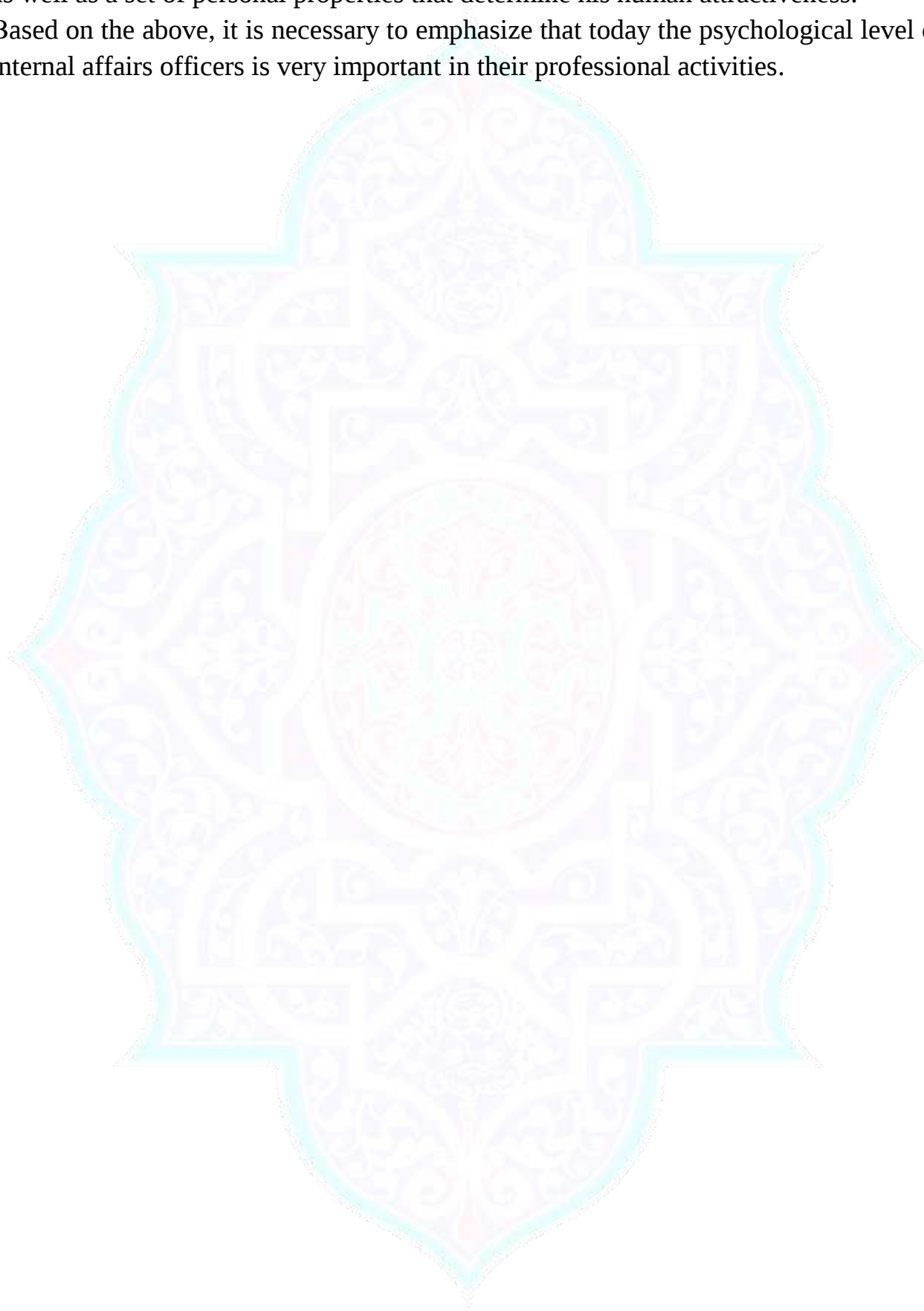
Cognitive activity. It is difficult to overestimate its importance for all activities of the employee. Without the implementation of cognitive activity, it is impossible to achieve any goal of protecting public order, suppressing offenses; without cognition, neither the activity as a whole nor any of its components indicated above can be realized. Only as a result of the process of cognition does it become possible to purposefully carry out other actions of the employee. Taking into account the complexity, diversity, variety of tasks solved by the employee, the insufficiency and often inconsistency of their conditions, the variability of the initial data, the presence of elements of surprise, etc., one can rightfully classify the employee's cognitive activity as creative, and the main form of providing knowledge in call it practical creative thinking.

Constructive activity. It is understood as mental activity aimed at planning actions to prevent, suppress offenses, ensure public safety, etc. In constructive activity, planning of the stages of cognitive activity is carried out, i.e. it gives an answer to the question in what sequence we will act, the algorithm of actions is determined.

Organizational activity. It aims to provide optimal conditions for the implementation of all other types of professional activities of the employee. Its content is the management of the processes of ensuring public safety, the prevention and suppression of offenses, which is manifested in operational management, accounting and control, maintaining interaction between the participants in these processes. It consists of both the transfer and exchange of information, and the organization of the actions of other persons who, by the nature of their duties, must follow the instructions of the employee.

Communicative activity. As noted above, the professional activity of an employee is characterized by wide communication. His communicative activity consists in obtaining the necessary information through communication, i.e. direct verbal contact with others in order to solve practical service tasks. In order to influence people in the process of communication, the personality of an employee must

harmoniously combine sufficiently high intelligence and erudition with a strong will, as well as a set of personal properties that determine his human attractiveness. Based on the above, it is necessary to emphasize that today the psychological level of internal affairs officers is very important in their professional activities.

INFEKSIYA NAZORATI, INFEKSION XAVFSIZLIK

*Chirchiq tibbiyot kolleji Maxsus fanlar-I kafedrası o'qituvchisi
Zayniyeva Barno Usmon qizi.*

Reja:

1 shifoxonada infeksiya niuammolari ko'lamı, infeksiya jarayoniga tegishli tushunchalar;

2 infeksiya yuqish usullari, "xo'jayin"ning infeksiyaga moyilligiga ta'sir etuvchi omillar;

- **tekshiruv uchun biologik materiallarni yig'ish qoidalari;**

3 shifoxonadagi infeksiya rivojlanishi uchun xatar tug'diruvchi guruhlar;

- **shifoxonadagi infeksiya hosil qiluvchi qo'zg'atuvchilar turi;**
- **shifoxonadagi infeksiya qo'zg'atish xatarini tug'diruv- chi asoslar;**
- **ma'lum qo'zg'atuvchilarning yuqish usullari;**
- **davolash muassasalarida parenteral hepatitlar va OITS;**
- **(VTCH) infeksiyalarining oldini olish masalalari;**
- **tibbiy asbob-anjomlarni dezinfeksiyalash va sterilizat- siya qilish;**
- **qo'llarni to'g'ri tozalash;**
- **bog'lov materiallari va operatsiya yostiq, ko'rpa jildlarini sterilizatsiyaga tayyorlash;**
- **sterillangan xalat va qo'lqop kiyish;**
- **chok olish va jarohatni tozalash;**
- **bakteriologik tekshirish uchun biologik material yig'ish.**

Annotatsiya

BSSTning Yevropa hududiy byurosi ma'lumotiga ko'ra, bemor shifoxonaga yotgach yoki shifokorga murojaat etganidan keyin aniqlangan yo bo'lmasa, shu muassasada ishlayotgan davrida kelib chiqqan infeksiya shifoxonadagi infeksiya deb ataladi.

Bugun dunyoda shifoxonadagi infeksiya tarqalishining oldini olish, tibbiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy nuqtayi nazardan sog'liqni saqlashdagi dolzarb muammo bo'lib kelmoqda.

Kirish**Shifoxonadagi infeksiya muammolari**

BSST ma'lumotiga ko'ra, oxirgi 10 yil ichida kasalxonadagi infeksiya tarqalish hollari birmuncha ko'proq kuzatilmoqda.

Shifoxonadagi infeksiya ba'zi holatlarda o'limga ham sabab bolishi mumkin, bunday bo'lmagan taqdirda esa bemorning statsionarda bo'lish muddatini uzaytiradi, davolanish narxini anchagina oshiradi. Olimlar malumotiga ko'ra, shifoxonadagi infeksiya bilan kasallangan bemorlar yil davomida statsionarda davolanganlar sonining 10% ini tashkil qilib, shulardan 2%ga yaqin bemor hayoti oiim bilan tugaydi. Bunday bemorlarni davolashga kctgan xarajat 10 mln. dollarni tashkil etadi. Kasalxonadagi infeksiyaning tarqalishiga sabab boladigan omillar quyidagilardir:

- teshib, shikastlab o'tkaziladigan yangi taslxisot va davolovchi muolajalarni qoilash;
- immunitetni susaytiruvchi dori vositalarini (immunodep- ressanlarni) qoilash;
- mikroorganizmlarning chidamli shtammiari paydo bolishiga sabab bo'luvchi antibiotiklarni qoilash.

Bundan tashqari, shifoxonaga yolqizilgan keksa, zaiflashgan bemorlar, tuzalmaydigan xastalik bilan og'rigan bemorlar sonining ko'payishi ham shu omillar sirasiga kiradi. Hozir ham oldindan ma'lum bo'lgan omillar bilan (davolash muassasasining sanitar holati, bemorlar va xodimlarning gigiyenik madaniyati, dezinfeksiya va sterilizatsiya choralarining ijobiy ta'siri, oshxona va suv ta'minotining holati) hisoblashishga to'g'ri keladi. Shifoxonadagi infeksiya tarqalishining oldini olishda hamshiralar muhim rol o'ynaydi.

Hozirgi kunda maxsus virus — orttirilgan immunitet tanqisligi virusi (OITV) keltirib chiqarayotgan sindrom epidemiyasi infeksiya nazorati bilan shug'ullanuvchi hamshiralar oldiga, bu va boshqa infeksiyalar tarqalishining oldini olish, izolatsiya tizimini isililab chiqish masalasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Infeksiya nazorati bilan shug'ullanuvclii mutaxassislar tomonidan biologik suyuqliklar bilan ishlashda koiladigan urnumiy ehtiyot choralari ishlab chiqilgan.

Asosiy qism

Infeksiya jarayoni

Infeksiya jarayonida quyidagi tushunchalar uchraydi:

”Infeksiya jarayoni“ yuqumli kasallik davom etayotgan vaqt ma'nosini anglatadi. Yuqumli kasallik infeksiya jarayonining oxirgi zanjiri. Profilaktika choralari va nazoratni tashkil qilish uchun infeksiya jarayonini to'la tushunib olish kerak bo'ladi. Barcha yuqumli kasalliklar bir-biriga bog'liq bo'lgan hodisalar natijasidir. Ko'pincha infeksiya qo'zg'alishiga sabab bo'ladigan qo'zg'atuvchi manbayini tez aniqlab bo'lmaydi, ba'zan esa aniqlab ham bo'lmaydi. Lekin, agar infeksiya jarayoni yaxshi o'rganilgan bo'lsa, infeksiyadan davolash muassasalarini infeksiya xataridan asrash uchun yaxshi natija beruvchi nazorat choralarini qo'llash mumkin bo'ladi.

Infeksiya (yuqishi)ga moyillikka ta'sir etuvchi omillar

Har doim ham odamda infeksiya agenti ta'sirida kasallik kelib chiqavermaydi va infeksiya yuqdi — ifloslanish degani, kasallik kelib chiqadi degani emas. Infeksiya jarayonining bitta bosqichi sifatida yuqumli kasallikning rivojlanishi qo'zg'atuvchining miqdoriga, patogenligi, virulentligiga, to'qimalarga kirib borish xossasi va toksigenligiga hamda odamning (xo'jayinning) infeksiyaga moyilligiga bog'liqdir. Ma'lumki, soglom odam infeksiyaga chidamli bo'ladi.

Lekin odamning biologik muhofaza mexanizmi buzilsa, infeksiya qo'zg'atuvchisining imkoniyatlari kengayadi, yuqumli kasallik kelib chiqish xavfi kuchayadi.

Quyida odamning infeksiyaga moyilligiga ta'sir etuvchi bir necha omillar keltirilgan.

Omillar	Misol
Yoshi	Bolalar va keksalar.
Immun holatining buzilishi	OIV infeksiya, leykemiya, immuno-depressantlar qabul qilish, our bilan davolash, steroidlar.
Surunkali kasalliklar	Qandli diabet, rak, o'pka surunkali kasalliklari, buyrak yetishmovchiligining oxirgi bosqichlari.
Sifatsiz ovqatlanish	Alimentar ozib-to'zish.
Davo tashxislari, muolajalari, jarrohlik aralashuvlari	Vena ichi kateterlari, plevral va abdominal drenaj naychalari, sun'iy nafas apparatlari, endoskopik asboblari.
Teri butunligining buzilishi	Kuyish, yotoq yaralar, jarohat, operatsion jarohat.
Odam me'yoriy mikroflorasining buzilishi	Antibiotiklarni betartib qo'llash, antacid terapiya.
Atrof-muhitning yomonlashuvi	Ionlovchi va noionlovchi nurlanish, pestitsidlar.

Bundan tashqari, shifoxonadagi infeksiya rivojlanishiga ko'p qavatli yirik shifoxona komplekslarining ham ta'siri katta. Chunki kichik hajmdagi joyga bemorlikdan zaiflashgan odamlar holidan xabar olish uchun ko'p yaqinlari yo'qlab keladi. Shuningdek, shifoxona xodimlarining ham bu kichik hajmdagi hududda to'planishi, bu joyni infeksiya manbayiga aylantirishi mumkin.

Bundan tashqari, zarur yaxshi dezinfeksiyalovchi vositalar va sterillash asboblari yetishmovchiligining ham ta'siri katta.

Ko'rsatib o'tilgan omillar alohida o'zi yuqumli kasallik keltirib chiqarmaydi. Infeksiya manbayi, atrof-muhit va odamdagi o'zgarishlar sababli yuqumli kasallik

kelib chiqishi chtimoli orladi va aynan shularga qaratilgan infeksiya xavfsizligini ta'minlovchi profilaktika choralarini qo'llash va qattiq nazorat o'rnatish talab qilinadi.

Bakteriologik tekshirish uchun biologik material yig'ish

Organizmga qo'zg'atuvchi tushishidan boshlab, klinik belgilar namoyon bo'lguncha o'tgan davr **inkubatsiya davri** deb ataladi. Lekin shu vaqtning o'zida ham uning turi va joylashishiga qarab, umumiy va maxsus belgilar kuzalilishi mumkin. Inkubatsiya davridan keyingi prodromal davr holsizlanish, bosh og'rig'i, uyquning buzilishi, ishtaha pasayishi, tana haroratining birmuncha ko'tarilishi kabi belgilari namoyon bo'lishi mumkin. Hali qo'zg'atuvchi ma'lum bo'lmasa-da, bu belgilar infeksiya rivojlanayotgani to'g'risida hamshirani o'ylatirishi kerak.

Yuqumli kasallikni tashxislash usullaridan biri, bu mikrobiologiya tekshiruvidir.

Aniq laboratoriya ma'lumotlari olishda biologik materialni to'g'ri yig'ish va o'z vaqtida laboratoriyaga yetkazish muhim ahamiyatga ega. Noto'g'ri yig'ilgan va laboratoriyaga kechiktirib yetkazilgan material noo'rin to'xtalishga yoki noto'g'ri ma'lumot olishga sabab bo'lishi, davo jarayonini butunlay izdan chiqarishi mumkin. Infeksiya rivojlanishiga shubha tug'ilganda, turli joydan (jarohatdan, drenajdan, og'izdan, burundan, ichakdan) biologik material olish mumkin. Agar bemorning isitmasi bo'lsa, sababi ma'lum bo'lmasa, biologik material uchun qon, siydik, balg'am, orqa miya suyuqligi va boshqa suyuqliklardan olish mumkin.

Tekshirish uchun biologik material olinayotganda, bemor antibiotiklar bilan davolanmaganini aniqlang, chunki antibiotiklar bakteriyalarning o'sishini to'xtatadi va olingan natija noaniq yoki manfiy bo'lishi mumkin.

Material olayotganda, yuqmasligi uchun zarur choralarni ko'rish kerak.

Material olinadigan joyni (venapunksiya sohasini, drenaj naycha, vena iclii kateterini, uretraning tashqi teshigini) aseptik tozalash vaqtida asptika choralariga rioya qilish, olingan materialni maxsus kontcynerga joylash va uni tczda laboratoriyaga yelkazish aniq natija olishdagi asosiy shart hisoblanadi.

Tekshirish uchun namuna olishning umumiy qoidalarini eslab qoling:

- 1) qo'lni yuvish;
- 2) joyni aseptik tozalash;
- 3) aseptika qoidalariga rioya qilgan holda, zaruriyatga ko'ra, qo'lqop kiyib namuna olish (yo'talish, aksirish, gaplashish mumkin emas);
- 4) kerakli miqdorda material olish;
- 5) materialni sterillangan konteynerga joylash va joiatish;
- 6) bemorning familiyasi, ismi-sharifi, boim, palata, material olingan sana va vaqt, tekshirish maqsadi ko'rsatilgan yo'llanmani yopishtirib qo'yish;
- 7) olingan materialni to'g'ri saqlash va vaqtida laboratoriyaga yetkazish.

Statsionar davolash-profilaktika muassasalarida infeksiya nazorati

Ilgari aytilganidck, shifoxonadagi infeksiya —bu shifoxonaga kelguncha bemorda bo‘lmagan va shifoxonaga joylashtirilgandan keyin rivojlangan infektsiyadir.

Statsionarda shifoxonadagi infeksiya muammosi

Hamshiralar shifoxonadagi infeksiya muammosi kasallikning davom etish muddatiga, o‘lim ko‘rsatkichi, moliyaviy xarajatlarning o‘shishiga ta’siri, bular oqibatida kelib chiqadigan huquqiy muammolar to‘g‘risida ma’lumotga ega bo‘lishlari sharl. Bundan tashqari, ular ko‘proq uchraydigan infeksiyalar, keng tarqalgan qo‘zg‘atuvchilar, ulaming yuqish yo‘llari, kasalxonadagi infeksiya rivojlanishiga sabab bo‘ladigan omillar xavfli guruhini aniqlash, shifoxonadagi infeksiya sonini kamaytirish va nazorat qilish chora-tadbirlarini bilishlari kerak. Shifoxonadagi infeksiya 3— 6%ni tashkil qiladi (AQSHda — 5%, Angliyada 3—5%). Ma’lumotlarga ko‘ra, shifoxonadagi infeksiyaga ko‘proq jarrohlik, urologiya va tug‘ruq bo‘limidagi bemorlar sezuvchan va moyil bo‘ladi. Shifoxonadagi infeksiya soni turli statsionarlarda turlicha bo‘lib, bu holat shifoxonaning quvvatiga, bemorlar holatining og‘ir-yengilligiga va ulaming infeksiyaga moyilligiga ham bog‘liq. Bemorlar bilan muloqotda bo‘ladigan xodimlar soni va muolaja bajarishda aseptika, qoidalariga amal qilishlariga bog‘liqdir. Shifoxonada og‘ir surunkali kasali bo‘lgan, uzoq vaqt statsionarda yotib, shifokorlar, hamshiralar, laborant, talabalar bilan bevosita muloqotda bo‘lgan bemorlarda yuqumli kasalliklarga chalinish xavli ko‘proq boladi.

Xodimlarning bakleriologik tashuvchilik muammosini ham esda tutish kerak. Bunda burun-halqumdan, siydik yo‘llari, qin va to‘g‘ri ichakdan qo‘zg‘atuvchilar ajralishi katta rol o‘ynaydi. Xodimlar ko‘pincha (50—60%) tillarang stafilokokk tashuvchilari bo‘lib, erkak tashuvchilar ayollardan 10 marta ko‘proq uchraydi. Stafilokokk doim odam terisida (qo‘l panjasida, qo‘ltiq ostida, tana, boshning sochli qismida) joylashgan bo‘ladi.

Olimlarning fikricha, bakteriyalarning asosiy qismi operatsiya xonasi, bog‘lov xonalari havosiga burun-halqumdan emas, balki xodimlar terisidan tushadi. Tekshirish natijasiga ko‘ra, keyingi yillarda qo‘zg‘atuvchilar tuzilishida ancha o‘zgarishlar kuzatilgan. Avvallari tillarang stafilokokk asosiy qo‘zg‘atuvchi deb hisoblansa, hozir grammanfiy shartli patogen mikroorganizmlar asosiy hisoblanadi. Bular protey, ko‘k yiring tayoqchasi, klebsiyellalar, sitrbakter va boshqalardir. Bu mikroorganizmlar oziq vositalari bo‘lgan joylarda (rakovina, vanna, dori vositalari, malhamlar, fiziologik eritmalarda) yashab rivojlanish xususiyatiga ega. Xodimlar qo‘li faqat bemorlar bilan ishlashda emas, balki tibbiy buyumlar va tozalash buyumlari bilan ishlashda ham ifloslanadi. Adabiyot ma’lumotlariga ko‘ra, grammanfiy flora keltirib chiqargan infeksiya rivojlanishi, xodimlar qo‘lida bo‘lgan mikroorganizmlar bilan bog‘liq bo‘lib, qo‘shimcha enterobakteriyalarni tashkil qiladi.

Shifoxonadagi infeksiyani qo‘zg‘atuvchilar ta’rifi va ular yuqadigan yollar

Infeksiya qo'zg'atuvchilarining yuqish yo'lini tushunib olishdan avval ular bilan tanishish kerak. Bu ta'rif quyidagi jadvalda keltirilgan.

Grammanfiy va grammusbat mikroorganizmlarning qiyosiy ta'rifi

Grammanfiy (enterobakteriyalar)	Grammusbat (kokklar)
Klebsiyelalar, ichak tayoqchasi, protey, sitrobakter va boshqalar	Tillarang va epidermal stafllakokk, streptokokkva boshqalar

Joylashishi Tabiiy yashash joyi

Ichak, siydikva nafas yo'lla- rining shilliq qavati	Yuqori nafas yo'llari Teri
---	----------------------------

Tashqi muhitdan saqlanishi

Bir necha daqiqada nobud bo'ladi	Yashash xossasi saqlanib qoladi
Tashqi muhitdagi rezervuar—nam lattada, qo'l yuvish cho'tkalarida, nafas apparatlarida, eritmalar- da, rakovinada, jo'mraklarda, nam va namlanib turadigan yuzalarda	Tashqi muhitdagi rezervuar — teri, bemorlarning parvarish bu- yumlari, mebel, o'rin-ko'rpa, kiyim-kechakda

Atrof-muhitdagi buyumlarda ko'payishi

Tashqi muhitda, organizmdan tashqari ochilgan suyuq dorilarda, past konsentratsiyadagi dezinfeksion eritmalarda ko'payadi	Tashqi muhitda faqat noto'g'ri saqlangan oziq-ovqatda ko'payadi
---	---

O'tish mexanizmi

Kontakt-maishiy yo'l, havo-tomchi yo'li	Havo-tomchi yo'li, kontakt- maishiy yo'l
---	--

Quyidagi jadvalda kasalxonadagi infeksiya manbayi keltirilgan

Mikroorga- nizm	Tashqi muhitdagi rezervuar	Odam organizmidagi rezervuar	Infeksiya ning joylashishi
--------------------	----------------------------------	------------------------------------	-------------------------------

Klebsiyella	Sun'iy nafas jihozlari	Hiqildoq, ichak, siydik yo'llarida	Nafas yo'llari, jarohatlar, siydik yo'llari, qon, ichak
Entrobakteriya	Infuzion suyuqliklar, SUV	Qo'l, ichak, siydik yo'llari	Nafas yo'llari, qon, siydik yo'llari
Serratsiya	Sun'iy nafas jihozlari	Qo'l, siydik yo'llari	Siydik yo'llari, qon, nafas yo'llari, jarohatlar
Ko'kyiring tayoqchasi	Suv, dez erit-malar, sun'iy nafas jihozlari	Qo'l, hiqildoq, ichak, siydik yo'llari	Siydik yo'llari, jarohatlar, nafas yo'llari
Protey	Suv	Qo'l, siydik yo'llari	Qon, siydik yo'llari, jarohatlar
Sitrobakter	Suv	Qo'l	Qon, miya pardalari, siydik yo'llari, jarohatlar
Tillarang va epidermal stafillokokk	Yo'q	Qo'l, buran bo'shlig'i	Qon, jarohat, ifloslangan asboblar
Difteroid-Lar	Yo'q	Qo'l	Qon, ifloslangan asboblar
Atipikmikobakteriya	Vodoprovod suvi, ifloslangan respirator lar	Nafas yo'llari ajralmasi	Jarohatlar

Jadvaldagi malumot tahlil qilinganda, mikroorganizm rezervuari, asosan, qon, siydik, najas hisoblanadi. Bemor va xodimlarning sanitariya madaniyatining pastligi, davolash-profilaktika muassasalarida sanitariya-gigiyena rejimining buzilishi kasalxonadagi infeksiyaning vaqt-vaqti bilan ko'tarilishiga sabab bo'ladi.

Adabiyot ma'lumotlariga ko'ra, yiringli xastalar kardioxirurgiya bolimida umumiy bemorlarning 26—55% ni, travmatologiya bolimida 45—70% ni, urologiya va jadal terapiya bo'limlarida 30% dan ortiqrogini tashkil qiladi.

Shifoxonadagi infeksiya chaqaloqlar o'limining ortishiga sabab bo'ladi.

Ko'pincha patogen mikroblar xodimlarning ifloslangan qoli va yaxshilab dezinfeksiya va sterilizatsiya qilinmagan buyumlar orqali yuqishini quyidagi ma'lumotlardan ko'rish mumkin

Xavf guruhlari

Ko‘pincha davolash muassasasiga biror kasallik bilan yotqizilgan bemorga davolanishi davrida boshqa patogen faktor keltirib chiqargan superinfeksiya yuqtirish mumkin. Bu superinfeksiya dori vositalariga nisbatan chidamliligi va turg'unligi bilan farq qiladi. Masalan, shifoxonaga qandli diabet bilan yotqizilgan trofik yarali bemor yarasida bakteriologik tekshiruvlarda tillarang stafilokokk, birmuncha vaqtdan keyin yana tekshirib ko'rilganda ko'k yiring tayoqchasi borligi aniqlansa, kasallik rivojlanib, bakteriyemiyaga sabab bo'ladi. Bu vaqtda ikkilamchi infeksiyaning rivojlanishi haqida o'ylash kerak.

Shifoxonadagi infeksiya tarqalish xatari bo'yicha urologiya, kuyish bo'limlari birinchi o'rinda turadi. Jarrolilik bo'limlarida yotgan bemorlar nafas yo'llari infeksiyasiga ko'proq chalinadi. Ichak infeksiyasi parvarish buyumlari, xodimlar qo'li, kamdan kam holatlarda havo yo'li bilan o'tishi mumkin. Shifoxonada kuzatiladigan salmonellyoz esa palatalarda bemorni zich joylashtirish, bemorlar palata hamda davolash muassasasi bo'limlarida ko'chib yurishi natijasida kelib chiqadi.

Kasallik natijasida bemorlarda immunitetning pasayishi, uzoq vaqt antibiotiklar bilan davolanish tananing me'yoriy florasi o'zgarishiga sabab bo'lib, ulaming infeksiyaga moyilligini oshiri- shi hammaga ma'lum. Acliitqi zamburug'lari og'iz bo'shlig'i kasalliklarini, qin kasalliklarini keltirib chiqaradi.

Reanimatsiya (jonlantirish) va jadal terapiya bo'limlari ham o'ta xavfli hisoblanadi. Bu bo'limlarda, bir tomondan, havo- tomchi yo'li bilan, ikkinchi tomondan, bevosita va turli parva- risih buyumlari, ko'rpa, yostiq jildlar, bog'lov materiallari, asboblar, apparatlar orqali infeksiya yuqishi mumkin. Bir bemordan ikkinchisiga infeksiya yuqishida xodimlar qo'li alohida ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha bu bo'limlarda tomirlar kateterizatsiyasi bilan bogliq bo'lgan flebitlar kuzatiladi. Shuning uchun kateter- lar bilan ishlaganda, parvarish qilish ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilish kerak.

Oldini olish va nazorat choralari

Shifoxonadagi infeksiyaning oldini olish uchun bemor parvarishini ta'minlashda va davo tashxisi muolajalarini bajarishda faqal aseptika qoidalariga qat'iy rioya qilish talab etiladi. Xodimlar qo'li infeksiya tarqalishi sababchisi ekan, qo'lni tozalashni bilish va unga katta mas'uliyat bilan qarash kerak.

Xodim muolajadan oldin va keyin qo'lini qanday yuvishi kerakligi haqida

Ma'lumki, qo'l terisida doimiy va vaqtincha o'rnashgan mikroorganizmlardan iborat mikroflora mavjud. Doimiy terida yashab, ko'payib boraveradi, vaqtinchaliklari esa ifloslanish natijasida paydo bo'ladi. Teri yuzasida 80—90% mikroorganizm bo'lib, qolganlari terming chuqur qatlamlarida joylashadi. Qo'l oddiy sovun bilan yuvilganda teridagi vaqtinchalik mikroflora

yo‘qoladi, qo‘ldagi doimiy mikroorganizmlarni yo‘qotish uchun esa bakteritsid sovun ishlatiladi. Doimiy mikroorganizmlarning ko‘pgina qismi, teri kasalliklaridan tashqari, boshqa infeksiyaga sabab bo‘lmaydi. Ular to‘qimalarga chuqurroq o‘tib, immunitet susayib ketgandagina patogen omil sifatida kasalxonadagi infeksiyaga sabab bo‘ladi. Xodimlar va bemorlar terisidagi vaqtinchalik mikroorganizmlar esa kasalxonadagi infeksiyaga sabab bo‘ladi.

Internet saytlari ro‘yxatlar

1. www.med.uz
2. www.lex.uz
3. www.wikipedia.uz
4. www.medicum.ru
5. www.medtext.ru
6. www.doktor.ru
7. www.mirmed

**MAGNIT BO'RONLARI VA UNI INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI
MAVZUSINI KASBGA YO'NALTIRISH****Roziyeva Mehriniso Mirzayevna***Qarshi tuman 1- sonli kasb hunar maktabi
fizika va astranomiya fani oqituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqola fizika va astranomiya fanidan ta'lim berish sifatini oshirish maqsadida magnit bo'ronlari va uni inson salomatligiga ta'siri mavzusini kasbga yo'naltirish borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar:

KIRISH**ASOSIY QISM**

Mustaqil O'zbekistonda ta'lim tizimida talabalarni tarbiyasiga nisbatan qo'yayotgan eng muxim talablardan biri, layoqatli, ijodiy va mustaqil fikrlovchi, shaxslararo munosabatlarni tashkil qilishga o'quvli mutaxassislarni tarbiyalashdan iboratdir.

Zero, bugungi globallashuv davrida yuksak texnologiyalarni boshqarishga layoqatli mutaxassislarni etishtirishga erishilsa, ezgu niyatlar ijtimoiy hayotda qaror topgan bo'lar edi¹.

Ijtimoiy taraqqiyotni ro'yobga chiqarish uchun mamlakatda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon standartlari darajasiga ko'tarmoq lozim, fan va texnikaning bugungi kun taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o'z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizda bozor iqtisodiyotiga bardosh beradigan, raqobatbardosh mahsulotlar yaratuvchi kasb egalarini shakllantirish joiz. Toki ular davr talablariga og'ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta, izlanuvchan, mehnatsevar, vatatsharvar, iymon-e'tiqodli insonlar bo'lib voyaga etishadi².

Buning uchun uzluksiz ta'lim tizimining barcha jabhalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ahamiyati kattadir.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda faoliyat masalasi muhim masala xisoblanadi. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va muayyan yo'nalishda xarakat qilishga undaydigan extiyojlar shaxsning faolligi manbai bo'lib xisoblanadi. Extiyoj – jonli mavjudotning xayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi xolatidir.

¹ Xaydarov F.I., Xalilova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. – 97 b

² G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: Noshir, 2018. - 73 b.

Yer atrofida magnit maydoni mavjudligi insonlarga juda qadimdan malumdır. Shuning uchun ham Yerni juda katta magnitga o'xshatish yoki Yer markazida joylashgan ML magnit dipoli mavjud deb qarash mumkin. Bu magnit dipolning magnit qutblari Yerning geografik qutblariga yaqin joylashgan. Lekin Yerning magnit maydonining janubiy qutbi (S) shimoliy (Sh) geografik qutbga yaqin, shimoliy qutbi (L) uning janubiy (J) geografik kutbiga yaqin joylashgan³.

Yer sirtida shunday joylar borki, bu joylarda magnit maydoni induktsiyasi boshqa joylardagi maydon induktsiyasidan keskin farq qiladi. Bunday joylar magnit anomaliyasi mavjud bo'lgan joylar deyiladi. Magnit anomaliyasining mavjudligi shu joylarda temir rudasi to'planganligini bildiradi. Yer sharining har bir nuqtasidagi Yer magnetizmi elementlari vaqt o'tishi bilan asta-sekin o'zgarib borishi mumkin. Ammo, shunday paytlar bo'ladiki, Yerning magnit maydoni bir necha soat ichida keskin o'zgaradi. Bu hodisaga magnit bo'roni deyiladi. Magnit bo'ronining vujudga kelishi Quyosh aktivligining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, Yer sharoitidagi hayotga salbiy ta'sir etishi mumkin⁴.

Yerning magnit maydonini tadqiq qiluvchi juda ko'p asboblardan biri va eng oddiy kompasdir. Kompas Br N α S vertikal o'q atrofida aylana oladigan magnit strelka bo'lib o'q atrofida aylanishi magnit maydon induktsiyasining gorizont talashkil etuvchisi (Br ϖ) ning ta'siriga asoslangan. Bu ta'sir natijasida kompas strelkasining bir uchi shimolni (Sh) ikkinchi uchi janubni (J) ko'rsatadi⁵.

Kishining faolligi extiyojlarning qondirilishi jarayonida namoyon bo'ladi. Kishining extiyoji uni tarbiyalash jarayonida shakllanadi. Demak, kishining o'z extiyojlarini qondirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyot bilan belgilanadigan faoliyat shakli egallashning faol, muayyan maksadga yo'naltirilgan jarayon sifatida aloxida ajralib turadi.

Inson kasb faolligida «xarakat», «faoliyat», «xulq» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Shaxs aynan turli kasb faolliklar doirasida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi xam. Demak, kasb faolligi yoki inson kasb faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson kasb faolligini mujassamlashtiruvchi xarakatlar jarayoni kasb faoliyati deb yuritiladi.

8-9 sinf o'quvchilarida kasbga yo'naltirish ishlari mazmuni shaxsning ma'naviy xislatlari va jamiyat oldidagi burchi javobgarlik xislatlarini shakllantirish bilan ajralib turadi. Bu esa ulardan mustaqillik, tashabbus bilan chiqish, mustaqil qaror qabil qilish xatti-xarakatlari natijasini bilishi va faoliyatini nimaga olib kelishini sezishi bilan belgilanadi.

³ Nazarov O'.Q. «Umumiy fizika kursi» 2-qism (Elektr va elektromagnetizm) 2021.

⁴ Safarov A.S. «Umumiy fizika kursi» (Elektromagnetizm va to'lqinlar), Toshkent, «O'qituvchi», 2022 yil.

⁵ V.I. Kozlov. Obshiy fizicheskiy praktikum. Elektrichestvo i magnetizm Moskva, 2017 g.

8-9 sinf o'quvchilarida oldingi bosqichlarda olgan bilimlari va tajribalari asosida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha kasbga yo'naltirish faoliyat amalga oshiriladi.

1. O'quv va maxsus fanlarni chuqur o'rganish asosida;
2. Diqqatini tanlagan faoliyatida kasbiy muxim sifatlarini shakllantiririshida;
3. Kasbiy rejalari ustidan nazorat va ularni asoslanish darajasini ochib berishda;
4. Kasbiy faoliyatga o'zini tayyorlash yo'llari, o'ziga tashxis qo'yish, natijalarini baxolashda;
5. Ijtimoiy kasbiy ko'nikish, kasbni tanlash sabablari, kasbiy yo'nalish asoslari shakllanishida⁶.

XULOSA

O'quvchilarni ta'lim tizimida mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasb-hunarini o'z qobiliyatlariga yarasha to'g'ri kasb tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik, pertseptiv va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo'lishi, fan asoslarini turmush bilan bog'lab o'rganilishi, to'garak va qo'shimcha, yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb-hunar to'g'risida ma'ruzalar o'qilishi, suhbatlar, munozaralar o'tkazilishi, sayohatlar, uchrashuvlar, kasb-hunar fotoko'rgazmalari tashkil qilishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. – 97 b
2. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: Noshir, 2018. - 73 b.
3. Nazarov O'.Q. «Umumiy fizika kursi» 2-qism (Elektr va elektromagnetizm) 2021.
4. Safarov A.S. «Umumiy fizika kursi» (Elektromagnetizm va to'lqinlar), Toshkent, «O'qituvchi», 2022 yil.
5. V.I. Kozlov. Obshiy fizicheskiy praktikum. Elektrichestvo i magnetizm Moskva, 2017 g.
6. Nabijonova D. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish psixologiyasi. Toshkent: 2012. - 38 b

⁶ Nabijonova D. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish psixologiyasi. Toshkent: 2012. - 38 b

FAZODA TEKISLIKLARNING PERPENDIKULYARLIGI

*Tosheva Firuza Usmon qizi**Qarshi tumani 1-sonli kasb hunar maktabi
matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada matematika fanining chizma geometriyasi bo'limidagi eng asosiy tushuncha fazoda tekisliklarning perpendikulyarligi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, chizma geometriyasi, tekislik perpendikulyarligi, fazo,

ASOSIY QISM

Fan va texnika jadal suratda rivojlanayotgan hozirgi paytda ta'lim sohasida ko'pgina o'zgarishlar kuzatilmoqda, jumladan pedagogik ta'lim klasteri modeli ishlab chiqildi. Pedagogik ta'lim rivojlanishining klaster modeli ta'lim berish, o'quv adabiyotlarini yaratish, pedagog kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Bu esa muammoning umumiy metodologik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayni paytda bu umumiy yo'nalishlar ta'limni boshqarish va tashkillashtirish, ta'lim turlari va yo'nalishlari, uzviylik va integratsiyani ta'minlash, o'qitish metodlari va vositalari kabi yo'nalishlarda xususiylashadi¹. Ta'limda uzviylik va integratsiyalashuv bilan birgalikda o'qitish metodlari va vositalarini ham yangilash va qayta ko'rib chiqish lozim. Jamiyatimizda ro'y berayotgan turli xil o'zgarishlar o'qituvchilar oldiga muhim vazifalar qo'yimoqda. Bu vazifalar har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor, aqlli va nozik didli yoshlarni tarbiyalashdan iborat bo'lib, hozirgi zamon o'qituvchisidan tinmay ijodiy izlanish, o'qish va o'qitishga yangicha munosabatni, fidoiyligni talab qiladi².

Kesishuvchi ikkita tekislikning kesishgan to'g'ri chizig'iga perpendikulyar bo'lgan uchinchi tekislik ularni perpendikulyar to'g'ri chiziqlar bo'yicha kesib o'tsa, bu ikki tekislik perpendikulyar tekisliklar deyiladi.

Tekisliklarni perpendikulyarlik alomati. Agar tekislik ikkinchi tekislikka perpendikulyar to'g'ri chiziq orqali o'tsa, u holda ular o'zaro perpendikulyar bo'ladi³.

Perpendikulyar tekisliklar haqidagi teoremlar:

¹ Ботирова Ш.И. (2020). Об обучении студентов филологии основам анализа и литературным терминам. Преподавание языка и литературы, 7(7), 82-83.

² Buxarkina M., Mosiyeva V. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – M., 2018.

³ Galitskiy M.A. va boshqalar. Algebra va matematik analiz kursini chuqur o'rganish. – T.: O'qituvchi, 1995. 4. Колягин Ю.Н. и др. Методика преподавания математики в средней школе. Общая методика. – М.: Просвещение, 2018.

a) Agar ikki tekislik perpendikulyar bo'lib, ulardan biriga tegishli bo'lgan to'g'ri chiziq ularning kesishish chizig'iga perpendikulyar bo'lsa, u holda bu to'g'ri chiziq ikkinchi tekislikka perpendikulyar bo'ladi.

b) Agar ikki tekislik perpendikulyar bo'lib, ulardan biriga kesishgan chiziqdan perpendikulyar o'tkazilsa, u holda bu perpendikulyar butunlay ikkinchisiga tegishli bo'ladi.

Fazoda to'g'ri chiziq va tekisliklar o'zaro joylashishi haqidagi tushunchalar o'rganilayotganida asosan ularning quyidagi holatlari qaraladi: to'g'ri chiziqlar parallellik va perpendikulyarlik holati, ayqash to'g'ri chiziqlar, to'g'ri chiziq va tekislikning paralleligi va perpendikulyarligi, tekisliklarning o'zaro paralleligi va perpendikulyarligi. Bu tushunchalarning o'rganish jarayonida o'quvchilar, umuman olganda fazoda to'g'ri chiziq va tekislik vaziyatlarni tahlil qilib, ularda fazoviy tasavvurlarning rivojlanish imkoniyatlari vujudga keladi.

Fazoda tekisliklarning perpendikulyarligi haqida ikita ta'rifni aytishimiz mumkin:

1-ta'rif. Agar fazoda berilgan to'g'ri chiziqlar orasidagi burchak 90^0 ga teng bo'lsa, ular o'zaro perpendikulyar to'g'ri chiziqlar deyiladi.

a va b to'g'ri chiziqlarning perpendikulyarligi $a \perp b$ ko'rinishda yoziladi. Ta'rifdan, perpendikulyar to'g'ri chiziqlarning o'zaro kesishuvchan, shuningdek, ayqash bo'lishi kam kelib chiqadi.

2-ta'rif. Agar a to'g'ri chiziq, α tekislikdagi, u bilan kesishish nuqtasi A orqali o'tuvchi ixtiyoriy to'g'ri chiziqqa perpendikulyar bo'lsa, a to'g'ri chiziq α tekislikka perpendikulyar deyiladi.

1-teorema (to'g'ri chiziq va tekislikning perpendikulyarligi alomati). Agar a to'g'ri chiziq, uning α tekislik bilan kesishish nuqtasi orqali o'tuvchi ikkita to'g'ri chiziqqa perpendikulyar bo'lsa, a to'g'ri chiziq α tekislikning o'ziga kam perpendikulyar bo'ladi.

Isboti: a to'g'ri chiziqning α tekislik bilan kesishish nuqtasi A orqali a to'g'ri chiziqqa perpendikulyar bo'lgan, ikkita AB va AC to'g'ri chiziqlar o'tkazilgan bo'lsin (15.2-chizma). a to'g'ri chiziq α tekislikdagi A nuqta orqali o'tuvchi yana bitta AD to'g'ri chiziqqa perpendikulyar bo'lishini isbotlash lozim bo'ladi.

α tekislikda, AB va AC to'g'ri chiziqlarni, masalan, B va C nuqtalarda kesib o'tuvchi BC to'g'ri chiziq o'tkazamiz, u AD to'g'ri chiziq bilan D nuqta kesishadi.

a to'g'ri chiziqdagi A nuqtaning har xil tomonlarida o'zaro teng, $AA_1 = AA_2$ kesmalarni joylashtiramiz. So'ngra A1 va A2 nuqtalarni B, C va D nuqtalar bilan tutashtiramiz. Natijada, ikkita teng yonli A_1A_2B va A_1A_2C uchburchaklarni hosil qilamiz: teng proeksiyalarga ega og'malar sifatida, $A_1B = A_2B$ va $A_1C = A_2C$. Unda, tomonlari teng uchburchaklar sifatida, $\triangle A_1BC = \triangle A_2BC$ bo'ladi. Bundan, $\angle A_1CB =$

$\angle A_2CB$ bo'lishi kelib chiqadi. Endi $\triangle A_1CD$ va $\triangle A_2CD$ larni taqqoslaymiz. Ularda CD - umumiy tomon, $A_1C = A_2C$ kamda $\angle A_1CD = \angle A_2CD$, shuning uchun, ular ikki tomoni va ular orasidagi burchagi bo'yicha, o'zaro teng. Bundan, $A_1D = A_2D$ bo'lishini olamiz. Uchta tomonlari bo'yicha, $\triangle A_1AD = \triangle A_2AD$ bo'ladi. Bundan, $\angle A_1AD = \angle A_2AD$ bo'lishi kelib chiqadi. Bu burchaklar – qo'shni burchaklar bo'lganligidan, ularning har biri 90° ga teng, ya'ni $A_1A_2 \perp AD$, teorema isbotlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva N. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi predmeti va maqsadi. Scientific Journal Impact Factor, 2(9). 2021, P. 113-117.
2. Iminova H. Geometrik mazmundagi masalalarni o'rgatishda axborot texnologiyalaridan foydalanish. Scientific Journal Impact Factor, 2(9). 2021, P. 109- 112.
3. Galitskiy M.A. va boshqalar. Algebra va matematik analiz kursini chuqur o'rganish. – T.: O'qituvchi, 1995. 4. Колягин Ю.Н. и др. Методика преподавания математики в средней школе. Общая методика. – М.: Просвещение, 2018.
4. Buxarkina M., Mosiyeva V. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – M., 2018.

ALKANLARNING NOMENKLATURASI, OLINISHI

Qarshi tuman 1- sonli kasb-hunar maktabi kimyo fani o'qituvchisi
Roziyeva Dilbar Ibodullayevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada alkanlarning nomenklaturasi, olinishi, alkanlarning kimyoviy xossalari va ishlatilishi, fizik xossalari, alkanlarning izomeriyasi va nomlanishi haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: alkanlar, nomenklatura, izomeriya, kimyoviy xossalar, to'yingan uglevodorodlar.

Kirish:

To'yingan uglevodorodlarda uglerod atomlari sp^3 – gibridlangan holda bo'ladi. Uglerod – uglerod, uglerod – vodorod atomlari o'zaro kovalent bog' hosil qilib, ularning elektron buluti, atomlarning bog'lanish o'qlari bilan bir chiziqda joylashadi. Bunday bog'lanish turi σ – sigma belgisi bilan belgilanadi. Elektron zichligining muhim massasi atom yadrolari orasida kichik masofada joylashgani uchun σ bog' juda mustahkam hisoblanadi.

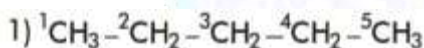
Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

To'yingan uglevodorodlarning birinchi vakili – metan. Metandagi to'rtta vodorod atomidan birini – CH_3 guruhga almashtirsak, alkanlarni ikkinchi vakili etan hosil bo'ladi. Vodorod atomini metil guruhga almashtirishni davom etadigan bo'lsak, kimyoviy tuzilishi tomondan o'zaro o'xshash, tarkibi bir-biridan CH_2 guruhga farq qiladigan birikmalar gomologlar hosil bo'ladi.

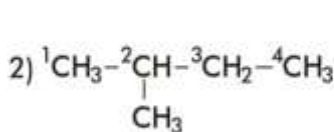
Gomologlar guruhi gomologik qator deyilib, ular orasidagi CH_2 guruhi farqini gomologik qator tafovuti deb ataladi. Alkanlarning gomologik qatorining umumiy formulasi: C_nH_{2n+2} .

Uglerod atomlari o'zaro birikkanda tarmoqlanmagan tuzilishdagi uglerodlar normal (n) uglevodorodlar deb ataladi. Tarmoqlangan zanjirli uglevodorod deb normal tuzilishdagi uglevodoroddagi vodorod atomlari o'rnini uglevodorod radikallari egallagan moddalarga aytiladi.

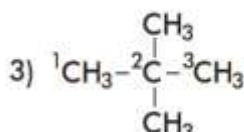
Pentanda 3 ta izomer bor:

n-pentan

2-metilbutan
(izopentan)

2,2-dimetilpropan
(neopentan)

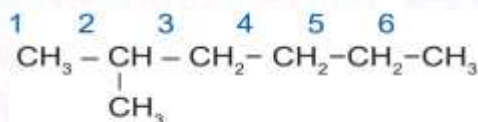
Pentandagi uglerod atomlari o‘zaro birikib, to‘g‘ri zanjirni hosil qilgan. Bunday tuzilishga ega bo‘lgan birikmalar normal birikmalar deb ataladi va n harfi bilan ifodalanadi. Izopentandagi uglerod zanjiri esa tarmoqlangan. Bunday birikmalar izobirikmalar deb ataladi. Yuqorida keltirilgan pentanning izomerlari bir-biridan uglerod zanjirining turlicha tuzilganligi bilan farq etiladi. Bunday izomeriya struktura izomeriya yoki uglerod skeletining izomeriyasidir. Uglevodorod molekulasidagi uglerod atomlarining soni oshib borishi bilan izomerlarning soni ham juda tez ortib boradi.

Natijalar:

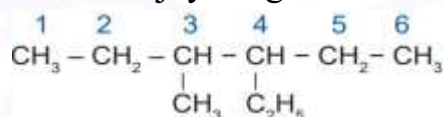
Shuningdek, alkanlarning molekulasidagi har bir uglerod atomi o‘zi bilan bevosita bog‘langan boshqa uglerod atomlarining soniga ko‘ra, birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi va to‘rtlamchi uglerod atomlariga bo‘linadi. Agar uglerod atomlari o‘zidan boshqa faqat bitta uglerod atomi bilan bog‘langan bo‘lsa, ikkilamchi, uchta uglerod atomi bilan bog‘langan bo‘lsa, uchlamchi va to‘rtta uglerod atomi bilan bog‘langan bo‘lsa, to‘rtlamchi uglerod atomi deb ataladi. Vodorod atomlari ham birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi vodorod atomlariga bo‘linadi.

Muhokama:

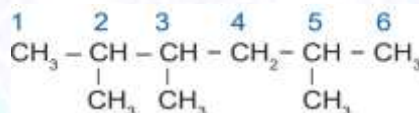
To‘yingan uglevodorodlarni sistematik nomenklatura bo‘yicha nomlash uchun avvalo asosiy zanjir (uglerod zanjiri) raqamlanadi. Raqamlash radikal joylashish yoki chetga yaqin turgan tomondan boshlanadi.

Agar radikallar asosiy zanjirning ikki uchidan baravar uzoqlikda joylashgan bo‘lsa, raqamlash oddiy radikallar joylashgan tomondan boshlanadi:

Agar zanjirda bir necha bir xil radikal joylashgan bo‘lsa, raqamlash radikallar ko‘p joylashgan tarafdin boshlanib, ularning sonini ko‘rsatish uchun radikallar nomi oldiga di-, tri-, tetra- so‘zlari yoziladi. Radikallarning uglerod atomiga birikkan joylari raqam bilan ko‘rsatiladi:

Shunday qilib, sistematik nomenklatura bo‘yicha moddalarni nomlashda molekuladagi asosiy zanjir aniqlanib, undagi uglerod atomlari raqamlanadi. Uglerod atomlarida joylashgan oddiy va murakkab radikallarni ko‘rsatuvchi raqamlar radikal nomi oldiga defis asosida qo‘yiladi va ular asosiy zanjirga mos keluvchi uglevodorodlar nomi oldiga qo‘shib o‘qiladi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, alkanlar son ko'rinishdan ko'p bo'lib, ularning molekullari o'xshash tuzilishga ega: uglerod atomlari bir-biriga va vodorod atomlari bitta kovalent bog'lar bilan bog'langan. Shu tufayli alkanlarning kimyoviy xossalari o'xshash bo'ladi. Hamma alkanlar past kimyoviy faollik bilan ajralib turadi. Ular kislotalar, asoslar, tuzlarning eritmalari bilan o'zaro ta'sirlashmaydi. Ularga KMnO_4 kabi kuchli oksidlovchi va ishqoriy metallar kabi kuchli qay taruvchi moddalar ta'sir qilmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. M.M.Abdulxaeva, M.Mardonov. Kimyo – «O'zbekiston», Toshkent 2002.
2. I.R.Asqarov, K.Gopirov Kimyo asoslari – «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», Toshkent 2011.
3. Umarov B.B. Organik kimyo.- T.: "Iqtisod-Moliya", 2007.
4. Shoymardonov R.A., Ergashov M.Y. Organik kimyo.- T.: Muharrir, 2013.

O'TLOQI SAZ TUPROQLARDAGI SUVNI MIQDORINI ANIQLASH**G'ulomjon Yuldashev***Farg'ona Davlat Universiteti Qishloq xo'jalik fanlari doktori professor***Bozorboyev Shohruxbek***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Eksperimental agrokimyo yo'nalishi 1- bosqich magistranti*

Annotatsiya: Tuproqdagi suvning tarkibi va harakati tuproqning turi va tarkibi bilan chambarchas bog'liq. Har xil turdagi tuproqlarning fizik xususiyatlari keskin farqlarni ko'rsatadi. Tuproqning tarqoq hududida qalinligi 1 mm bo'lgan qumni topish mumkin. Ammo bu qatlam tuproq yuzasining juda kichik qismini tashkil etsa-da, qatlamlar orasidagi o'tkazuvchanlik kanallarida muhim ahamiyatga ega. Boshqa qatlamda qalinligi 2 mm bo'lgan gil qalam kuzatiladi. Bu qatlam sezilarli darajada kattaroq sirtini egallasa-da, qatlamlar orasidagi organik aloqa kanallarida kamroq rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Tuproq, singdirish xususiyati, mexanik singdirish xususiyati, tuproq kolloidi, tuproq g'ovaklari.

Tuproqni chirindi kabi organik moddalar (organik moddalarning parchalanishi natijasida hosil bo'lgan modda) yordamida loy qatlami bilan aralashtirish natijasida hosil bo'lgan donadorlik tuproqdagi suv aylanishi va havo aeratsiyasi jarayonlarini biroz yaxshilaydi. Tuproq kuchli yomg'ir yoki kuchli suv oqimi bilan sug'orilganda, to'plangan suv tortishish ta'sirida qatlamlar orasida pastga siljiydi va ma'lum bir qismi bu kanallar orasidagi havo tufayli qatlamlar orasida ushlab turiladi. Tuproqdagi suv uning qatlamlari orasidagi sirtlarga yopishtirilgan yoki qatlamlararo bo'shliqlarda to'planishi mumkin. Qumli tuproqlarda qatlamlararo bo'shliqlar nisbatan katta bo'lib, ular orqali suv oqib o'tishi mumkin va tuproq tarkibidagi suv faqat qatlamlarning sirtlarida yopishqoq holatda saqlanishi mumkin. Loy tuproqlarda kanallar kam, shuning uchun suv erkin oqimlarni hosil qilmaydi va u biroz siqilgan holatda sodir bo'ladi. Suv saqlovchi tuproqlar namlikni saqlash manbalari hisoblanadi. Bu buloqlar tuproq suv bilan ho'l bo'lganda kerakli namlikni saqlab qoladi va ortiqcha suvning erkin oqib ketishiga imkon beradi. Loy tuproqlar yoki gumusga boy tuproqlar ko'p miqdorda namlikni saqlaydi. Bir necha kunlik to'yingandan so'ng, bu qatlamlar suvning 40% gacha ushlab turadi. Qumli qatlamlar bir necha kunlik to'yingandan keyin faqat 3% suvni saqlaydi. Keyingi bo'limlarda biz o'simliklar tomonidan suvning ildiz orqali qanday so'rilishini, tuproqdagi suv harakati va tuproqdagi suvning teskari bosimi tuproqning suv rejimini qanday o'zgartirishini ko'rib chiqamiz. Tuproq suvining qarshi gidrostatik bosimi tuproqning suv rejimini pasaytiradi. O'simliklarning suv salohiyati

kabi tuproqning suv salohiyati ham ikkita asosiy elementga, osmotik va gidrostatik bosimlarga asoslanadi. Tuproqdagi suvning osmotik bosimi (3-bo'lim) deyarli juda past, undagi erigan moddalar miqdoriga qarab, u 0,02 MPa gacha bo'lishi mumkin. Tuproqdagi tuzlarning miqdoriga qarab, tuproqdagi bosim 0,2 MPa yoki undan kam. Tuproqning suv rejimining keyingi omili gidrostatik bosimdir. Nam tuproqlarda Rn indikatori nolga yaqin. Tuproqning qurishi natijasida Rn indikator darajasiga tushishi mumkin. Savol tug'iladi, tuproqdagi suvning teskari bosimi qanday paydo bo'ladi? Biz 3-bo'limda kapillyarlik hodisasini muhokama qildik. Suv yuqori sirt yopishqoqligiga ega, u havo va suv interfeysini minimal darajada ushlab turishga intiladi. Tuproqning qurishi natijasida suv birinchi navbatda tuproqning katta qismlaridan ajratiladi. Yopishqoq kuchlar ta'sirida tuproqning kichik qismlarida suv saqlanib qoladi va tuproq yuzasining katta qismida suv-havo sirtlari paydo bo'ladi. Tuproqdagi suv miqdori kamayishi natijasida suv tuproqning bo'shliq qismlariga qarab harakatlanadi. Havo-suv yuzasi havo-suv qismlarining o'zaro bog'lanishi natijasida hosil bo'ladi. Ushbu sirt qatlamlari orasidagi suvning orqa bosim ta'siri kuchayadi. Buni quyidagi formula yordamida hisoblash mumkin. Tuproqdagi suvning Rn ko'rsatkichi to'g'ridan-to'g'ri havo qatlamidagi suv yuzasiga bog'liq bo'lib, quruq tuproqlarda juda kichik yoki teskari ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Masalan, suvni ushlab turish yuzasi (g) 1 mm ga teng bo'lsa, uning orqa bosimi ta'siri $R_n = -0,15$ MPa ga teng. natijada -1MPa dan -2 MPa gacha o'zgarishi mumkin. Suv tuproq qatlamlari orqali oqadi. Suv gradient bosimi ta'sirida tuproq qatlamlari bo'ylab harakatlanib, oqim yo'nalishlarini yaratadi. Bundan tashqari, suv bug'ining tarqalishi ham suvning harakatidir. O'simliklarning tuproqdan suvni shimib olishi natijasida tuproqning o'simlik ildizlariga yaqin qismlarida suvsizlanish sodir bo'ladi. Bu suvsizlanish ildiz atrofidagi tuproqning Rn qiymatini pasaytiradi va qo'shni, yuqori Rn tuproq maydonlari o'rtasida bosim gradyanini hosil qiladi. To'ldirilgan suv tufayli tuproq bo'shliqlari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud va bu kanallar orqali gradient bosimi ta'sirida suv oqim shaklida ildiz yuzalariga qarab harakatlanadi. Tuproqdagi suvning harakat tezligi ikki omilga bog'liq: bosim gradienti ko'rsatkichi va tuproqning gidravlik o'tkazuvchanligi. Tuproqning namlik o'tkazuvchanligi uning hajm ko'rsatkichi sifatida qaralib, suvning tuproq bo'ylab harakatlanishiga bog'liq bo'lib, u tuproq va suvning tarkibiga qarab o'zgaradi. Qumli tuproqlar tarkibidagi mayda zarrachalar katta bo'shliqlar hosil qilishi mumkinligi sababli yuqori gidravlik o'tkazuvchanlikka ega bo'lsa, gil tuproqlar esa zarrachalar orasidagi bo'shliqlar kam bo'lganligi sababli sezilarli darajada past gidravlik o'tkazuvchanlikka ega. Tuproqdagi suv miqdori o'zgarganda, uning gidravlik o'tkazuvchanligi darhol pasayadi. Ushbu ko'rsatkichning kamayishi, birinchi navbatda, qatlamlar orasidagi suv bilan havo almashinuvi natijasida yuzaga keladi. Havo qatlamlari va ilgari to'plangan suv o'rtasidagi joylarning almashinuvi natijasida suvning harakati kanallar tarmoqlari bilan cheklangan. Tuproq o'tkazuvchanlik

kanallarining havo bilan almashinuvi ortib borishi bilan suv kichikroq kanallar bo'ylab harakatlana boshlaydi va gidravlik o'tkazuvchanlik pasayadi. Juda quruq tuproqlarda suv salohiyati pasayishi mumkin.

Bu doimiy qurg'oqchilikka olib keldi. Bu vaqtda suv salohiyatining etishmasligi tufayli o'simliklar rivojlanishni to'xtatadi. Bu shuni anglatadiki, o'simliklarning suv salohiyati ($\Psi_u >$) o'simlik osmotik salohiyati ko'rsatkichidan (Ψ_8) kam yoki unga teng. O'simlik hujayrasi bo'lganligi sababli, suv almashinuvining doimiy jarayonlari tuproqning o'ziga xos xususiyati hisoblanmaydi. Bu jarayon bevosita o'simliklarning turlariga va boshqa omillarga bog'liq. Ildizlar orqali suvning so'rilishi. Ildizlar va tuproq o'rtasidagi kuchli sirt aloqalari ildizlar orqali suvni singdirish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ildiz va ildiz kurtaklari o'sishi evaziga bu bog'liqlik suvni singdirish hajmini oshirish uchun yuqori darajadagi suvni yutuvchi sirt hosil bo'lishini ta'minlaydi. Ildiz kurtaklari ildiz epidermis hujayralarining kengayishi natijasida hosil bo'ladi. Ular ildiz yuzasini sezilarli darajada oshiradi va tuproqdan suv ionlarining maksimal Emilishini ta'minlaydi. Karabug'day o'simligining 4 oylik rivojlanishini kuzatganimizda, uning ildiz kurtaklarining umumiy yuzasi ildiz yuzasining 60% ni tashkil etishi kuzatildi. Suv ildizlar orqali ildizlarga osongina o'tadi. Ildizning katta qismlari ekzoderma va epidermis deb ataladigan tashqi himoya qatlamiga ega, bu qatlamlar hidrofobik (suv o'tkazmaydigan) va ularning devorlaridan suvni singdirish deyarli mumkin emas.

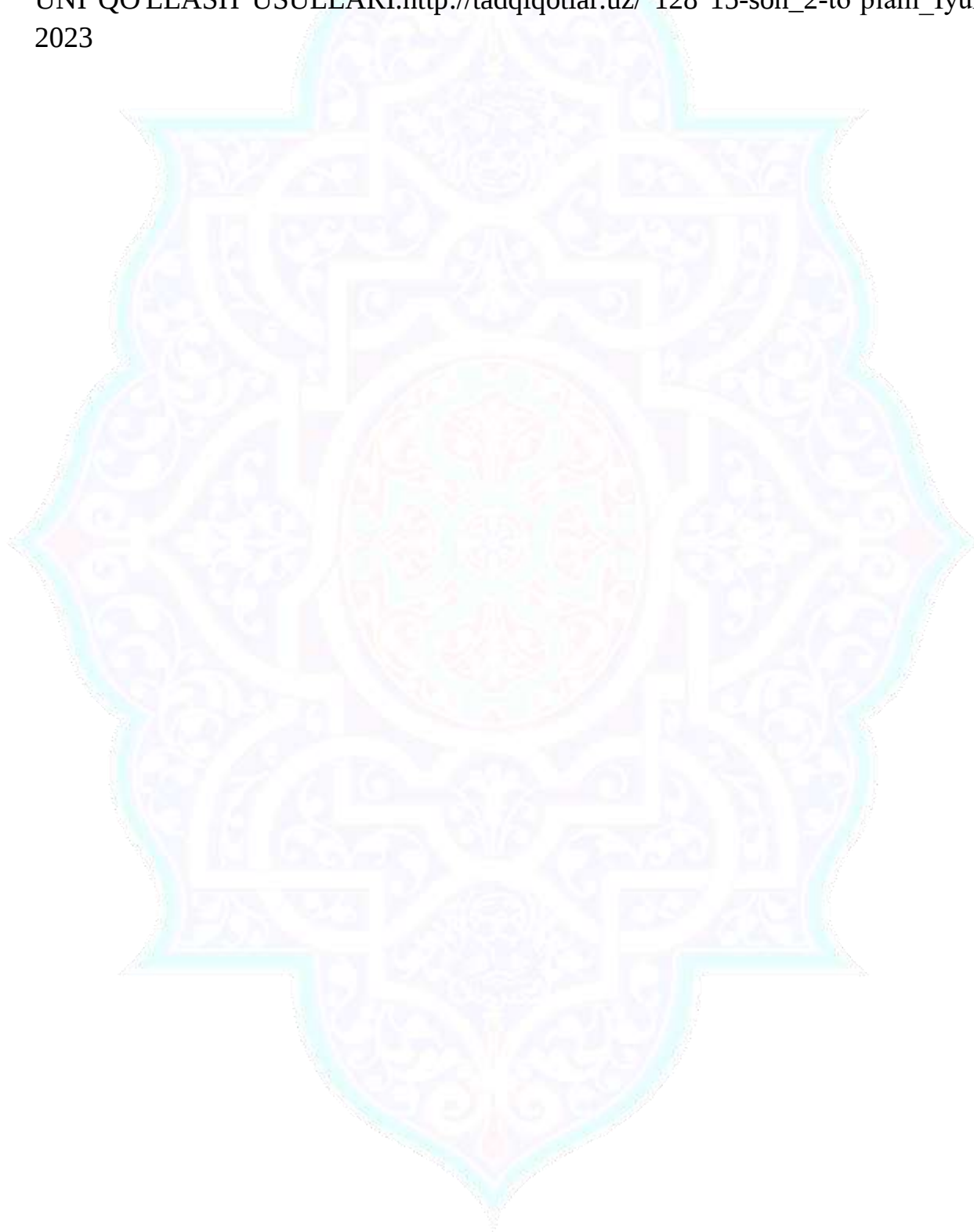
Xulosa:

Tuproqning shikastlanishi natijasida ildiz yuzasi va tuproq o'rtasidagi mustahkam aloqalar osongina buziladi. Shu sababli, birinchi kunlarda yangi ko'chirilgan ko'chatlarni suv yo'qotishdan himoya qilish kerak. Yangi tuproq muhitida ildiz-tuproq aloqasining paydo bo'lishi bilan o'simliklarning suv yo'qotish stressiga chidamliligi ortadi. Endi biz ildizdagi suvning harakatini va ildiz tomonidan suvni singdirish tezligini ta'minlaydigan omillarni ko'rib chiqamiz. Suv tuproqdan o'simliklar orqali atmosferaga o'tishi davomida ko'plab oraliq muhitlardan o'tadi.

Reference:

1. Protasov P. V., Niyozaliev I. N., Toirov T. 3., Paxtachilikdaagroximiya, Toshkent 1981[1]
2. Zokirov T. S, Pochvenno-agroximicheskiye Osnovi xlopkovodstva, Toshkent 1987.[2]
3. I. N. Niyozaliev, T. Z. Toirov. Agrokimyo, Toshkent 2010[3]
4. Numonjonov M.G., Parpiyev A.T., Bozorboyev Sh.A., Vakhobova Sh.A. Alkaloids in some medicinal plants (CAPPARIS L, HYPERICUM L, ACHILLEA L,) their structure and significance. SCIENCE AND EDUCATION scientific journal ISSN 2181-0842 volume 1, ISSUE 4. July 2020[4]

5. Bozorboyev Shokhrukhbek, Hamzaliyeva Madinabonu. TECHNOLOGY OF GROWING, HARVESTING AND STORAGE OF LEMON PLANTS. Volume 2 Issue 9, September 2022 ISSN 2181-2020
6. Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li, Abaraliyeva Sarvinoz Farxodjon qizi .CHUCHUK SUV LOYQASIDAN NOAN'ANAVIY O'G'IT TAYYORLASH VA UNI QO'LLASH USULLARI. <http://tadqiqotlar.uz/> 128 15-son_2-to'plam_Iyun-2023

**TUPROQNING TARKIBI O'RGANISH HAMDA UNDAGI
MIKROORGANIZMLARNING AHAMIYATI****G'ulomjon Yuldashev***Farg'ona Davlat universiteti Qishloq xo'jalik fanlari doktori professor***Bozorboyev Shohruxbek***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Eksperimental agrokimyo yo'nalishi 1- bosqich magistranti*

Annotatsiya: Tuproq biogen tuzilishga ega bo'lgan yerning ustki g'ovak qatlami bo'lib, u tabiatda hayot jarayonlarining kechishida, biosferada moddalar almashinuvini ta'minlashda muhim rol uynaydi. Namlik, issiqlik va mikroorganizmlar ta'sirida tuproqda organik moddalar doimo parchalanib va sintezlanib turadi.

Kalit so'zlar: Tuproq, o'simlik, organik moddalar, mikroorganizmlar, mikroelementlar, makro organizm.

Tuproqqa aralashgan o'simlik va hayvon qoldiqlaridagi organik moddalar mikroorganizmlar yordamida parchalanadi ya'ni chiriydi. Hosil bo'lgan bu chirindilar esa tuproqdagi mineral birikmalar bilan birga o'simlik tanasiga o'tadi va unda o'zaro reaksiyaga kirishib, yangi organik moddalarni hosil qiladi. Bu organik moddalardan inson va hayvon ozuqa sifatida foydalanadi. Kelajakda ular o'simlik, odam va hayvon qoldiqlari bilan yana tuproqqa qaytadi va yana parchalanish jarayoniga uchraydi. Shu asnoda organik va mineral moddalar «tuproq-o'simlik-hayvon-tuproq» tizimidagi yopiq zanjirda aylanib yuradi. Bu esa, o'z navbatida, tabiiy holda tuproq unumdorligining saqlanib turishiga asos soladi. Unumdor tuproq tabiatning bebaho boyligidir. Tuproqshunos olim V.V. Dokuchayev o'z vaqtida, rus qora tuprog'i toshko'mirdan ham, neftdan ham, oltindan ham qimmatliroqdir, deb yozgan edi. Darhaqiqat u tirik tabiatni oziq-ovqat, dori-darmon va substrat bilan ta'minlaydigan yagona manbadir. Tuproq paydo bo'lishida ona jins tog' jinslari hisoblanadi. Ularga issiqlik, namlik, o'simlik va hayvonlar uzoq vaqt mobaynida ta'sir ko'rsatib nuratishdan tuproq hosil bo'ladi. Tuproqning hosil bo'lishida ayniqsa issiqlik va namlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bu omillar jinsdagi o'simlik va mikroorganizmlarning rivojlanishiga, u yerdagi biologik va kimyoviy jarayonlarning jadallashishiga va shu asosda jinsning yemirilishi tezlashishiga yordam beradi. O'simliklar, bakteriyalar, zamburug'lar va hayvonlarning ham tuproqqa ta'siri kuchli. O'simliklar o'zlarining ildizi yordamida tuproqdagi mineral moddalarni o'zlashtiradi. Bu moddalar keyinchalik organik moddalar holida yana tuproqqa qaytib parchalanadi. Tuproqda moddalarning parchalanishi va havodagi erkin azotning o'zlashtirilishi mikroorganizmlar tomonidan amalga oshiriladi. Mikroorganizmlarning

tuproqda ko'pligi parchalanish va chirish jarayonlarining tezligini belgilaydi. Shuningdek tuproqda ro'y beradigan modda almashinuvi jarayoniga unda yashovchi umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning ham ta'siri bor. Chuvalchang, hasharotlar va ularning lichinkalari tuproqdagi organik moddalar bilan oziqlanib, ularning parchalanishga va tuproqqa aralashishiga yordam beradi. Yer ostida in qazib yashovchi kemiruvchi hayvonlar tuproqning chuqur qatlamlarini qazib yuzaga chiqarib tashlashi bilan uning donadorligi va g'ovakligini yaxshilaydi. Tuproqning g'ovakligi, uning suv va havo o'tkazuvchanligi, issiqlik rejimi va shunga o'xshash xususiyatlari undagi biokimyoviy jarayonlarni tezlashtiruvchi xususiyatlar bo'lib hisoblanadi. Tuproq tabiatning murakkab tuzilgan hosilasi bo'lib, u qattiq, suyuq, gazsimon va tirik tarkibiy qismlardan iborat. Tuproqning qattiq qismi asosan mineral va organik moddalardan hamda qattiq zarrachalardan tarkib topgan bo'lib, bular tuproq umumiy massasining ma'lum bir qismini tashkil qiladi. Uning qolgan qismini esa zarrachalar orasidagi bo'shliqlarni egallagan suv, havo va tirik organizmlar tashkil qiladi. Bu tarkibiy qismlarning nisbati tuproq unumdorligini belgilaydi. Tuproqning unumdorligi ko'p jihatdan undagi makroelementlar ya'ni unda birikma holda uchraydigan mineral moddalar – alyuminiy, temir, kaliy, magniy, kaltsiy, fosfor, oltingurgurt, kremniy, shuningdek mikroelementlar va organik moddalar asosini tashkil qiluvchi gumus miqdoriga bog'liq. Tuproqning suyuq qismi yoki boshqacha aytganda, tuproq eritmasi, uning harakatchan tarkibiy qismi bo'lib, u tuproqdagi ozuqa moddalarini eritadi va suyuq holda o'simlik ildiziga yetkazib beradi. Tuproqning gazsimon qismi asosan kislorod va karbonat angidrididan iborat bo'lgan tuproq havosidir. Bu havoning mavjudligi tuproqda yashovchi aerob mikroorganizmlar hamda boshqa hayvonlarni hayot sharoiti bilan ta'minlovchi omildir. Tuproqdagi tirik jonivorlarning ahamiyati to'g'risida yuqorida aytib o'tildi. Bu jonivorlar orasida ayniqsa mikroorganizmlar ko'p bo'lib, ular tuproq zarrachalari orasidagi bo'shliqlarda joylashgan. Taniqli o'zbek olimi M.V. Muxamedjonov ma'lumotiga qaraganda 1 gektar unumdor tuproqdagi mikro-organizmlar soni 3-3,5 mlrd bo'lib, yarim metr qalinlikdagi 1 gektar tuproqda ularning massasi 8-12 tonnaga yetadi. Yil davomida bu mikroorganizmlar avlodi 18-27 martagacha almashadi. Rus olimi V.A. Kovdaning hisoblariga ko'ra tuproqdagi mikroorganizmlar biomassasining yillik yig'indisi o'sha maydonda o'sgan o'simlik fotomassasiga teng, ba'zi unumdor yerlarda esa hatto undan 1,5-2 baravar ortiq. Qora tuproqlarda va boshqa unumdor yerlar tuprog'ida mikroorganizmlar biomassasining yillik yig'indisi gektariga 20-50 tonnaga yetadi.

Shunday qilib, tuproqning unumdorligini ta'minlashda uning barcha tarkibiy qismlari ishtirok etadi. Shuning uchun ham hakli ravishda aytish mumkin-ki, tuproq o'zining bu tarkibiy qismlari bilan birgalikda organik hayotning manbaidir va shu bilan birga uning o'zi ham organik hayotning hosilasidir, binobarin ular bir-biri bilan doimo o'zaro ta'sirda bo'ladi. Darhaqiqat, o'simlik tuproqdagi oziq moddalar va suvni

o`zlashtirib o`sadi va rivojlanadi. Hayvonlar o`simliklar bilan ozuqlanadi. Natijada iste'mol qilingan oziq moddalar yana tuproqqa qaytadi va unda parchalanib yana o`simlik o`zlashtiradigan mineral moddalarga aylanadi. Shunday qilib, tuproq «hayot» deb ataluvchi zanjirning muhim halqalaridan biridir. U o`simliklar uchun, demak hayvonlar va pirovardida inson uchun ham zaruriy omildir. Tuproqning inson va hayvonlar uchun yana bir ahamiyati shundaki, tuproq tarkibidagi mikroelementlar tirik organizmlar tarkibida ham uchraydi. Hozirgi vaktida o`simlik va hayvonlar organizmida 60 ga yaqin kimyoviy modda borligi aniqlangan. Bu kimyoviy moddalar biomikroelementlar sifatida oziq-ovqat bilan odam organizmiga tuproqdan o`tadi. Odam qoni tarkibida aniqlangan 24 xil va ona sutidagi 30 xil mikroelementlarning barchasi inson uchun zarur moddalar bo`lib, tuproqda u yoki bu elementning yetishmasligi ularning oziq - ovqat mahsulotlarida va demak odam organizmida ham yetishmasligiga olib keladi. Buning ta'sirida organizmda modda almashinuvi buzilib, kishi turli kasalliklarga chalinishi mumkin.

Xulosa:

Tuproqning tirik mavjudotlar uchun sanitariya-gigiyena va meditsina nuqtai nazaridan ham katta ta'siri bor. U ayni vaqtda ko`pgina kasalliklarni tug`diradigan mikroorganizmlarning yashash muhiti hamdir. Tuproqda vabo, o`lat, ich terlamasi, sil, dizenteriya, brutsellyoz kasalliklarini qo`zg`atuvchi mikroblarning yashashi uchun yetarli sharoit mavjud. Shuningdek tuproq ba'zi gelmintlar, hasharotlar, kanalar va ularni tarqatuvchi kemiruvchilar uchun ham o`ziga xos inkubatordir. Lekin shu bilan birga tuproq ko`pgina iflosliklarni o`zidagi mikroorganizmlar yordamida parchalab zararsizlantiradi. Demak, tuproq o`zini o`zi tozalash qobiliyatiga ega bo`lib, uning bu xususiyati biosferada moddalar aylanib yurishiga asos soladi.

Reference:

1. Protasov P. V., Niyozaliev I. N., Toirov T. 3., Paxtachilikdaagroximiya, Toshkent 1981[1]
2. Zokirov T. S, Pochvenno-agroximicheskiye Osnovi xlopkovodstva, Toshkent 1987.[2]
3. I. N. Niyozaliev, T. Z. Toirov. Agrokimyo, Toshkent 2010[3]
4. Numonjonov M.G., Parpiyev A.T., Bozorboyev Sh.A., Vakhobova Sh.A. Alkaloids in some medicinal plants (CAPPARIS L, HYPERICUM L, ACHILLEA L,) their structure and significance. SCIENCE AND EDUCATION scientific journal ISSN 2181-0842 volume 1, ISSUE 4. July 2020[4]
5. Bozorboyev Shokhrukhbek, Hamzaliyeva Madinabonu. TECHNOLOGY OF GROWING, HARVESTING AND STORAGE OF LEMON PLANTS. Volume 2 Issue 9, September 2022 ISSN 2181-2020
6. Bozorboyev Shohruxbek Abduvoxid o'g'li, Abaraliyeva Sarvinoz Farxodjon qizi. CHUCHUK SUV LOYQASIDAN NOAN'ANAVIY O'G'IT TAYYORLASH VA UNI QO'LLASH USULLARI. <http://tadqiqotlar.uz/> 128 15-son_2-to'plam_Iyun-2023

LAVANDA O'SIMLIGINING FOYDALI XUSUSIYATLARI

Obidov Muzaffar*Farg'ona davlat universiteti Phd***Mamajonova Mahliyo***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Biologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti***Abdullayeva Fotimaxon***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Biologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti***Ahmedova Mohinur***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Biologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Lavanda (Lavandula) — labguldoshlilar oilasiga mansub buta yoki doim yashil chala butalar turkumi, efir moyli ekin. O'rta Dengiz sohillarida 25 dan ortiq turi uchraydi. Asosan, Fransiya, Italiya, Ispaniya, Vengriya, Moldaviya, Qrim, Rossiyaning Krasnodar o'lkasida ensiz bargli L. (L. angustifolia) turi yetishtiriladi.

Kalit so'zlar: Lavanda, labguldoshlilar oilasi, efir moyi, xalq tabobati, an'anaviy tibbiyot, to'pgul.

Lavandaning yangi to'pgulida 1,2 — 2,3% efir moyi mavjud. Parfyumeriya, oziq-ovqat sanoati, tibbiyotda qo'llaniladi. Lavanda yorug'sevar, qurg'oqchilikka chidamli, issiqsevar o'simlik, 30° sovuqqa chidaydi. Kalamchasidan ko'paytiriladi. Ildizi 40—50 ta uzun ipsimon ildizchalardan iborat. Tuproqqa 2 m chuqur kirib boradi. Sershox, bir tupida 400—800 ta poya hosil qiladi. Mevasi qo'shaloq, 4 ta yong'oqchadan iborat, rangi sariq — jigarrang. Ekilgan ko'chatlardan 2-yildan boshlab 20—25 yilgacha hosil olinadi. Har 6—7 yilda lavandazorlar yoshartiriladi. Hatto qadimgi Rim davrida ham, lavanta shifobaxsh xususiyatlari haqida ma'lum bo'ldi. U hammomlarga va qo'l yuvish uchun suvga qo'shilgan, chunki u antibakterial xususiyatlarga ega. Bundan tashqari, achchiq ta'mi tufayli u bugungi kunda pishirishda va ichimliklar tayyorlashda ishlatilgan va ishlatilgan. Qadim zamonlardan hozirgi kungacha, lavanta, yaxshi shifobaxsh xususiyatlarga ega bo'lgani sababli, an'anaviy tibbiyotda keng qo'llaniladi. Lavanda kimyoviy tarkibi va uning organizmga ta'siri Lavanda gullari efir moylarini o'z ichiga oladi - 3%. Bundan tashqari Kimyoviy tarkibi tarkibida tanninlarning 12%, achchiq moddalar, tishli va kumarin tuproqlari, flavonoidlar, fitosterollar, cineol, geranoyl, borneol ajratiladi. Lavanda efir moyidagi eng qimmatli element linalil asetat.

Kanadaning Brok hamda Britaniya Kolumbiyasi universitetlari genetik olimlari tomonidan dunyoda keng miqyosda oʻstiriladigan, iqtisodiy jihatdan muhim boʻlgan torbargli lavanda (*Lavandula angustifolia*) oʻsimligining genomi toʻliq oʻrganildi. Lavanda shu nomli turkumga mansub oʻsimlik boʻlib, ularning bir-biridan morfologik jihatdan farq qiluvchi 47 turi mavjud. Ular orasidagi bir nechta turlar, jumladan torbargli lavanda, kengbargli lavanda (*Lavandula latifolia*), ularning chatishtilishidan hosil qilingan lavandin nomli nav butun dunyo boʻylab keng miqyosda ekiladi. Ushbu oʻsimlikdan olinadigan maxsus efir moylari parfyumeriyada, farmatsevtika preparatlari, kosmetika mahsulotlari tayyorlashda hamda antiseptika maqsadlarida keng foydalaniladi. Yillik ishlab chiqarish miqdori 1500 tonnaga teng ushbu mahsulot parfyumeriya sanoatiga bir necha milliard dollar mablagʻ olib keladi. Oʻsimlikning efir moyi hosil qilishi, uni ajratishi va toʻplanishiga javobgar genlarning tuzilishi va ishlash mexanizmini yaxshiroq tushinish maqsadida Brok universitetidan Soheli Mahmud va Britaniya Kolumbiyasi universitetidan Ping Liang birgalikda torbargli lavanda genomini toʻliq aniqlash loyihasiga qoʻl urdilar. Tadqiqotchi professor S. Mahmud bu haqida: “Biz lavandalarni uzoq vaqt mobaynida oʻrgandik. Ushbu oʻsimlikning oʻziga xos jihatlari bizni hayratga solar edi. Qanday qilib u bunchalik qurgʻochilikka va kasalliklarga chidamli boʻlgan? Aynan nima uning hidini bunchalik muattar qilmoqda? Biz mana shu savollar qarishida javob izlashga urindik”, – deydi. Olimlarning aniqlashlaricha lavanda genomi 870 mln nukleotidlar juftligidan iborat boʻlib, uning 48 foizini takrorlanuvchi qismlar tashkil etadi. Genomda jami 62141 ta oqsil va 2003 ta RNK kodlovchi gen mavjud. Tadqiqotchilarning eʼtirof etishicha ana endi olimlar lavanda genomini tahlil etgan holda u haqida yanada koʻproq maʼlumotlarga ega boʻlishlari mumkin. Lavanda genomi asosida uning iqtisodiy koʻrsatkichlari ustidagi izlanish olib borish tadqiqot loyihasining navbatdagi qismi hisoblanadi. Eng muhimi uning genetik xaritasi tomon asosiy yoʻl endi mavjud va tadqiqotchilar genetik material asosida lavadadan olinadan qimmatbaho efir moylari ishlab chiqarilishini nazorat qilishlari, kerakli yoʻnalishga yoʻnaltirishlari yohud yaxlit holatda ushbu oʻsimlik genlari qanday faoliyat yuritishini aniqlashlari mumkin boʻladi. Aksariyat yuqori mahsuldorlikka ega lavanda turlari efir moylari bilan birgalikda ayrim istalmagan moddalarni ham ishlab chiqarishadi, jumladan kamfora. Lavanda efir moylarining sifati moy tarkibidagi uning oʻziga xos yoqimli hidini belgilab beruvchi fitokimyoviy moddalarning miqdoriga chambarchas bogʻliq. Kamfora moddasi esa lavanda efir moyi tarkibiga kirib uning hidiga oʻziga xos yoqimsiz hid berishi bilan mahsulot sifatining tushishiga, shu bilan birga mahsulot narxining pastlashiga sabab boʻladi.

Xulosa:

Yuqoridagi tadqiqot natijalari esa tadqiqotchilarga ushbu istalmagan moddalar sintezini nazorat qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari xalqaro Planta ilmiy

jurnalida chop etildi. Bundan avval qizil tulkingin genomi to'liq tadqiq etilgani haqida xabar bergan edik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Numonjonov M.G., Parpiyev A.T., Bozorboyev Sh.A., Vakhobova Sh.A. Alkaloids in some medicinal plants (CAPPARIS L, HYPERICUM L, ACHILLEA L,) their structure and significance. SCIENCE AND EDUCATION scientific journal ISSN 2181-0842 volume 1, ISSUE 4. July 2020[4]
2. .Bozorboyev Shokhrukhbek, Hamzaliyeva Madinabonu. TECHNOLOGY OF GROWING, HARVESTING AND STORAGE OF LEMON PLANTS. Volume 2 Issue 9, September 2022 ISSN 2181-2020
3. www.ziyonet.uz[3]
4. No'Monjonov Muhiddin Gulomjon, O. G., O'G'Li, P. A. T., & O'G'Li, B. S. A. (2020). Oddiy bo'y modaron o'simligining morfo-fiziologik tavsifi va shifobaxsh xususiyatlari. Science and Education, 1(4), 26-29.
5. Numonjonov, MG, Parpiyev, AT, Numonjonova, MG, & Bozorboyev, SA (2021). Civandon (achillea millefoliuml.) o'simligidagi vitaminlar va ularning inson salomatligidagi ahamiyati. ACADEMICIA: Xalqaro multidisipliner tadqiqot jurnali , 11 (6), 912-917.
6. Xolmatov H.X., Ahmedov O. Farmakognoziya. - 1,2 qism.- Toshkent.: Fan, 2007.[6]
7. Xolmatov X. X., Habibov. O'zbekiston dorivor o'simliklari. Toshkent, 1971.[7]

**DORIVOR LAVANDA O'SIMILIGINING SHIFOBAXSH
XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDA QO'LLANISHI****Valijon Mahmudov***Farg'ona davlat universiteti Biologiya fanlari professori***Mamajonova Maxliyo***Farg'ona davlat universiteti Biologiya yo'nalishi**1-kurs magistranti***Abdullayeva Fotima***Farg'ona davlat universiteti Biologiya yo'nalishi**1-kurs magistranti***Ahmedova Mohinur***Farg'ona davlat universiteti Biologiya yo'nalishi**1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Lavanda o'simligining turlari, qayerda yetishtirilishi, kimyoviy tarkibi, foydali xususiyatlari, tibbiyotda qo'llanilishi va foydalanish usullari to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Lavandula angustifolia, kranial, tinchlantiruvchi, migren, revmatizm, aromaterapiya, diareya, shifobaxsh choylar.

Har qanday zamon va makon tabiatida o'sadigan o'simliklar o'ziga xos xususiyatlari ularda kechadigan fiziologik jarayonlar bilan insonlarni qiziqtirib keladi. Xususan, dorivor o'simliklarning fiziologik xususiyatlari boshqa o'simlik xususiyatidan yuqori o'rinda turadi. Bunday o'simliklar xalq tabobati, farmasevtika, tibbiyot va sanoatda muhim ahamiyat kasb etadi. Dorivor o'simliklar inson salomatligi uchun tabiiy dori vositasi hisoblanadi. Fransiya, Italiya, Ispaniya, Vengriya, Moldaviya, Qrim, Rossiyaning Krasnodar o'lkalarida keng tarqalgan Lavanda (*Lavendula angustifolia*) o'simligi Yalpizdoshlar / Labguldoshlar (*Lamiaceae* Lindl. / *Labiatae* Juss.) oilasiga mansub bo'yi 50-60 sm bo'lgan doimiy yashil buta hisoblanib, guli och ko'k, binafsha yoki havorang, to'pgul bo'lib yig'ilgan, yoz oylarida kuchli hushbo'y hid chiqarib gullaydi. O'simlikka gullari achchiq ta'm beradi. Lavanda (*Lavendula angustifolia*) o'simligi ildizi kuchli rivojlanganligi sababli suvsizlikka va sovuqqa chidamli o'simlik hisoblanib, ildizi 40-50 ta uzun ipsimon ildizchalardan iborat. Tuproqqa 2 m chuqur kirib boradi. Sershox, bir tupida 400-800 ta poya hosil qiladi. Mevasi qo'shaloq, 4 ta yong'oqchadan iborat, rangi sariq-jigarrang. Ekilgan ko'chatlardan 2 yildan boshlab 20-25 yilgacha hosil olinadi. Har 6-7 yilda lavandazorlar yaratildi.

Foydali xususiyatlari. O'simlikning yer ustki qismi organizmga tinchlantiruvchi, stressga chidamlilikni oshirishuvchi, ruhiy holatni meyorlashtiruvchi, teri holatini

yaxshilovchi ta'sir etadi. Lavanda gullari diuretik, antikonvulsant va tinchlantiruvchi xususiyatga, moyi esa antiseptik va bakteritsid ta'sirga ega. Bundan tashqari, lavanda moyi epidermal hujayralarni to'liq qayta tiklash xususiyati bilan faol yaralarni davolashda (ayniqsa, kimyoviy kuyishlarni) ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chandiqlarni kichraytirish va bo'rtmalarni so'rilishiga yordam beradi. Qabul qilinganda kranial(cherepnoy) qon bosimi pasaytiradi, bronxospazmni yo'qotadi, ichak tonusini oshiradi, ichni yumshatuvchi va yengil siydik haydovchi sifatida ta'sir ko'rsatadi, oshqozon kislotaliligini oshiradi hamda ishtaxani yaxshilaydi. Lavanda gullari markaziy asab tizimiga, shuningdek, nafas yo'llarining asab tizimiga tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Tarkibiga kiruvchi sineoldan farmakologiya sanoatida antiseptiklar tayyorlashda va balg'am ko'chiruvchi preparatlar olishda keng foydalaniladi. Tarkibida taninlarning mavjudligi sababli, ular diareya, ayniqsa fermentatsiya bilan sodir bo'lgan diareyaga qarshi ta'sirga ega. Ma'lum darajada, lavanda gullari ham xoleretik vosita bo'lishi mumkin. Lavanda gullari kumarinlar saqlaganligi sababli sodda organizmlar va hasharotlar rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi. Shu tufayli lavanda pedikulyoz, parazitlar va kuyaga qarshi kurashda yaxshi samara beradi. Spirtli ichimliklar bilan suyultirilgan lavanda moyi migren paytida, kuchli yurak urishi bilan, asabiylashish kuchaygan davrda, revmatizmning o'tkir xurujlarida ichiladi. Lavanda gripp bilan og'rikan foydali ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek ushbu o'simlik tarkibida vitamin va minerallarni ham ko'rishimiz mumkin. Lavanda (*Lavendula angustifolia*) o'simligini dorivor o'simliklar qatoriga kiritilishining asosiy sababi shundaki, uning guli, bargi va poyasi tarkibiga kiruvchi bir qancha dorivor moddalar, xususan, efir moyining asosiy komponenti bo'lgan linalol spirti va uning sirka efiri, linadil asetat va ularga qo'shimcha ravishda, moy tarkibiga valerik aldegid, kumarin, karyofilin, limonen, butirik, valerik va kaproik kislotalar mavjudligidir.

Xulosa. Ona tabiat o'zida barcha kasalliklarga qarshi ta'sir ko'rsatadigan o'simliklarni o'zida mujassam etgan. Ya'ni har bir dardning davosini dorivor o'simliklar dunyosidan topishimiz mumkin. Dorivor lavanda o'simligi ham mana shunday o'simliklar sirasiga kiradi. U o'zining boy tarkibi bilan boshqa o'simliklardan farq qiladi. Undan nafaqat farmatsevtika sanoatida balki, kosmetologiya, aromatologiya, parfyumeriya sanoatlarida ham keng miqyosda foydalanishimiz mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Холмуратов У. К., Рустамова Ш. А., Ярмухаммедова Н. А. Клинико-эпидемиологические аспекты течения бруцеллеза за последние годы по Самаркандской области //Вопросы науки и образования. - 2019. - №. 33 (83). -С. 60-73.
2. Шамсиев А. М., Шамсиев Ж. А., Кодиров Н. Д. Патоморфологические аспекты

поражения семенных вен при варикоцеле //Евразийский Союз Ученых. - 2020. - №. 4-3 (73). - С. 44-59.

3. Махмудова А. Н. и др. Медицина Узбекистана-достижения и перспективы развития сферы //Достижения науки и образования. - 2020. - №. 3 (57). - С. 49-52.

4. Kodirov N. D. Advantage of the new surgical treatment for varicocele

//International scientific review of the problems of natural sciences and medicine. -2019. - С. 14-26.

5. Индияминов С. И., Ким А. А. Эпидемиологические аспекты и современный взгляд на ситуацию по отравлению угарным газом //Судебная медицина. - 2020. - Т. 6. - №. 4. - С. 4-9.

6. Усмонова Л. Р. THE EMOTIONAL IMPACT OF ORIENTAL MINIATURES AND ITS ROLE IN THE STUDY OF HUMAN AESTHETIC NEEDS //ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ. - 2022. -№. SI-1.

DORIVOR ZAFARON YOHUD QADIMGI SHAFRAN

Valijon Mahmudov - Biologiya fanlari professori

Olimova Xilolaxon Zaylobiddin qizi

Karimjonova Gulxumor Muhammad ali qizi

Farg'ona davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya yo'nalishi magistratura I bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada gulsafsardoshlar oilasiga mansub inson uchun dorivor foydali o'simlik, Ibn Sino Galen kabi olimlar ham e'tirof etgan o'simlik zafaron haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Ekma zafaron, *Crocus L.*, Yevropa, Osiyo, O'rta yer dengizi, vegetatsiya, gulsafsardoshlar, Beruniy, astma, yo'tal, jigar buyrak.

Klassifikatsiyasi:

Tur - *Crocus sativus L.*

Turkum - *Crocus*

Oila - *Iridaceae*

Sinf - *Dicotyledones* (ikki urug' pallalilar).

Bo'lim - *Angiospermae* (yopiq urug'lilar)

O'simliklar dunyosi - flora

Ekma zafaron (*Crocus sativus L.*) gulsafsardoshlar oilasiga mansub ko'p yillik piyozboshli o'simlik hisoblanib, vegetatsiya davri qisqa bõladi. Bu o'simlik kosmopolit (koinotdan yerga inoyat qilingan yoki yuborilgan majoziy manoda) noyob inson organizmi uchun foydali va kerakli oziq-ovqat yoki dorivor o'simliklardan biri bõlib, qadimdan xalq tomonidan foydalanilib kelinmoqda. *Crocus L.* turkumi o'z ichiga 80-85 turni o'z ichiga oladi. Bu turlarning aksariyat qismi O'rta yer dengizining Yevropa qismi va Osiyoning g'arbiy hududlarida tarqalgan. O'rta yer dengizi atrofidagi butun hududda olib borilgan qazishmalar shuni ko'rsatadiki, za'faron qalay bilan birga Minoan sivilizatsiyasining asosiy savdo mahsuloti bo'lgan. Krit va uning atrofidagi orollar aholisining boyligining katta qismi za'faronga asoslangan edi. #tarixdan_sadolar

Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) - za'faron yaxshi saqlangan, qizil rang va o'ziga xos o'tkir hid bilan ajralib turishi kerak deb hisoblardi.

Galenning ta'kidlashicha, za'faron o'zining maxsus shifobaxsh fazilatlari tufayli tug'ilishni osonlashtiradi, yurakni mustahkamlaydi, tashvish va qayg'ularni ketkazadi.

Beruniyning ta'kidlashicha, za'faron barcha turdagi odamlarga mos keladi, ko'plab murakkab dorilar tarkibiga kiradi, u jigar va oshqozon faoliyatini yaxshilash uchun foydalidir.

Crocus turkumining sistematikasi sunniy bo'lib, turlarni o'zgaruvchanligi ularning asosiy belgilarini tanlashda o'z navbatida turlarni guruhlariga ajratishda qiyinchiliklar tug'diradi. Bu turkum turlarini klasifikatsiyasi bo'yicha birinchi bo'lib Hawort (1809 yil) amalga oshirib Crocus turkumini: o'simlik gullarini tuk bilan qoplangan yoki qoplanmaganligiga qarab ikki seksiyaga: Piligeri va Depilata seksiyalariga ajratgan(Mahmudov 2017).

1846-yilga kelib Herbert bazal gulga oid barg (gullash jarayonidan oldin hosil boladigan barg-spatha) qarab ushbu turkum turlarining birlamchi guruhlariga ajratishda, tugunak piyozlarning tashqi po'stlog'ining tuzilishiga qarab seksiyalarga ajratgan(Mahmudov 2017).

Qadim zamonlardan beri za'faron ko'plab sog'liq muammolari uchun tabiiy vosita sifatida tanilgan. U davolash uchun ishlatiladigan kasalliklar miqdori juda keng. Zafaron - astma, yo'tal, oshqozon kasalliklari, uyqusizlik, saraton, Altsgeymer kasalligi, bepushtlik, depressiya, xolesterin va boshqa ko'plab kasalliklarni davolash uchun ishlatiladi. Za'faron B2 vitaminining eng boy o'simlik manbalaridan biridir. Shuningdek, tarkibida efir moyi, safranal va pro-vitaminlarga boy o'simlik.

Hakim Ayurveda za'faronni hazm taomni yaxshilashga, sezgi va nafas olish organlarini mustahkamlashga, jigar, buyraklar, limfa bezlarini tozalashga, titroqni bosishga, tomirlarda to'xtagan qonni yurgizishga, yuz rangini tiniqlashga, jinsiy quvvatni faollashtirishga ham xizmat qilishini ta'kidlagan. Qadimda kiborlar jamiyatiga mansub ayollar tug'ish oldidan og'riqni yengillashtirish maqsadida za'faron eritilgan va ichilgan.

Za'faron damlamasi inson organizmiga zarur bo'lgan karotin, tiamin, riboflamin, flavonoidlar, kalsiy, fosfor kabi moddalarga va turli vitaminlarga boy. Za'faronning xushbo'y hidini hidlash insonni nafas olish organlariga ijobiy ta'sir qilib tinchlantiradi va uyqusizlikdan qutilishga yordam beradi. Kuchli bosh og'rig'ida va quloq shamollaganida za'faron suvida paxta yoki yumshoq matoni ho'llab kasal a'zoga bosilsa, og'riqni qoldiradi. Za'faronni qaynoq sut bilan ichilsa, bosh miya faoliyatini mustahkamlab, xotirani kuchaytiradi. Za'faron asal bilan iste'mol qilinsa, buyrakdagi toshlarni maydalanishiga yordam boradi. Za'faron asab tizimini tinchlantiradi va sog'lom uyquga yordam beradi. Za'faron yordamida siz og'riqni so'ndirishingiz, spazmlarni yo'qotishingiz mumkin. Za'faron yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega, metabolismni barqarorlashtiradi. Za'faron astma va boshqa allergik kasalliklarni davolashda ham foydalaniladi.

Za'faron immunitet tizimini ko'tarishda foydali ta'sirga ega. Za'faron immunitetni yaxshilaydigan va infeksiyalarga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan oq qon hujayralari (letkositlar) ishlab chiqarishni ko'paytiradigan birikmalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, za'faron antioksidant xususiyatlarga ega, u tanani zararli erkin radikallar ta'siridan himoya qilishga, yallig'lanishni kamaytirishga va umumiy

immunitetni mustahkamlashga yordam beradi. Optimal immunitet funksiyasi uchun muntazam jismoniy mashqlar, muvozanatli ovqatlanish va yetarli uyquni o'z ichiga olgan sog'lom turmush tarzi muhim ahamiyatga ega.

So'nggi paytlarda ko'plab tadqiqotlar za'faronning saratonga qarshi ta'sirini diqqat bilan o'rganib chiqmoqda. Za'faronning antioksidant xususiyatlari saratonga qarshi ushbu profilaktik harakatning bir qismini tushuntirishi mumkin. Za'faron - oshqozon, yo'g'on ichak, ko'krak, prostata, tuxumdon, oshqozon osti bezi, jigar, o'pka yoki teri saratoniga qarshi turli darajada ta'sir ko'rsatadi. Za'faron, shuningdek, kimyoterapiyaga qarshi himoya xususiyatlarini ham namoyon qiladi. Eng muhimi, bu saratonga qarshi kurashda za'faronning kuchi uning toksikligining yo'qligidir.

Za'faron choyining tanaga foydalari:

1. Spazmlarni, mushaklarning og'rig'ini, qichishishni, yallig'lanishni yengillashtiradi.
2. Qandli diabetda asoratlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.
3. Uzoq muddatli foydalanish bilan (26 hafta) qon bosimini pasaytiradi.
4. Qondagi xolesterin darajasini normallashtiradi.
5. Depressiyaga qarshi kurashadi, tashvish, xavotirni yo'q qiladi.
6. Ko'zlardagi degenerativ jarayonlarni sekinlashtiradi.
7. Ishtahani kamaytirish, metabolik reaksiyalarni yaxshilash, diuretik ta'sir ko'rsatish orqali vazn yo'qotishga yordam beradi.
8. Gormonal muvozanatni normallashtiradi.

Za'faron kimyoterapiya xavfidan himoya qiladi Za'faron kuchli saraton kasalligini oldini olish xususiyatiga egaligi, shuningdek istiqbolli kimyoviy profilaktika vositasi ekanligi aniqlangan bo'lsa-da, uning yana bir foydasi - bu zamonaviy kimyoterapiya dorilari tomonidan ishlab chiqarilgan zararni kamaytirishga yordam berishdir. Mavjud kimyoterapiya dori-darmonlarining asosiy muammosi shundaki, ular ko'pincha yangi saratonga olib kelishi mumkin bo'lgan aniq turdagi genetik zararni keltirib chiqarishi, standart kimyoterapiyani ikki qirrali qilichga aylantirishi va samaradorligini cheklashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000.
2. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Moliya, 2003.
3. Tolipova J.O., G'ofurov A.T.. Biologiya ta'limi texnologiyalari. - T.: O'qituvchi, 2002.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. - T.: Moliya-iqtisod, 2007.
5. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. - T.: «Bilim» 2004.
6. Azimov va boshqalar. Biologiya. Metodik qo'llanma. - T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi Tibbiyot nashriyoti. 2002.

**TALABALARNING MA'NAVIY AHLOQIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHDA JADID PEDAGOGIKASINING O'RNI**

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika kafedrası v.b. dotsenti, p.f.b.f.d(PhD)

Abdullayev Ro'zimuxammad Akramjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Bugun yangi O'zbekistonni barpo etish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bugun oilada qanday muhit hukmron bo'lsa, ertaga shu oilada tarbiyalangan farzand bevosita shu muhitning davomchisiga aylanadi. Yosh avlod ongi va tafakkurining kuchliligi shundaki, u yoshligida atrofdagilardan olgan bilimlarini xotirasida saqlaydi. Oiladagi munosabatlar va o'zaro munosabatlar madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, o'sha muhitda o'sayotgan bola ham unga o'xshash bo'ladi. Bu jarayonda ota bilan birga onaning tarbiyasi ham muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizda ilk Uyg'onish davri pedagogikasi 9-11-asrlarni o'z ichiga olgan bo'lib, bu davrda nafaqat pedagogik g'oyalar rivojiga katta hissa qo'shgan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy Sharqda, balki G'arbda ham olimlar ishlagan. 20-asrning 50-yillarida Yevropa va Amerikada paydo bo'lgan gumanistik pedagogika aslida ilk Uyg'onish davri pedagogikasining mohiyati va asosini tashkil etdi.[8] Ikkinchi Uyg'onish davri pedagogikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi Amir Temur va temuriylar sulolasi bilan bog'liq. Bu davrda yashab ijod etgan Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi, ilmiy-pedagogik qarashlari yuksak baholanadi. Mirzo Ulug'bek o'z davrida uchta (Buxoro, Samarqand, G'ijduvonda) madrasa qurdirdi va oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qildi. Mirzo Ulug'bek madrasalarida ta'lim uch bosqichli (ilmiy, aust, a'lo) bo'lib, diniy va dunyoviy bilimlarni mukammal o'rgatuvchi chinakam oliy o'quv yurti namunasi edi. E'tibor bergan bo'lsangiz, bugun dunyoda oliy o'quv yurtlarida kadrlar tayyorlash bosqichlarini (bakalavr, magistratura, doktorantura) birinchi bo'lib yorqin misol sifatida Mirzo Ulug'bek hayotga tatbiq etganiga guvoh bo'lishingiz mumkin. [7] Mirzo Ulug'bek o'z davrida uchta (Buxoro, Samarqand, G'ijduvonda) madrasa qurdirdi va oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qildi. E'tibor bergan bo'lsangiz, bugun dunyoda ilk bor Mirzo Ulug'bek tomonidan kadrlar tayyorlash bosqichlari (bakalavr, magistratura, doktorantura)ning yorqin misolida guvohi bo'lish mumkin. Uning «Ul-qulub», «Nazmul javohir» kabi asarlari chinakam pedagogik asarlardir. Hazratning o'z davrida maktab va madrasalar qurilishiga homiylik qilgani bugungi kun tili bilan aytganda, ta'lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklikning yorqin namunasi.[6]

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, "Uchinchi Uyg'onish davrini XX asrdayoq ma'rifatparvar ajdodlarimiz yurtimizda amalga oshirgan bo'lardi. Nega bu fidoyi, jonkuyar insonlar butun umrini milliy tiklanish g'oyasiga bag'ishladilar, barchani safarbar etdilar. Yurtni jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, xalqimizni jaholat botqog'idan qutqarish uchun o'z kuch va imkoniyatlarini. Bu yo'lda ular ham aziz jonlarini fido qildilar. [5] "Ilmdan boshqa najot yo'q va bor" degan hadisi sharifni ko'rib chiqdilar najot bo'la olmaydi" hayotiy e'tiqod sifatida", asosiy g'oya bilan tashkil etilgan. Shuning uchun ham ular o'z g'oyalarini xalq orasida keng targ'ib qilish maqsadida ona tilida o'qitishning yangi usuli maktablarini ochdilar, maktablar uchun darsliklar yozdilar, gazeta va jurnallar chiqardilar, teatr jamoalari tashkil qildilar. Bir so'z bilan aytganda, ular ta'lim sohasiga innovatsiyalarni joriy etishda ishtiyoq ko'rsatdilar. Abdulla Avloniy Mahmudxo'ja Behbudiy, [4] Munavvar qori Abdurashidxonov izdoshi sifatida zamonaviy ma'rifatni yuksak bosqichga ko'tarish, ilmiy pedagogikani milliy ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari bilan boyitish, xalqparvarlik va ta'lim-tarbiyani ommalashtirish kabi masalalarga e'tibor qaratgan. Yangi Uyg'onish davri pedagogikasining ustuvor yo'nalishlariga mos keladi. Abdulla Avloniy o'zbek ziyolilari orasida birinchi bo'lib 1913-yilda nashr etilgan "Turkiy guliston yahud axloq" asarida "Pedagogika", ya'ni bolalar tarbiyasi fani sifatida pedagogika faniga aniq va to'g'ri ta'rif berdi. Ma'lumki, pedagogika fani jamiyat tomonidan qo'yilgan talablar asosida inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi. Buning uchun pedagogika fani jamiyat taraqqiyotining strategiyasi va ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladigan ta'lim mazmuni, shakllari, usullari, vositalari va texnologiyalarini ishlab chiqishi, uni amalga oshirish mexanizmlarini aniq belgilab berishi kerak. Afsuski, mustaqillik yillarida, ya'ni 2017-yilgacha pedagogika faniga ma'lum o'zgarishlar kiritishga urinishlar bo'lgan bo'lsa-da, aksariyat islohotlar o'zini oqlamadi. Buning asosiy sababi milliy pedagogika fanining yangi konseptual asoslari ishlab chiqilmaganligi, innovatsiyalarni joriy etishda fanga oid qonunlar, qoidalar, tamoyil va mezonlarning hisobga olinmaganligidir [3]. Qolaversa, o'quvchi do'stga sadoqat, muhabbatda sadoqat kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini go'zal satrlarda, ta'sirchan obrazlarda ko'rishi mumkin. Cho'lpon she'riyatidan xabardor bo'lgan kishi adibning oddiy manzaradan go'zallik yarata olganini, o'z his-tuyg'ularini marvariddek so'z bilan ifodalay olganini beixtiyor tan oladi. Ayniqsa, Cho'lpon she'rlari endigina voyaga yetayotgan, "men"i shakllana boshlagan o'quvchilarni so'zma-so'z lirika bilan tanishtiradi, musiqa va ohang asiriga aylangan shaxsga hech qachon zarar yetmaydi, jadid Mahmudxo'ja Behbudiy adabiyotning otasi hisoblanib, ma'rifatning inson hayoti va insoniyat taqdiri uchun naqadar muhimligini "Padarkush" asarida ko'rsatib berdi. Milliy va insoniy qadriyatlarni anglashda ma'rifatli bo'lish zarurligini ta'kidlagan Abdulla Avloniy yaratgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini o'rganar ekan, har bir o'quvchi unda mavjud bo'lgan fazilatlarni, eziguliklarni

diqqat bilan kuzatadi va yaxshi va yomonni farqlashni o'rganadi. Asarda keltirilgan fikrlar, yaxshi va yomon xulq-atvor tasviri, fikr dalili sifatida keltirilgan kichik hikoyalar o'quvchilarning kelajakda ma'naviyatli shaxs sifatida kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ma'lumotlar o'quvchining yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda taqdim etilgan taqdirdagina ijobiy ta'sir ko'rsatadi. "Kitob kitobi", "Qiroat kitobi" kabi darsliklar yaratgan Hamza Hakimzoda Niyoziy o'qishga, matn ustida mustaqil ishlashga, sinfdan tashqari o'qishga alohida e'tibor bergan.[2] Hamza o'z darsliklarida badiiy so'zlardan foydalangan. Shu bilan birga Hamza yaxshigina lirik shoir ham bo'lganligini hisobga olgan holda o'quvchilarga adabiyot darslarida uning aruz vaznida yozilgan g'azallarini berib borish ham foydadan holi bo'maydi. Bugungi kunda adabiyot ta'limining yetakchi xususiyatlarini o'quvchi ma'naviyatini yuksaltirish, ularning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish, adabiyotga mehrini, hurmatini oshirish, badiiy asarlar vositasida o'quvchilarni o'zga odamlar qalbini anglashga o'rgatish, o'zgalar dardini anglashga yo'llash kabilar tashkil etmoqda. [1]

Milliy dastur asosida yaratilayotgan adabiyot darsliklarida xuddi shu jihatlar e'tiborga olinayotgani quvonarli hol, albatta. Adabiy asar matnini tahlil qilish orqali o'quvchi borliq-olamni o'z tuyg'ulari, fikr-mulohazalari orqali tanishi va anglashi lozimligi yangilangan pedagogik tafakkur tamoyiliga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. "Oila".–Toshkent Ma'naviyat", 1999[1]
2. "Xaqiqat manzaralari." Toshkent "Yangi asr avlodi", 2007[2]
3. "Xaqiqat manzaralari." Toshkent "Yangi asr avlodi", 2007[3]
4. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. Toshkent Ma'naviyat, 2000[4]
5. Sharafuddinov O. Cho'lponni anglash. Toshkent 1998. [5]
6. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. Toshkent O'zbekiston, 2008. [6]
7. Qirg'izova O. Jadid adabiyotining bugungi kunda tutgan o'rni. Namangan. 2020[7]
8. R. Mavlonova, N. Vohidova, N. Raxmonqulova. "Pedagogika nazariyasi va tarixi" darslik. Toshkent -2010.[8]
9. Kurbanovich, M. U. (2020). Pedagogical tendencies of the development of social activity skills of primary school pupils through the use of folklore. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 562-566.
10. Makhmutovna, T. K., & Ibragimovna, T. I. (2020). Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(6), 165-171.
11. Maksudov, U. K. (2020). CHARACTERISTIC OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY SKILLS IN PRIMARY SCHOOL

- STUDENTS THROUGH FOLKLORE. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(7), 407-412.
12. Maksudov, U. K. (2020). ISSUES OF NATIONAL VALUES AND SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS IN THE DEVELOPMENT OF POSITIVE PSYCHOLOGY. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 394-396).
 13. Maksudov, U. K. (2022). Development of Social Activity of Primary School Students through Folk Oral Creativity. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 2(5), 54-57.
 14. Maqsudov, U. B. Q., & Qosimova, G. E. Q. (2022). TALABALARDA MEDIA SAVODXONLIKNI OSHIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 988-995.
 15. Maqsudov, U. B. Q., Eraliyev, Y. L., & Qosimova, G. (2022). TA'LIMDA MULTIMEDIALI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 973-980.
 16. Maqsudov, U., & Eraliyev, Y. (2022). PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHDA MULTIMEDIALI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 68-73.
 17. Muhammadjonovna, U. N., Makhmutovna, T. H., & Kurbonovich, M. U. (2020). IMPROVING THE MECHANISM OF INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF YOUNG PEOPLE IN THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC AND LEGAL SOCIETY. *JCR*, 7(12), 3133-3139.
 18. Mukhammedovna, U. N., & Oyturaxonovna, I. S. (2019). IMPROVING SOCIAL ACTIVITY OF YOUTH IN UZBEKISTAN AS THE DEMOCRACY AND DEVELOPMENT OF LEGAL SOCIETY. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
 19. SAIDKULOVICH, S. B., & UGLI, T. J. U. The Social Pedagogical Necessity of Developing Students' Aesthetic Culture in the Process of Globalization. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 8(1), 75-77.
 20. Shermukhammadov, B. (2022). Creativity of a Teacher in an Innovative Educational Environment. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(12), 127.
 21. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY

RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. 湖南大学学报(自然科学版), 48(8).

22. Urinova, N. M., & Abdullaeva, N. (2021). Opportunities to use project-based teaching technology in the development of students' research competence. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 2344-2348.
23. Urinova, N., & Abdullaeva, N. (2020). Opportunities for formulating research skills for higher education students. *Молодой ученый*, (11), 193-195.
24. Ахмедов, Б. А. (2020). Сиддиков Бахтиёр Саидкулович, Джалалов Бахромжон Бегмурзаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *Academy*, 9, 60.
25. Ахмедов, Б. А., Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2020). МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *Academy*, (9 (60)), 20-22.
26. Рафикова, Д., & Каримова, М. (2021). Нормативно-правовое обеспечение процессов модернизации высшего педагогического образования Республики Узбекистан. *Общество и инновации*, 2(8/S), 214-226.
27. Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). OBJECTIVES OF THE YOUTH ACTIVITY BY TEACHING TRAINING. *Учёный XXI века*, (6-2 (19)), 41-44.
28. Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ АКТИВНОСТИ МОЛОДЁЖИ С ПОМОЩЬЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТРЕНИНГОВ. *Ученый XXI века*, (6-2).
29. Уринова, Н. М., & Байджанов, Б. Х. (2016). Социально-педагогические особенности подготовки будущих учителей к воспитательной работе. *Учёный XXI века*, (4-2 (17)), 21-24.
30. Шермухаммадов, Б. (2012). Использование различных методов, форм и средств в воспитании молодежи. *Актуальные проблемы современной науки*, (5), 80-83.

TURKISTON LAQQACHASI BALIG'INING MORFOMETRIYASI

Farg'ona davlat universiteti PhD - Qayumova.Y.

1-kurs magistranti - Abdulatipova. Sh.

1-kurs magistranti - Tursunova. A

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston ixtiofaunasining kamyob turlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Unda nodir turlarni saqlab qolish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ixtiofauna, gidrobiont, sho'rlashuv, qilquyriq, toshbakra, filbo'yin.

Tabiatni, shu jumladan uning ajralmas qismi hayvonot dunyosini muhofaza qilish, hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Biologik xilma-xillikni saqlashda ixtiofaunani ahamiyati katta bo'lib, O'zbekiston xududida tarqalgan har bir turni asrab-avaylashimiz zarur. O'simlik va hayvonlar turlarining yildan-yilga tobora kamayib borishi mamlakatlar kesimida zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqishni taqazo etmoqda. O'zbekiston hayvonot dunyosi juda qadimiyligi bilan ajralib turadi. Ilmiy manbalardan ma'lumki, O'zbekistonda umurtqasizlarni 15700 (11000 ortig'i hasharotlar, lekin ular to'liq emas), umurtqalilarning 650 ga yaqin turi (79 tur baliqlar, 3 tur amfibiylar, 37 tur reptiliylar, 410 tur qushlar, 99 tur sut emizuvchilar) uchrashi qayd etilgan. Qayd etish lozimki, ko'pgina turlar katta kurakburun, filbo'yin, sulaymon baliq, Orol bahri baliq'i kabilar, boshqa joylarda deyarli uchraymaydi. Keyingi yillarda suv sathining keskin pasayishi, sho'rlashuv jarayoni baliqlarning ko'payishi uchun zarur ekologik sharoitlarni yomonlashuviga sabab bo'lmoqda. Hozirgi davrga kelib, baliqlarning tabiiy zahiralarini ancha kamayib ketganligi sir emas. Nodir turlarni va biologik xilma-xillikni saqlab qolish muhim hisoblanadi.

Turkiston laqqachasi[1] (lotincha: Glyptosternon reticulatum) — laqqasimonlar turkumiga mansub bakrasimonlar oilasiga kiruvchi chuchuk suvda yashovchi shu'laqanotlilar baliq turi. Urg'ochilarning tana uzunligi 15 sm, erkaklari 25 sm gacha bo'ladi. Rangi to'q jigarrang, ba'zan tanasi va qanotlarida kichik qora dog'lar mavjud. Tumshug'i juda keng, shu bois boshi kesilgandek ko'rinadi. Ko'zlar juda kichik, og'zi quyida joylashgan. Boshning old tomonida 4 juft mo'ylovi bor: biri yuqori jag'da, ikkinchisi orqa tumshug'i teshigida, yana 2 jufti pastki jag'da. Orqa suzgichda 1 ta dag'al va 6 ta mayin, anal suzgichda 2-3 ta dag'al va 5 ta parraklari bor. Ko'krak qanotlari uzunligi deyarli boshning uzunligiga teng va tos suzgichlariga yetib bormaydi, ko'krak qafasining silliq tikonli nashtari katta teri burmasida yashiringan. Yog'li suzgich uzun bo'lib, dum suzgichdan kichik bo'shliq bilan ajralib turadi. Turkiston laqqachalari O'rta Osiyoning janubida keng tarqalgan. Amudaryo, Sirdaryo, Ind va Tarim daryolarining yuqori oqimida yashaydi. Harorati +12...+24°C, pH 7,0 i qattiqligi dH do 20° gacha bo'lgan suvlarda yashaydi. Suv tubida yashovchi bunday baliqlar odatda toshlar ostida, daryo tubida juda kuchli oqimga ham chiday olishadi. U bentoslar: may chivinlari, kadislar va boshqa suv umurtqasizlarining lichinkalari bilan oziqlanadi. Suv tubida yashovchi tungi faol baliq. Aksariyat vaqtini harakatsizlikda o'tkazadi. 3-4 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi – iyun-iyul oylarida. Serpushtligi – 120-880 uvildiriq atrofida. Turkiston laqqachasining

uvildirig'i kattaroq, diametri 3 mm gacha. Uvildiriqni erkaklar himoya qiladi. Suv hasharotlarining lichinkalari, ba'zida mayda baliqlar bilan oziqlanadi. Daryolar oqimining sun'iy tartiblanishi natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvning ifloslanishi, sellar, rekreasion faoliyat, kelgindi baliqlarning raqobati tufayli keskin kamayib bormoqda. Chotqol qo'riqxonasi va Ugom-Chotqol milliy bog'ida muhofaza qilinadi. Turlarning yashash joylarida alohida muhofaza qilish rejimini joriy etish, aholi bilan tushuntirish ishlarini olib borish zarur.

Xulosa

Glyptosternon urug'ining vakillari Afg'oniston, Pokiston va Hindiston hududidagi Hind daryosi havzasida, shu bilan birga O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'izistonda Sirdaryo va Amudaryo havzalarida hamda g'arbiy Xitoyda Brahmaputra havzalarida tarqalgan. Glyptosternon akhtari Afg'onistonning Bomiya vodiysida Bomiya daryosidan kashf etilgan bo'lib, uning boshqa suv havzalarida uchrashi to'g'risida ma'lumotlar mavjud emas. Glyptosternon maculatum Xitoy endemik turi bo'lib, asosan Tibet platosidagi baland tog' daryolarida uchraydi. Turkiston laqqachasi nomi bilan mashhur bo'lgan *G. reticulatum* Afg'oniston, Pokiston, Hindiston va Xitoy hududlaridan oqib o'tuvchi Hind daryosi havzasida uchraydi. Oshanin laqqachasi Sirdaryo havzasi endemigi bo'lib, daryoning yuqori oqimida Qoradaryo, Norin va Chirchiq daryolari va ularga quyiluvchi tog' irmoqlarida uchraydi. Ilgari Markaziy Osiyo suv havzalaridagi laqqachalar Turkiston laqqasi deb hisoblangan, biroq so'nggi molekulyar tadqiqotlar Orol havzasida tarqalgan laqqachalarning boshqa tur — Oshanin laqqachasi ekanligi ma'lum bo'ldi. O'zbekiston baliqlarining molekulyar taksonomiyasiga bag'ishlangan tadqiqotda Amudaryo havzasida uchraydigan laqqachalar Turkiston va Oshanin laqqachasiga mansub emasligini ko'rsatgan. Urug'ning Birmadagi Irvadi havzasidan kashf etilgan yagona vakili *G. malaisei* uzoq vaqt davomida taksonomik jihatdan tekshirilmadan kelgan. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotda ushbu turning Glyptosterninae kenza oilasining boshqa urug'iga mansub *Glaridoglanis andersonii* ning sinonimi ekanligi ma'lum bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Lebedev V. D., Spanovskaya V. D., Savvaitova K. A., Sokolov L. I., Tsepkin E. A. SSSR baliqlari. - M.: Fikr, 1969. - 448 b.

Veselov E. A. SSSR chuchuk suv baliqlari faunasining kaliti. O'qituvchilar uchun qo'llanma. - M.: Ta'lim, 1977. - S. 168. - 238 b.

Hayvonlarning hayoti. 4-jild. Lansletlar. Siklostomlar. Kikirdakli baliqlar. rSuyakli baliq / ed. T. S. Rassa, ch. ed. V. E. Sokolov. - 2-nashr. - M.: Ta'lim, 1983. - S. 287-289. .Bogdanov O.P "O'zbekiston hayvonlari" Toshkent, 1983.

Zahidov T.Z, Meklenburshev R.N, "Природа и животный мир Средней Азии" Toshkent 1971.

. <https://lex.uz/acts/-3029502>

<https://dialogue-irk.ru/uz/uvolnenie/ptica-s-samym-silnym-klyuvom-rekordyptic-samye-raspostranennye-dikie/>

**QIZIL KITOBGA KIRITILGAN AYRIM TURLARNING TAKSONOMIK
TARKIBI VA FARG'ONA VODIYSIDA TARQALGAN DORIVOR:
KAVZAK VA DAREMA O'SIMLIGI URUG'LARI VA
UNUVCHANLIGINI HARORATGA VA IQLIMGA
TA'SIRINI O'RGANISH**

Davidov Mahmudjon

Botanika va zoologiya kafedrası dotsenti

Rahimova Muxlisaxon

Farg'ona davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti magistranti

Ahmadjonova Dilrabo

Farg'ona davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti magistranti

Rejabova Xurshidaxon

Farg'ona davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yo'qolin borayotgan o'simliklarni taksonomik tarkibi, Farg'onada tarqalgan o'simliklar kavzak va darema o'simliklari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Kavrak, dorema, dikotiledon, Solanaceae, daraxt, o'simlik, xloroplastlar, balandlik, changlanish, qavat, guacamole.

Kavzak va darema o'simligi urug'lari mukammal o'simliklar oilasiga mansubdir. Bu oilada 2 qavatli (dikotiledon) va 1 qavatli (monokotiledon) o'simliklar mavjud. Dikotiledonlar olamida kavzaklar (Cucurbitaceae oilasi) va daremalar (Solanaceae oilasi) yer tutadi.

Kavzaklar: Kavzaklar urug'ining tarkibi ko'p yilda iqtisodiy ahamiyati ko'p bo'lgan 800 dan ortiq turi bor. Ularning o'rni kichik yiriklardan, baliqqa, hayvonchilikka, ovqat hazm qilishda ishlatiladigan sabzavotlarga qadar kengdir. Kavzaklarning o'simi, quyruqlarida yoki daraxtda osilib turadi. Uning urug'i to'g'ri, muzlatilgan yoki parrandachilik holatida to'yilib turadi.

Daremalar: Daremalar urug'i esa shuningdek katta turli miqdorida turlarni o'z ichiga oladi. Ularning o'simi kechki erda osilib turishi mumkin, yaqin doim suv talabidagi joylarda yetishadi. Daremalar urug'i xloroplastlarga ega emas va unda xromoplastlar yo'l qo'yilgan bo'ladi.

Farg'ona vodiysida tarqalgan dorivor: Kavzak va darema o'simligi urug'lari va unuvchanligini haroratga va iqlimga ta'sirini o'rganish. Farg'ona vodiysida kavzak va darema o'simligi urug'lari yetishishi uchun quyosh yorug'liklari, suv resurslari va chegara mulkchilik sharoitlari juda muhimdir. Ularning urishi uchun harorat va iqlimga

ham ta'sir etadi. Farg'ona vodiysida yetishayotgan kavzaklar va daremalar, harorat farqi oshib ketganda yoki qisilganda, esa nolalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, suvning yetarlicha ko'rinishi ham ularning urug'ini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Kavzak va darema o'simligi Farg'ona vodiysida ko'p yillik o'simliklar hisoblanadi. Bu urug'larning urug'lari o'simliklar darajasida yuksak bo'lib, ularning urug'lari ko'p tomonlama joylashgan bo'lib, unuvchanligi esa har qanday iqlimga mos keladi.

Kavzak o'simligi Farg'ona viloyatining quyoshni ko'rishga yaqin joylarda ko'p paydo bo'ladi. Bu o'simlikning urug'lari sapsiz va qalin bo'ladi, uning gullari esa 20-30 cm uzunligida bo'ladi. Kavzak o'simligining urug'lari tuzliq va suvli jahonlar uchun idealdir.

Darema o'simligi esa Farg'ona tog'lari va tepaliklarida ko'p topiladi. Uning urug'lari esa sapsiz va uzun bo'ladi, ularning uzunligi 70-80 sm gacha yetib kelishi mumkin. Darema o'simligining unuvchanligi esa quru iqlimga mos keladi.

Haroratga ta'sirini ko'rib chiqish uchun darivor davomida mamlakatning har qanday hududida kavzak va darema o'simliklaridan namunalar olindi. Namunalarda uni harorati 5-10 darajaga orttirildi va sovuqqa chiqarildi. Keyinchalik bu o'simliklar qayta haroratga qaytarildi va ularning unuvchanligi ko'rib chiqildi.

Natijada, kavzak va darema o'simligi urug'lari Farg'ona viloyati iqlimi va harorati bilan mos keladigan, o'simliklar darajasida yuksak bo'lib, unuvchanligi esa har qanday iqlimga mos keladi.

Farg'ona vodiysining quyosh tomonidagi qismida tarqalgan muhim o'simliga kiradi. Bu o'simlik yarim metrdan ko'proq balandlikda bo'lishi mumkin va quruq va shaxtali yerda yashaydi. Kavzakning neftli toshlari va o'simlikning yaxshi suvli bo'lishi uchun, uning barglari ko'p yurakka yoqadi.

Darema o'simligi esa, Farg'ona vodiysining sharqiy qismida tarqalgan eng katta o'simliklaridan biridir. Darema o'simligi, sug'orilgan joylarda ham yaxshi yetishadi va 20 metrgacha balandlikka erishishi mumkin. Uning barglari yangi chiqindi va sifatli suvga qo'yilganda ko'p yurakka yoqadi.

Bu urug'larning haroratga va iqlimga ta'siri juda katta. Kavzakning chiqindisi cho'milishga va isitishga ta'sir qiladi, darema esa, yangi chiqindi bilan havo sifatini tozalaydi va isitishni kamaytiradi. Bunday tarqalishlar Farg'ona vodiysining tabiatining jihatdan ko'p nozik holatlarni muhofaza qilishga yordam beradi.

Kavzak o'simligi - Bu o'simliklar oilaviy gullarning oilasiga mansub, qizil rangli yoki sariq to'qimachalar. Ular yirik yoki kichik yolg'on shaklida bo'ladi. Kavzak o'simliklari kasalliklar va haqlar zararli birikmalar to'plamaydi.

Darema o'simligi - Bu o'simliklar barcha dunyo bo'ylab tarqalgan, ko'p yillik yashovchi tumbalari bor, ko'pchilikka mos keladigan daraxtlardir. Ular murabba, birlamchi, tuyligi va daraxtdan qalqib chiqqan ko'kraklarda yetishadi. Darema o'simliklarining bir qismi ta'mir qiluvchi xossalarga ega. Bu o'simliklar oltin, yashil,

kulrang va qizil ranglarda bo'lishi mumkin. Daremlar tabiiy tarzda ko'plab joylarda paydo bo'ladi va havoga to'liq moslashishga muhtoj emasligi sababli, ko'p xil iqlim sharoitlariga moslashishi mumkin. Daremlar doimo suvga ham muhtoj emasligi sababli, quru deb nomlanadi.

Daremlar bilan bog'liq turli ovqatlar tayyorlanadi. Masalan, Mexikoda guacamole salatasi va salsa sousi daremlardan tayyorlanadi. O'simlikning mevalari esa maxsus taom va ichimliklar tayyorlash uchun ishlatiladi.

Darema o'simligi hayvonlar uchun ham muhimdir. Ular uchun o'simlikning mevalari va yaproqlari quvonchli ovqat hisoblanadi.

Daremlar ayniqsa mazali o'simliklar hisoblanadi. Ular tabiiy ko'rinishini saqlab qolish uchun korxonalar va parklarda keng tarqalgan bo'ladi. Daremlar ayniqsa katta shaharlarin yovuz havosini tozalash uchun foydalaniladigan eng kuchli oksigen ishlab chiqaruvchi o'simlik turidir.

Umuman olganda, daremlar insoniyat uchun muhim o'simliklar hisoblanadi. Ular ko'p yo'nalishlarda foydalaniladi va hayotimizda ahamiyatli o'rin tutadi. Suvli orqali o'simliklar uchun zarur bo'lgan mineral moddalar va yo'qimli moddalar olib tashlaydi. Daremlar turli-va-turlari bo'lgan qorakozlar, barmog'ollar, sharoitlar va boshqa turlardan iborat. Bu turli miqdorda va xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ba'zi daraxtlar katta turli daremlar talab qiladi, masalan katta mevali daraxtlar yoki yong'inlarni o'stiruvchi daraxtlar. Boshqa daraxtlar esa kichik miqdorda daremlar talab qiladi, masalan sarguzashtga mos keladigan turg'unlar yoki yopiq toshlik o'simliklari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Annayeva D. G. Y., Azzamov U. B., Annayev M. O. S. O'SIMLIGIDAN ENDOFIT MIKROORGANIZMLAR AJRATIB Olish. - 2022.

2. Azimovich A. U., Sultonovich B. K., Zokirovna M. M. STREPTOKOKK AVLODIGA MANSUB BAKTERIYALARNING PATOGENLIK XUSUSIYATLARINING TAHLILI //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. - 2022. - T. 1. - №. 13. - C. 95-101.

3. Annayeva, D. (2022). CICHORIUM INTYBUS LISOLATION OF ENDOPHYTIC MICROORGANISMS FROM PLANTS AND IDENTIFICATION OF BIOTECHNOLOGICAL POTENTIAL. Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences, 2(6), 54-61. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/1755>

4. Annayeva, D. G. Y., Azzamov, U. B., & Annayev, M. (2022). ODDIY SACHRATQI (CICHORIUM INTYBUS L) O'SIMLIGIDAN ENDOFIT MIKROORGANIZMLAR AJRATIB Olish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5-2), 963-972.

<https://cyberleninka.ru/journal/n/oriental-renaissance-innovative-educational-natural-and-social-sciences>

5. Azimovich, A. U. B., G'iyosovna, S. D., & Zokirovna, M. M. (2022).

XLAMIDIYANING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRINI MIKROBIOLOGIK

TAHLILLI VA DIOGNOSTIKASI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali,

6. Ismoilov Kahramonjon. (2022). SUFI WOMEN IN ISLAM (on the basis of foreign researches). INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(12), 429–431. Retrieved from

<http://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1475>

7. Ismoilov Kahramonjon. (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF SULAYMAN BAKIRGANI AND "BOOK OF BAKIRGAN" BASED ON FOREIGN SOURCES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(09), 402–405. Retrieved from

<http://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1318>

ДАЪВО МУДДАТИ ИНСТИТУТИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Судьялар Олий мактаби магистранти
Рахматов Аббор Алиевич

Фуқаролик кодексининг 150-моддасида умумий даъво муддати 3 йил қилиб белгиланган.

Фуқаролик-ҳуқуқий институтларнинг муҳим институтларидан бири бу фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни барқарорлаштиришга қаратилган даъво муддатидир. Фуқаролик оборотида вужудга келадиган мураккаб, ғавқулдда ва турли хил муносабатларни тартибга солиш учун умумий ва махсус даъво муддатларини белгиламоқ керак. Бундай ёндашув нафақат фуқаролик оборотини барқарорлаштириш, балки субъектив ҳуқуқни ҳимоя қилишда самарали восита ҳисобланади. Шу сабабдан ушбу институтнинг айрим жиҳатларини ўрганиш ҳозирги кунга қадар ўз долзарблигини йўқотмаган. Бу йўлда амалиёт умумлаштирилмоқда. Бу даъво муддатига нафақат моддий-ҳуқуқий балки процессуал-ҳуқуқий аҳамият касб этади.

Қонун чиқарувчи умумий даъво муддатларидан ташқари у ёки бу ҳуқуқий муносабатлар учун махсус даъво муддатини белгилаб қўйган. Масалан, сифати талаб даражасида бўлмаган товарлар, ишларнинг сифати юзасидан даъво қилиш муддати, юк ташиш шартномалари бўйича даъво қилиш муддатлари махсус қоида билан тартибда солинади.

Даъво муддатининг ўтишни бошлади Фуқаролик кодексининг 154-моддаси билан белгилаб қўйилган бўлиб, унга кўра даъво муддати шахс ўзининг ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан ўта бошлайди.

Аммо ҳар доим ҳам шунда бўлмаган. Масалан қадимги Рим ҳуқуқида даъво муддати ўтишни бошлашини ҳисоблашнинг объектив ва субъектив (ҳозирда миллий қонунчилигимизда амалдаги) усули бўлган. Объектив усул сифатида товарлар, ршлар, хизматлар бажарилган кундан бошлаб даъво муддати ўтишни бошлаши.

Фуқаролик кодексининг 52-бобида суғуртага оид муносабатларни тартибга солувчи қонун нормалари келтирилган, аммо мулкӣ суғурта шартномаси юзасидан даъволашиш учун махсус даъво муддатлари назарда тутилмаган.

Амалдаги қонунчилигимиз мажбуриятлар билан боғлиқ даъволар бўйича даъво муддати ўтишни бошлайдиган вақт жиҳатидан 2 гуруҳга ажаратади: Муайян ижро муддатига эга бўлган мажбуриятлар бўйича даъво муддати ижро муддати тамом бўлганидан кейин ўта бошлайди.

Ижро этиш муддати белгиланмаган ёки талаб қилиш пайти ижро этиш муддати билан белгиланган мажбуриятлар бўйича даъво муддати кредиторда

мажбуриятни бажариш тўғрисида талаб қўйиш ҳуқуқи пайдо бўлган вақтдан ўта бошлайди, борди-ю, қарздорга бундай талабни бажариш учун имтиёзли муддат берилса, даъво муддати имтиёзли муддат тамом бўлганидан кейин ҳисоблана бошлайди.

Даъво муддатининг ўтишни бошлайдиган вақтни субъектив усулда аниқлаш, судлар учун амалиётда муҳим роль ўйнаши керак.

Оила кодексининг 27-моддаси 9-қисмида, Никоҳдан ажралган эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги талабларига нисбатан уч йиллик даъво муддати қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 20.07.2011 йилги “Судлар томонидан никоҳдан ажратишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 28-бандида, Оила кодекси 27-моддасининг тўққизинчи қисмида никоҳдан ажратилган эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулкни бўлиш учун белгиланган уч йиллик даъво муддатининг ўтишини никоҳ тугатилган вақтдан (яъни, ФХДЁ органларида никоҳдан ажратиш қайд этилган ёки суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кундан) эмас, балки шахс ўз ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб ҳисоблаш лозим деб тушунтириш берилган.

Тасаввур қилайлик эр-хотин никоҳдан ажрашганига 3 йилдан ортиқ вақт ўтган. Улар ўртасида биргаликдаги турмуш даврида орттирилган умумий мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш юзасидан келишмовчилик бўлмаган.

Бундай ҳолатда эр ёки хотин даъво қўзғатганида, улар ўртасида мол-мулкни бўлиш юзасидан низо қачон вужудга келганлиги даъво муддати ўтишни бошлайдиган вақт бўлиши керак.

Амалиётда эса, ушбу ҳолатларни тўлиқ текшириб, тақдим қилинган далилларни ўрганиш қонуний, асосли ва адолатли қарор чиқарилишига олиб келиши мумкин.

ҚОНУН БЎЙИЧА ВОРИСЛИК МУАММОЛАРИ

Бердимуратова Зульфия Джолдасбаевна
Фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар
Шайхонтоҳур туманлараро судининг судьяси
Юлдашов Алишер Олимович
Судьялар олий мактаби тингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада Қонун бўйича ворислик ҳуқуқи муаммолари кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: Ворислик ҳуқуқи, мерос, қариндошлик, қонун бўйича ворислик навбати.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы наследственных прав по Закону.

Ключевые слова: Наследственное право, наследование, родство, наследованию в порядке очередности, отчим, мачеха, пасынок, падчерица.

Ўзбекистонда мулк ва инвестициянинг ҳимоячиси қайсидир ҳоким ёки вазир эмас, фақат Конституция, қонун ва суд бўлади.

Ш.М.Мирзиёев¹

Жорий йил 30 апрелда бўлиб ўтган умумхалқ референдуми натижасида қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасида ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли эканлиги, банк операцияларининг, омонатларнинг ва ҳисобварақларнинг сир тутилиши, шунингдек мерос ҳуқуқи қонун билан кафолатланиши қайд қилинди.²

Шунингдек, Конституциянинг 66-моддасига кўра, мулкдор ўзига тегишли бўлган мол-мулкка ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади.³

Мулк ҳуқуқининг вужудга келиш асосларидан бири эса Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 182-моддасига мувофиқ мулкни мерос қилиб олиш ҳисобланади.⁴

Мерос ёки ворислик ҳуқуқи албатта, аввало шахснинг мулкдор бўлишига асосланади ҳамда ўз мулкига нисбатан хоҳиш-иродасида ифодаланади. Шу билан бирга, мерос шахснинг ўлими ёки вафот этган деб топилиши натижасида

¹ Президент Ш.Мирзиёевнинг Олий мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси 2022 йил 20 декабрь - <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси - <https://lex.uz/uz/docs/6445145>

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси - <https://lex.uz/uz/docs/6445145>

⁴ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси - <https://lex.uz/uz/docs/111189>

ўзига тегишли қонун йўл қўйган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг меросхўрларга ўтиши ҳамдир.

Бугунги кунда фуқаролик ишлари бўйича судларда кўрилатган ишлар салмоғи ва ўзининг мураккаблиги бўйича ворислик ҳуқуқига оид, хусусан, қонун бўйича мерос низолари кўпчиликти ташкил қилади.

Жумладан, 2019 йилда ушбу тоифадаги низолар 1428 тани ташкил қилган бўлса, 2020 йилда ушбу кўрсаткич 1021 тани ташкил қилган.

Эътиборли томони, биринчи босқич судларида кўрилган мазкур тоифадаги фуқаролик ишларнинг 2019 йилда 327 (22,3%)таси, 2020 йилда 230 (22,5%)тасига нисбатан апелляция ёхуд кассация тартибда шикоятлар кўриб чиқилиб, 2019 йилда 81 та, 2020 йилда 72 та биринчи инстанция судларининг қарорлари ўзгартирилган ёхуд бекор қилинган.⁵

Кўриниб турибдики, мерос муносабатларига оид кўрилган фуқаролик ишлари бўйича чиқарилган ҳал қилув қарорларига нисбатан, аксар ҳолларда шикоят келтирилиб, мавжуд низонинг юқори инстанцияларда кўрилишига олиб келган.

Чунки, мерос муносабатларига оид низоларни тартибга солувчи қонун ҳужжатлари ва уларни суд амалиётида қўллаш соҳасида аниқ механизмлар ҳамда ечимлар ишлаб чиқилмаган.

Масалан, фуқаролик ишлари бўйича Шайхонтохур туманлараро судининг 2022 йил 9 декабрдаги даъвогар Х.Арипджанованинг жавобгарлар С.Арипджанов ва бошқаларга нисбатан васиятнома бўйича меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисидаги гувоҳномани, келишув шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш ва хусусийлаштирилган уй-жойдаги ҳиссаларни белгилаш ҳақидаги даъво аризаси бўйича ҳамда фуқаролик ишлари бўйича Яккасарой туманлараро судининг 2022 йил 18 майдаги даъвогар Н.Кулдошев ва бошқаларнинг жавобгарлар У.Қўлдашева, Х.Кулдошев ва Зангиота туманидаги 4-сонли давлат нотариал идорасига нисбатан умумий мулкни тақсимлаш ҳақидаги келишувни ҳамда қонун бўйича ворислик ҳақидаги гувоҳномани ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги даъво талаблари бўйича кўрилган фуқаролик ишларида нотариал идоралар томонидан очилган мерос иши доирасида меросхўрлар доирасининг тўлиқ аниқланмаганлиги судга даъво аризаси киритилишига сабаб бўлган.

Бунинг сабаби, биринчидан мерос муносабатларига оид низоларни кўришда иштирок этувчи ташкилотлар ҳамда уларнинг фаолият доираси аниқ белгиланмаган бўлса, иккинчидан ушбу ташкилотларнинг меросхўрлар доирасини аниқлашдаги ҳаракатлари мукаммал эмас.

⁵ 2019-2020 йилларда кўрилган мерос ҳуқуқи билан боғлиқ фуқаролик ишлари бўйича суд амалиётини умумлаштириш натижалари тўғрисида Маълумотнома - Олий суд Раёсатининг 2021 йил 30 сентябрдаги РС-53-21-сонли қарорига илова.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1146-моддасида мерос очилган жойдаги нотариус меросхўрнинг илтимосига кўра унга меросга бўлган ҳуқуқи тўғрисида гувоҳнома бериши шартлиги кўрсатилган.⁶ Шунингдек, ушбу кодекснинг 1150-моддасига кўра, меросни тақсимлаш меросхўрларнинг келишувига кўра ўзларига тегишли улушларга мувофиқ, келишувга эришилмаган тақдирда эса, суд тартибида амалга оширилади.⁷

Аммо, хусусийлаштирилган турар жойларга эгалик қилиш, хусусийлаштириш иштирокчиси деб топиш, улуш белгилаш ва тасарруф этиш масаласи бошқа хусусийлаштириш иштирокчилари ўз улушларидан нотариал тартибда бошқа иштирокчи фойдасига воз кечганда, умуман тарафлар ўртасида низо бўлмаганда ҳам суд томонидан кўриб чиқилади. Мазкур ҳолатда тарафлар келишувга эришган ҳолатда ҳам хусусийлаштирилган турар жойларга эгалик қилиш, хусусийлаштириш иштирокчиси деб топиш ва тасарруф этиш масаласининг судларда кўрилиши қонундаги ноаниқликни келтириб чиқарган.

Мазкур муаммонинг Фуқаролик кодексига мувофиқлаштирилиши судларда ушбу тоифадаги кўриладиган низосиз ишларни истисно қилиб, фуқаролик судларида иш юқламасини камайтиради.

Ҳозирги кунда нотариуслар томонидан меросхўрлар доирасини аниқлаш учун асосан икки усул: меросхўр ёки унинг вакилидан меросхўрлар доираси кўрсатилган ҳолда мерос иши очиш тўғрисида ариза олиш ёки мерос қолдирувчи яшаган маҳалла фуқаролар йиғинидан шакл-4 маълумотнома олиш билан чегараланилади.⁸

Лекин, бу ҳам мерос қолдирувчининг бошқа яқин қариндошларини тугал аниқлаш имконини бермайди. Зеро, бошқа ҳудудда, бошқа никоҳдан ёки никоҳсиз туғилган фарзандлар ёки бошқа қариндошларни кўрсатилган икки усулда тўлиқ аниқлаш қийин. Бу эса, тегишли мерос гувоҳномаси берилганидан ёхуд суд қарори чиқарилганидан кейин бошқа меросхўрларнинг пайдо бўлиши ва суд қарорининг бекор бўлишига олиб келмоқда.

Бундай ноаниқликларни олдини олишнинг энг самарали усули эса, ФХДЁ органлари томонидан туғилганлиги тўғрисидаги маълумотномалар архив ҳужжатларининг жисмоний шахснинг шахсий идентификация рақами билан (ЖШШИР) тўлиқ автоматлаштирилган тизимга қўшилишидир.

Бундан ташқари, суд қарорларини мазкур ҳолатда бекор бўлмаслиги учун меросхўрлар доирасини аниқлаш учун амалга ошириши керак бўлган хатти-ҳаракатларини аниқ белгилаб бериш керак.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси иккинчи қисм - <https://lex.uz/uz/docs/180552#198603>

⁷ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси иккинчи қисм - <https://lex.uz/uz/docs/180552#198603>

⁸ Ж.Пардаев “Яна мерос масаласи...” “Бугунги Ўзбекистон” газетаси 2023 йил 18 апрель, 7-сон

Мерос муносабатларига оид низоларни судда кўришдаги яна бир муаммо, қонун ҳужжатларидаги қарама-қаршилик ёхуд мавҳумлик билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1119-моддасида нолойиқ меросхўрлар доираси белгиланган бўлиб, бунда мазкурмодданинг биринчи қисмига мувофиқ мерос қолдирувчини ёки эҳтимол тутилган меросхўрлардан бирортасини қасддан ўлдирган ёки уларнинг ҳаётига суиқасд қилган шахслар васият бўйича ҳам, қонун бўйича ҳам мерос олиш ҳуқуқига эга эмаслар.⁹ Ўз навбатида эса, кодекснинг меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқига бағишланган 1142-моддасида мерос қолдирувчининг вояга етмаган ёки меҳнатга қобилиятсиз болалари, шу жумладан фарзандликка олган болалари, шунингдек, меҳнатга қобилиятсиз эри (хотини) ва ота-онаси, шу жумладан, уни фарзандликка олганлар, васиятноманинг мазмунидан қатъи назар, қонунбўйича ворис бўлганларида улардан ҳар бирига тегиши лозим бўлган улушнинг камида ярмини (мажбурий улуш) мерос қилиб олишлари белгиланган.¹⁰ Бунда қайд этилган нормалар ўртасидаги зиддият шунда намоён бўладики, мерос қолдирувчининг нолойиқ меросхўри деб топилган шахсларга ҳам меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқи бор ёки йўқлиги белгиланмаган.

Шу билан бирга, Фуқаролик кодексининг 1138-моддаси биринчи қисмида қонун бўйича тўртинчи навбатдаги ворислар жумласига “мерос қолдирувчининг олтинчи даражагача” қариндошлари киришини¹¹ белгиласа, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексига қариндошликнинг фақат тўртинчи даражасигача назарда тутилган. (57-моддаси еттинчи қисми).¹² Бу ҳолатда олтинчи даражагача қариндошларга кимлар киришини қонун нормалари билан белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Мерос муносабатларига оид низоларни кўришда, шунингдек, қарз ва кредит муносабатлари бўйича низоларда жавобгарнинг ворисларини белгилашдаги энг асосий ва катта муаммо эса, бу меросни қабул қилиш ёки воз кечиш муддатининг белгиланмаганлиги билан боғлиқ.

Ушбу мавзу, устозимиз, ю.ф.д. профессор И.И.Насриевнинг “Одиллик мезони” журналининг 2023 йил январь сонига чоп этилган “Мерос мулкани қабул ҳам қилмайман, ундан воз ҳам кечмайман, деса бўладими?” деб номланган мақолаларида асослантирилиб, ёритилган. Яъни, вафот этган шахснинг меросхўрлари томонидан мерос мулкани (мажбуриятини) қабул қилмаслиги ёки ундан воз кечмаслиги, Ўзбекистон Республикасининг

⁹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси иккинчи қисм - <https://lex.uz/uz/docs/180552#198603>

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси иккинчи қисм - <https://lex.uz/uz/docs/180552#198603>

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси иккинчи қисм - <https://lex.uz/uz/docs/180552#198603>

¹² Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси - <https://lex.uz/uz/docs/>

2010 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-255-сонли Қонуни¹³ билан белгилаб берилганлиги ҳозирги кунда кўплаб кредиторларнинг ҳам ечимсиз муаммосига айланиб улгурди.

Баён этилганлар, ривожланаётган фуқаролик жамиятида мерос муносабатлари нақадар аҳамият касб этаётганлигини, уларни ҳал қилишда мерос тушунчасидан бошланиб, мерос муносабатларини тўлиқ қамраб оладиган ва мавжуд муаммолар бўйича ягона тартибни белгилайдиган алоҳида қонун ҳужжати қабул қилиниши ҳамда суд амалиётининг мувофиқлаштирилиб такомиллаштирилиши заруратини тақазо қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси <https://lex.uz/uz/docs/20596#39092>;
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси <https://lex.uz/uz/docs/180552#198948>;
3. Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси lex.uz/uz/docs/104720#158971;
Президент Ш.Мирзиёевнинг Олий мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси 2022 йил 20 декабрь - <https://president.uz/uz/lists/view/5774>;
4. И.И.Насриев “Мерос мулкини қабул ҳам қилмайман, ундан воз ҳам кечмайман, деса бўладими?” “Одиллик мезони” журнали 2023 йил январь сони;
5. Ж.Пардаев “Яна мерос масаласи...” “Бугунги Ўзбекистон” газетаси 2023 йил 18 апрель, 7-сон.

¹³ И.И.Насриев “Мерос мулкини қабул ҳам қилмайман, ундан воз ҳам кечмайман, деса бўладими?” - “Одиллик мезони”-2023 йил январь

**ФУҚАРОЛИК СУДЛАРИДА ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ
ИШЛАРНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ***Судьялар Олий мактаби тингловчиси***Т.И.Исмоилов**

Оила қонунчилигида мавжуд бўлган фарзандликка олиш институти – ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шаклларида бири ҳисобланади. Шу маънода фарзандликка олиш – болаларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида вужудга келадиган муносабат саналади. Мазкур муносабат вояга етмаган, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга нисбатан ихтиёрийлик асосида пайдо бўлиб, бевосита қонунга биноан биологик ота-оналик ҳуқуқий мақомига тенглаштирилган.

Фарзандликка олиш муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар ота-онаси бўлмаган ёки ҳар хил сабабларга кўра улар тарбиясидан маҳрум бўлиб қолган болаларга оилавий тарбияни таъминлаб, болалар ҳуқуқ ва манфаатларини қўриқлашга қаратилган.

Фарзандликка олиш фарзандликка олувчи (ва унинг қариндошлари) ҳамда фарзандликка олинганлар (ва уларнинг бўлғуси авлодлари) ўртасида қонунда ота-она ва болаларга нисбатан белгиланган қонун ҳужжатларида махсус кўрсатилган ёки кўрсатилмаганлигидан қатъи назар, барча шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларни вужудга келтиради, шунингдек фарзандликка олиш бу ҳуқуқий муносабатни вужудга келтирувчи ва бекор қилувчи ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Фарзандликка олишга доир низоли ишлар болалар тарбияси билан боғлиқ низолар туркумига кириб, оила ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишлар сифатида қаралади. Бундай низоларнинг судлар томонидан тўғри ҳал этилиши бола ҳуқуқларининг муҳофазасини таъминлашга хизмат қилади. Фарзандликка олишга доир низоли ишлар фуқаролик суд ишларини юритиш тартибида даъво қўзғатиш усули орқали мазмунан кўрилиб, бундай муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси ва Фуқаролик процессуал кодекси нормалари орқали ҳуқуқий тартибга солинади. Чунки мазкур низоларнинг ҳуқуқий табиатини ўрганишда унинг моддий ва процессуал ҳуқуқий нормалардан иборат эканлигини назарда тутишга тўғри келади.

Фарзандликка олишга доир низолар икки туркумга, яъни фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ва фарзандликка олишни бекор қилиш тўғрисидаги низоларга ажратилади. Ушбу низоларнинг тааллуқлилиги фақат судлар ваколатига тегишли бўлиб, бундай низоларни ҳал қилиш судсиз

тартибда низони ҳал қилиш ваколатига эга бўлган давлат бошқарув органларига (ФХДЁ, васийлик ва ҳомийлик органларига) тааллуқли бўлмайди.

Мазкур тоифадаги кўрилган ишлар таҳлилини биргина Тошкент шаҳар судлари мисолида кўрадиган бўлсак, фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар туманлараро судлари томонидан 2021 йилда фарзандликка олиш билан боғлиқ аризалар бўйича жами 369 та фуқаролик ишлари кўрилган бўлиб, шундан 345 таси ёки 93,5 фоизи бўйича аризалар қаноатлантирилган бўлса, 6 таси ёки 1.6 фоизи бўйича аризаларни қаноатлантириш рад қилинган ҳада 18 та ёки 4.9 фоиз аризалар кўрмасдан қолдирилган.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, жами ўрганилган 242 та фуқаролик ишларининг 44 таси ёки 18.2 фоизи бўйича фарзандликка олувчилар ёлғиз аёллар бўлган.

Қолган 198 та ёки 81.2 фоиз ҳолатда фарзандликка олувчилар қонуний никоҳдаги эр-хотин бўлиб, шундан 77 та (жами қонуний никоҳда бўлган эр-хотинларнинг 38.9 фоизи) иш бўйича болалар эр-хотиндан биттаси томонидан фарзандликка олинган бўлса, 121 та (61.1 фоиз) ҳолатда болалар эр-хотиннинг ҳар иккаласи томонидан фарзандликка олинган.

Ушбу 242 та ишлар бўйича фарзандликка берувчилар таҳлил қилинганда, болаларнинг 62 таси ёки 25.6 фоизи ёлғиз оналар тарафидан, 15 таси ёки 6.2 фоизи ёлғиз оталар тарафидан, 120 таси ёки 49.6 фоизи қонуний никоҳда бўлган эр-хотинлар тарафидан фарзандликка берилганлиги ҳамда 45 та ёки 18.6 фоиз ҳолатда тарбия муассасаларида бўлган болалар фарзандликка олинганлиги аниқланди.

Суднинг ҳал қилув қарорларига асосан ўрганилган 242 та ишлар бўйича жами 275 та болалар фарзандликка берилган бўлиб, уларнинг 147 таси ёки 53,4 фоизи 4 ёшгача бўлган болаларни, 59 таси ёки 21,5 фоизи 5 ёшдан 9 ёшгача бўлган болаларни ҳамда 69 таси ёки 25,1 фоизи 10 ёшдан 17 ёшгача бўлган фарзандларни ташкил қилган.

Фарзандликка олинган 275 та болаларнинг 156 таси ёки 56,7 фоизи эркак жинсидаги, 119 таси ёки 43,3 фоизи аёл жинсидаги болалар бўлган.

Шунингдек, умумлаштириш жараёнида ўрганиш учун дастлаб тақдим этилган 94 та фуқаролик ишлари кўринишида фарзандликка берувчиларнинг фарзандликка олувчиларга нисбатан алоқадорлик даражаси таҳлил қилинганда, ушбу 94 та ҳолатдан 77 таси бўйича фарзандликка берувчилар фуқаролар эканлиги, қолган 17 таси бўйича тарбия муассасасида бўлган болалар фарзандликка берилганлиги аниқланди.

Жисмоний шахслар - фуқаролар томонидан фарзандликка берилган 77 та ҳолатдан 45 тасида ёки 58,4 фоиз ҳолатда фарзандликка берувчилар ва фарзандликка олувчилар ўзаро қариндош эканликлари, 18 та ёки 23,4 фоиз

ҳолатда эр ёки хотиннинг аввалги турмушидан бўлган болалар фарзандликка олинганлиги ҳамда 24 та ёки 31,2 фоиз ҳолатда фарзандликка берувчилар ва олувчилар ўзаро бегона эканликлари аниқланди.

Мазкур тоифадаги ишларни кўришда суд амалиётини такомиллаштириш учун қонунчиликка қуйидагилар таклиф этилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 14 ноябрдаги 387-сон [қарорига](#) 1-илова “Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоида”ларини 61-бандига асосан Фарзандликка олинаётган боланинг туғилганлиги тўғрисидаги ёзувлар дафтарига зарур ўзгартиришлар ФХДЁ органлари томонидан, фарзандликка олиш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кундан бошлаб ўн кун мобайнида киритилади. ФХДЁ органига кўрсатиб ўтилган муддат тутагандан кейин мурожаат қилинган тақдирда суд қарорида ушбу қарор ўз кучини йўқотмаганлиги ҳақида ёзув бўлиши кераклиги белгиланган. Амалиётда белгиланган 10 кунлик муддатни кўпгина ҳолларда фарзандликка олувчи ўтказиб юборган ҳолда ФХДЁ органларига мурожаат қилади. Бироқ муддат ўтказиб юборилганлиги сабабли фуқаролар яна судга мурожаат қилишга мажбур бўлади. Юқоридаги ҳолат фуқароларни ортқча оворагарчилигига сабаб бўлмоқда. Шу сабабли мазкур низомда белгиланган 10 кунлик муддатни олиб ташлаш таклиф этилади.

Амалиётда судларда фарзандликка берилаётган болаларнинг туғилганлиги ҳақидаги гувоҳномасини аризага илова қилиниши сўралади. Бола туғилганда оталиги белгиланганлиги ёки ёлғиз она сифатида туғилганлик гувоҳномаси расмийлаштирилганлиги фақатгина болаларнинг туғилганлиги ҳақидаги далолатнома ёзувида қайд қилинади. Шу сабабли судлар томонидан аризага илова сифатида туғилганлиги ҳақидаги далолатнома ёзувини сўралса мақсадга мувофиқ бўларди.

**СУД ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ
РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ****Хусаинова Р.А.***Судьялар олий мактаби тингловчиси*

Ҳозирда судлар фаолиятига ахборот технологияларини жорий қилиш, судларни рақамлаштириш, электрон суд ёки электрон одил судлов каби тушунчалар амалиётда кенг қўлланилмоқда, бироқ уларнинг мазмун-моҳияти батафсил таҳлил қилинмагани боис, уларни турлича талқин қилиш ҳолатлари мавжуд. Шу боис унинг назарий-методологик асосларини ва қонунчиликни амалиётда қўллашни тадқиқ этиб ўрганиш истиқболли йўналишлардан бўлиб ҳисобланади¹.

Дунё мамлакатларида долзарб бўлган судларни рақамлаштириш, суд амалиётида сунъий интеллект технологияларини қўллаш масалалари борасида ҳуқуқшунос олимлар, амалиётдаги ҳуқуқшунослар, судьялар, адвокатлар томонидан турлича фикрлар билдирилмоқда. Хусусан, айрим ғарб олимлари судларни рақамлаштиришдаги асосий муаммо сифатида бу уларнинг айна суд ишидаги вазият билан боғлиқ эмас, балки ҳисоблаш тартиб-қоидаларига асосланганлиги деб ҳисоблашса, айрим олимлар суд жараёнларига рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши натижасида шахсга доир маълумотларнинг ошқор бўлиш хавфи мавжудлигига урғу беришмоқда. Шунга қарамай, судлар фаолиятини рақамлаштириш сиёсати судларда ошқоралик, шаффофлик, маълумотларнинг очиқлигини таъминлашга хизмат қилишини илмий асослашга қаратилган тадқиқотлар давр талабидир.

Масалан, О.Тошев, Б.Муродқосимовларнинг фикрича, судларга замонавий ахборот технологияларини жорий этиш орқали судларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш, электрон судлов тизимини соддалаштириш, суд фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, фуқароларга уларнинг судларга мурожаат этиш буйича конституциявий ҳуқуқларидан янада кенг фойдаланиш, ортиқча оворагарчиликнинг олдини олиш, ишларни кўриб чиқишнинг муддатларини сезиларли даражада қисқартириш, ишда иштирок этувчи шахсларни реал вақт режимида суд мажлиси жараёни ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлишини таъминлаш имконини беради².

¹ Арипов Д.У. Суд ҳокимияти мустақиллигини ташкилий-ҳуқуқий такомиллаштиришнинг замонавий тенденциялари. . Юридик фанлар доктори диссертацияси. -Т., 2022. -Б.102.

² Тошев, О., & Муродқосимов, Б. (2023). Судлар фаолиятини рақамлаштириш одил судловни таъминлашга хизмат қилади. *Цифровизация деятельности судов: текущие и перспективные задачи*, 1(1), 162–175. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-activity-courts/article/view/16614>

С.Кадиралиев эса технология судлар фаолиятиги жалб этилса-ю, лекин фукаро ундан самарали фойдалана олмаса, ислохотдан кўзланган мақсадга етиб бўлмайди. Шу сабабли ҳам, электрон суд дастурларидан фойдаланиш бўйича кичик хажмдаги йўриқномалар, брошюралар тайёрлаш ва уларни суд биносига келган фукарога бепул тарқатиш, фукароларнинг рақамлашаётган судлов фаолиятида муҳим иштирокини таъминлашга ўз хиссасини қўшган бўлар эди, деб таъкидлайди.

Ф.Нурбобоева фикрича, қуйидагилар рақамлаштиришга тўсиқ сифатида пайдо бўлиши мумкин: Биринчи муаммо, тизимни йўлга қўйишда эскирган ёндашувлардан фойдаланиш – бунда муаммонинг бир томони зарурий замонавий модулларнинг йўқлигида ифода этилади. Яъни рақамлаштириш номи остида судлар ўз иш фаолияти ҳужжатларини, қўлда узатиш, ҳаттоки нусха кўчириш эмас, балки қўлда теришга зарурият юзага келади. Бу эса, Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида рақамлаштириш судьялар учун ишни соддалаштириш ўрнига, ортиқча ишни кўпайтиради, холос. Иккинчи томондан кўплаб мутахассислар блокчейн технологияларини қўллаш ғоясини илгари суришади, аммо улар ушбу маълум маънодаги хавфли тенденциянинг келажақда қандай ишлаши, масалан, тизимнинг бутунлай ишдан чиқиши, маълумотлар узатишнинг техник имкониятлари, ўчиб кетиши ёки ўзгариши мумкинлиги ҳақида ҳеч қандай тажрибага эга эмас. Шунингдек, ҳуқуқий соҳага блокчейн технологияларини қўллаш бўйича тузилмалар ҳам такомиллашмаган. Иккинчи муаммо, умумий маълумотлар алмашинуви интерфейсининг мавжуд эмаслиги – бу биринчи навбатда, ҳужжатларни рақамли шаклга ўтказишда давлат дастурларида ахборотни сақлашнинг аниқ форматлари ва электрон ҳужжат айланиши стандартлари белгиланмаганлиги билан боғлиқ. Техник регламентларнинг йўқлиги ахборот тизимлари модуллари ўртасида ўзаро заифликни келтириб чиқаради, натижада, идоралараро алоқани йўлга қўйиш, ҳужжатлар алмашинувида муаммолар пайдо бўла бошлайди. Учинчи муаммо, маълумотларни ҳимоя қилиш, аппаратлардаги носозликлар – техник таъминот электрон суд тизими функцияларининг самарали ва аниқ ишлашида зарурий шарт ҳисобланади. Масалан, суд мажлисларининг мажбурий аудиоёзувини оладиган бўлсак, сақланган маълумотлар ҳажми яқин фурсатларда терабайтлардан ҳам ортиб кетиши мумкин. Тўртинчи муаммо, юридик кадрларнинг ИТ технологиялар бўйича тайёргарлик даражасининг етарлича эмаслиги – электрон суд ишларини юритилишида юристлардан ўз навбатида ИТ технологияларини ҳам чуқур билиш талаб этилади³.

³ Нурбобоева, Ф. (2022). Цифровизация - важный инструмент в достижении эффективности деятельности судов. *Актуальные вопросы и перспективы цифровизации судебно-правовой деятельности*, 1(01), 262–267. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/combating-offenses/article/view/14509>

Таъкидлаш жоизки, республикамызда суд тизимига ахборот технологияларини қўллаш жараёни босқичма-босқич амалга оширилмоқда. 2016 йилдан бери судлар фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган 30 га яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилингани бунинг яққол далилидир.

Сўнгги йилларда амалга оширилган суд-ҳуқуқ ислохотлари суд ҳокимияти мустақиллигини ҳамда судлар фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш билан бир қаторда фуқаро ва тадбиркорларнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш имконини бермоқда.

Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сон Фармони⁴ билан «Янги Ўзбекистон — янги суд» тамойили доирасида аҳолининг одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишни жадаллаштиришни, соҳага илғор халқаро стандартларни жорий этиш мақсадида “2023 — 2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли Стратегияси” тасдиқланди.

Стратегия доирасида одил судловни таъминлашнинг устувор вазифаларидан бири этиб судлар фаолиятини тўлиқ рақамлаштириш, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш, идоралараро электрон маълумот алмашинувини яхшилаш, суд мажлисларида масофадан туриб иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш белгиланди.

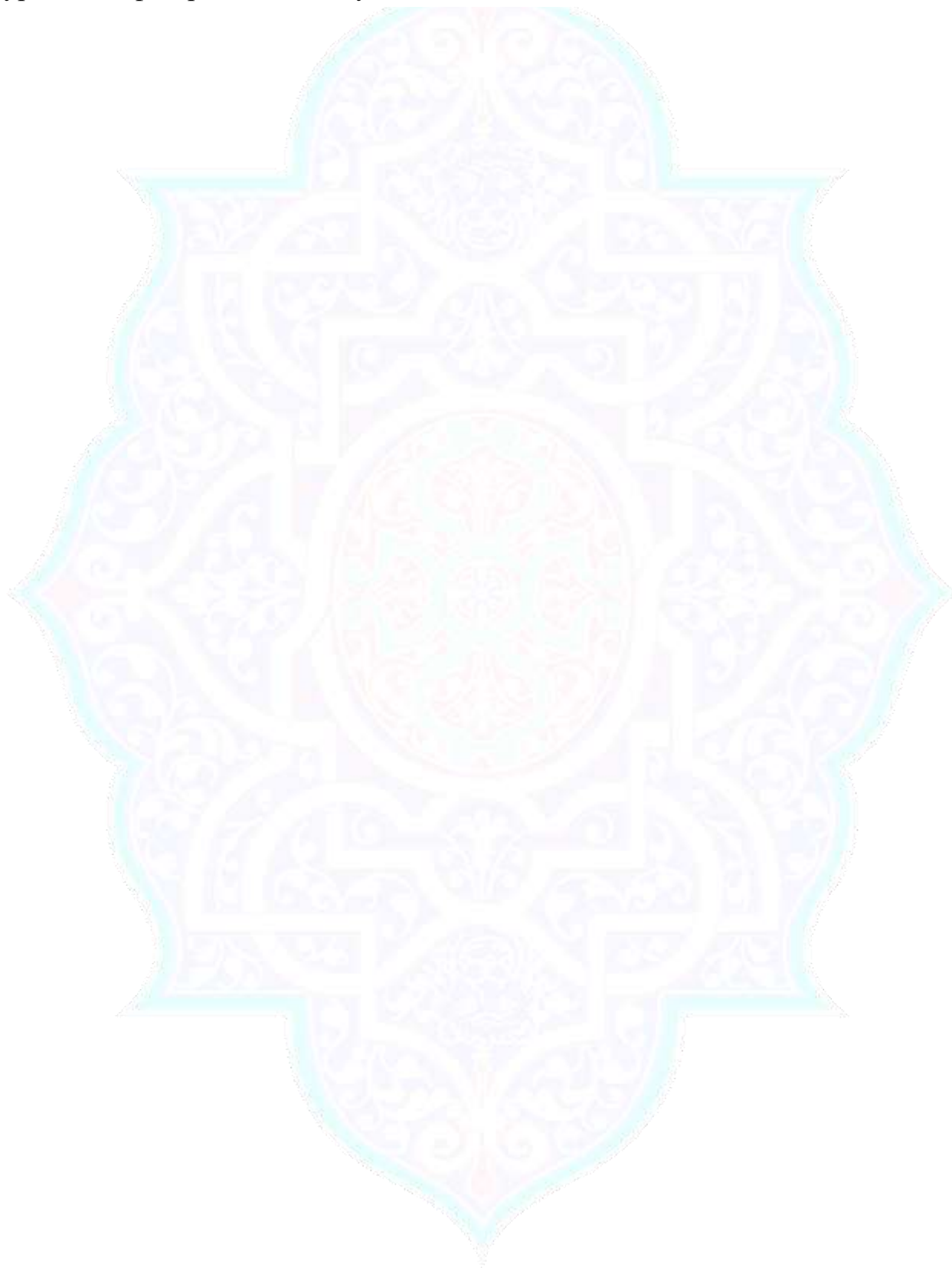
2023 — 2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли Стратегияси суд-ҳуқуқ тизимининг жадал ислоҳ қилинишини таъминлаш, шунингдек, аҳолининг одил судловга эришиш даражасини янада ошириш мақсадида ишлаб чиқилди.

Стратегия Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятини ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари, устувор йўналишлари ҳамда истиқболли вазифаларини белгилайди, шунингдек, соҳага илғор халқаро стандартларни янада кенг жорий этиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Айнан, судларда ахборот-коммуникация технологияларини жорий қилиш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш ишларини янада жадаллаштириш, хусусан, Идоралараро ягона интеграцион платформа яратиш орқали судлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасида маълумотлар алмашинувини тўлиқ рақамли технологияга ўтказиш, ягона платформа асосида ахборот тизимларини интеграция қилиш, ахборот ва маълумотларнинг киберхавфсизлигини

⁴ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06/23/11/0033-сон

таъминлаш, судлар фаолиятига фуқароларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, суд ҳужжатларини автоматик тайёрлаш ва суд қарорларини таҳлил қилиш йўналишида сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича чоралар кўриш вазифалари белгилаб қўйилди.

CONCEPT OF EQUIVALENCE IN A FOREIGN LANGUAGE

DONIYOR DOVRONOVICH ERGASHEV*English teacher of the English language department**"Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural
Mechanization Engineers"**National Research University***Annotation**

In this article, the theory of valency in linguistics is discussed, the scientific hypotheses of various well-known scientists who have contributed to this field. In addition, the article cites a debate between linguists who say that verbs are primary valenced, yet others suggest that verbs are not primary valenced, but rather that other parts of the word group have its valence.

Key words: *concept of equivalence, actants, circumconstants, semes, lexical-semantic subject, classmes, order of sentences.*

Introduction

The study of words and sentences as the basic units of language is the most important task of linguistics. Valence theory plays an important role in its study, which has been one of the important areas of linguistics for several decades. For almost half a century, valence theory has gone a tedious way and turned into one of the most important areas of modern syntax. Despite a rather long tradition, the theory of valence remains relevant in our time. The reason lies in the interest of linguists in studying the sentence from the semantic point of view, and thus in describing its structure and trying to classify its individual parts (actants, sirconstants). The most important contribution of valence theory is to study the plan of content and the plan of expression, to study their relationship, to study the compatibility of words and sentence structure. Despite the fact that recently they have been talking about the valence of other parts of speech (nouns, adjectives and etc.), the concept of valence was originally combined with the verbal vocabulary and still it is mainly implied in relation not only to verbs but also other parts of speech.

K. B. Shodmonov tried to determine the valence of word formation at the lexical level in nouns that entered the English language from Latin in the valence theory. However, valence is limited by the material given in dictionaries about noun-forming suffixes.

In addition, N.P.Bilimovich, expressing his opinion about the lexical-semantic subject valence of verbs without a prefix, goes from the lexical level to the syntactic

level of the language and considers the combination of the subject and the participle of the sentence as valence .

As E. V. Kuznetsova rightly notes, the study of the compatibility (valence) of verbs can be approached from two sides, relying on the hypothesis of a one-to-one correspondence of syntax and semantics. In the first case, the so-called distributive-transformational method, in which linguists distinguish a class words based on their similar compatibility and, consequently, common semantic features. This approach is used, for example, in the Dictionary of Syntactic Compatibility by M. N. Lebedeva . Another approach to the study of valence is to identify lexico-semantic groups based on the commonality of semantic features and, consequently, to analyze the combinability capabilities of verbs included in this group.

Main part

Choosing the second approach to the study of compatibility (from semantics to form), researchers rely on the works of V. G. Gak, L. M. Vasiliev and E. V. Kuznetsova, in which semes of various levels of hierarchy are distinguished. It is these semes that determine, according to E. V. Kuznetsova, the valence of the verb, i.e. those positions (actants) with which this verb is combined. As E. V. Kuznetsova notes, “in the verb sememe there are semes that must necessarily be explicitly designated – they determine the obligatory valence of the verb, the obligatory positions of the actants – as well as semes whose explicit expression is optional – they form the optional valence (positions) of the verb.

Russian verb type compatibility of verbs of various lexico-grammatical groups has become the subject of research and the scientific group “Russian Verb” and is further developed in the dictionary of Russian Verb sentences: Experimental Syntactic Dictionary. This dictionary can be considered the fulfillment of the task set at the end of the 80s.

The twentieth century in the monograph Lexico-semantic groups of Russian verbs . The main goals of the representatives of the so-called lexical syntax are described there as follows:

1. to identify in the system of verbal Russian sentences the main semantic models that differ in the semantics of predicates;
2. to describe variants of these models that differentiate by a set of verbal actant positions.

The importance of the lexical meaning of the verb for the construction of a sentence is noted by E. V. Kuznetsova, who, paying attention to the active turn in syntax from the morphological characteristics of the sentence to the functional-semantic ones and, consequently, emphasizing the meaning of the lexical-semantic study of verbs, writes that “the verb contains in its meaning a “layout of the sentence, behind which there is

a certain situation. The semantics of the verb predicate is recognized as one of the important factors formation of the semantic structure of the sentence.

Studying the verbal vocabulary and working on the semantic classification of Russian verbs, she comes to the conclusion that "... the similarity of verbs belonging to the same lexico-grammatical group is not limited to the presence of a common categorial-lexical feature (archisemes, classemes). It also manifests itself in the presence of typical compatibility, in connection with certain semantic models of sentences, in certain the regularities of their paradigmatic relations within the group, in the broad development of their functional equivalence (synonymy in the broad sense of the word), organically associated with ambiguity.

The concept of a verb as a "sentence layout" is also found in S. D. Katsnelson, who writes that "... in terms of content, the verb predicate is something more than just a lexical meaning. Expressing a certain meaning, at that time it contains a layout of the future sentence. The predicate has "places" or "nests" filled in the sentence with words whose categorial features are in accordance with the categorial features of the nest.

The idea of a two-way relationship between the syntactic and semantic properties of language expressions is also expressed by Y. D. Apresyan. He is of the opinion that this two-way dependence is manifested in the fact that "language expressions with similar syntactic properties have similar meanings, and vice versa, language expressions with similar values have similar syntactic properties. This opens up opportunities for a strict description of the semantic aspect of the language, which has hitherto been difficult to formalize. Y. D. Apresyan thinks that meanings can be judged on the basis of the syntactic behavior of the corresponding language expressions, which lends itself to direct fixation. Thus, he makes an attempt to describe the semantics of Russian verbs through their syntactic properties, while considering that the direct object of research is not the verb as such, but the whole predicate expression organized by this verb. Based on the analysis of about 25,000 verbal phrases, he makes a list that includes 84 verbal nuclear constructions.

It should be noted that in recent years, the verb has been the focus of attention of linguists in the research of sentence structure. The basis of this is the result of the view put forward that the verb is the "center" of the sentence. Based on this, the verb valence has developed in all languages. But H.L. Somers stated that "...approaching valence only within the scope of the verb is limited by the number of complements it controls, which cannot fully justify the theory of valence".

In addition, A.M. Mukhin: "Considering the verb as the structural center of the sentence always leads to some ambiguities: firstly, the personal and impersonal forms of the verb are not considered a syntactic unit, they can be a syntactic unit only if they participate in the structure of the sentence with the help of internal syntactic links. This idea also applies to nouns and adjectives; secondly, there are sentences without verbs

in English or Russian, and it is impossible to find a solution of valence in such sentences from the point of view of the approach that the verb is the center of the sentence; thirdly, in addition to the description of valence in the sentence device, there are also features of lexical combination of verbs, and it is difficult to talk about valence without taking into account their meaning given in dictionaries.

Conclusion

In the structure of the sentence, valence is not only a phenomenon specific to the verb, but any syntactic unit is considered to be a mono-valent component if it participates in a sentence based on one syntactic relationship, if it is based on two syntactic relationships, it is considered to be poli-valent, and if it is based on three syntactic relationships, it is considered to be a three-valent component.

REFERENCES:

1. Doniyor Dovronovich Ergashev. (2023). Formation of independent education in students of higher education. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 4(6), 491–494. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/TEH28>
2. Abdullayeva, Markhabo (2022). THE APPEARANCE OF THE TERM “EDUCATION DICTIONARY” IN WORLD LINGUISTICS IS ANALYZED. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 28-2), 48-52.
3. Saodat S. THE BENEFITS OF USING CRITICAL INCIDENTS IN TEACHING LANGUAGES //Conference. PERSPECTIVES OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN FOREIGN LANGUAGES TEACHING. – 2021. – T. 11. – C. 86-89.
4. Istamova.G., Babaeva K., Khudoyarova. Innovative methods of teaching as a second language. *Xorijiy Filologiya til, adabiyot, ta'lim (Foreign philology)* 2019/5/30. Bet 172-175.
5. Doniyor Dovronovich Ergashev (2021). TEACHING A FOREIGN LANGUAGE WITH ADVANCED TECHNIQUES. *Academic research in educational sciences*, 2 (1), 401-409. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00082
6. САЛАХУТДИНОВА МУБИНА, МУТАЛОВА ГУЛНОРА [МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АРАБСКИХ ТЕРМИНОВ СВЯЗАННЫХ С ПАНДЕМИЕЙ COVID-19](#). 2022/4/28. E Conference Zone Page 22-25.
7. Shakirova, D. T. (2022). Algorithm of Formation S Strong Education Brand in Tertiary Education. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 1(6), 111-117.
8. Rakhimova, S., & Shakirova, D. (2022). DISTANCE LEARNING HAS ITS OWN IMPACT ON THE EDUCATION PROCESS AND ITS INTEGRITY. *Архив*

научных

исследований, 2(1).

извлечено

от

<https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2112>

9. Markhabo Rakhmonkulovna Abdullayeva. The appearance of the term "education dictionary" in world linguistics. "Chet tillarni o'qitishda dolzarb muammolar" mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2023/5/26 Volume 1. Issue 1 Pages 117-122.
10. Абдуллаева Мархабо Рахмонкуловна. Инсоннинг табиатга муносабатидаги миллий колоритни ифодаловчи феълли фраземалар (Агата Кристи таржималари талкинида). ТерДУ илмий хабарномаси, илмий услубий журнал. 2020/1/20 Volume 1. Issue 3 Pages 39-42
11. Sadiqova Shirin Bakhtiyorovna. The Method of syntactic-stylistic expression of respectful speech in the Uzbek Language. IJESC. 11/2021. Pp.28094-28095
12. Solievich T. N. Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 9. – С. 31-34.
13. Temirov N. S. The school students of Uzbekistan: Image of the family //Russian Education & Society. – 1996. – T. 38. – №. 8. – С. 80-89.
14. TEMIROV N. S. SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1995. – №. 7. – С. 53-56.
15. TEMIROV N. S. Question making without questionnaire //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1992. – №. 12. – С. 104-105.

ANALYSES OF IMPROVING THE LEVEL OF COMMUNICATION DEVELOPMENT OF STUDENTS

NIGORA MAHMUDOVNA DJAMPULATOVA

*Lecturer The Institute of Uzbek National
Musical Art named after Yunus Rajabiy.*

Annotation.

In this article, we examine each component of the methodology for enhancing students' communicative competence in the context of coaching. We broke down this process into several stages, indicating the gradual application of techniques meant to raise students' level of communicative development.

Key words: *Discursive competences, method, communicative development, coach, experiments, paradoxical facts.*

Introduction. Considering the question of the communicative development of students in the context of coaching, we divided this process into several stages, which implies the gradual use of methods aimed at increasing the level of communicative development of students.

In order to reveal the essence of the methodology for developing the communicative competence of students, we need to identify approaches to the definition of the concept, highlight the structural components of the communicative competence of students. Let us turn to the moment when the definition of “communicative competence” appeared.

In the mid 60s. of the last century, D. Hymes introduced the concept of "communicative competence" (the concept of communicative competence). From the point of view of D. Himes, the essence of communicative competence was an internal understanding of the situational relevance of the language, and the structure of communicative competence included grammatical, sociolinguistic, strategic, and discursive competences. Moreover, being a linguist, D. Hymes emphasized the literacy of the use of grammatical, syntactic and country-specific norms of the language in any level of communication. His followers M. Caneil and M. Swain continued to develop the theory of communicative competence in the 1980s, which led to its wide dissemination and public recognition. Leaving the structure given by D. Himes unchanged, the researchers expanded the understanding of each component of communicative competence as follows:

- Grammatical competence: vocabulary, phonetics, spelling, semantics and syntax (vocabulary, 'pronunciation, spelling, semantics and sentence formation);

- Sociolinguistic competence: correspondence of statements in form and meaning in a specific situation, contextual background;
- Discourse competence: the ability to construct coherent, coherent and logical statements in oral and written speech;
- Strategic competence: compensation special means, insufficient knowledge of the language, speech and social experience of communication in a foreign language environment

Research methods. Most of the researchers of the problem of teaching methods come to the conclusion that since the concept of "method" is multifaceted, multifaceted, the teaching method in each case should, as it were, be constructed by the teacher.

In any act of learning activity, several methods are always combined. Methods always seem to mutually penetrate each other, characterizing the interaction of teachers and students from different sides. And if we are talking about the use of a certain method at the moment, this means that it dominates at this stage, making a particularly large contribution to the solution of the main didactic task.

So, in the context of coaching, we have identified the following methods: the method of specific situations, the method of emotional stimulation of learning, the method of creating a situation of cognitive dispute, "puzzless" and the method of projects.

It should be noted that when choosing methods, we relied on the coaching model in the context of the communicative development of senior students, as well as the characteristics of the coach.

Let's consider these methods in more detail.

Case Method: The case method is based on the following statement: the path to improving one's own knowledge can only be paved by considering, studying and discussing specific cases.

There are quite a few variations of this method. In general, the student receives a text describing a specific organizational problem. He is asked to study the situation at home and outline the best solution. The students are then grouped into small groups discuss the advantages and disadvantages of the proposed solutions and try to establish how the problem can be solved.

There are hardly any students whose views on the proposed situation will be exactly the same. In general, of course, they will agree and recognize the existence of certain problems, but their individual interpretations are likely to be different. In order to properly understand the situation, to consider it from all sides, students will have to apply their analytical skills.

The case method is designed to develop and further improve speaking skills, and also develops the ability to express one's specific opinion.

Special studies devoted to the problem of the formation of cognitive interest show that interest in all its forms and at all stages of development is characterized by three mandatory points:

- 1) positive emotion in relation to activity;
- 2) the presence of the cognitive side of this emotion;
- 3) the presence of a direct motive coming from the activity itself

It follows that in the learning process it is important to ensure the emergence of positive emotions in relation to communicative activity, its content, forms and methods of implementation. The emotional state is always associated with the experience of emotional excitement: response, sympathy, joy, anger, surprise. That is why to the processes of attention, memorization, comprehension in this state are connected to the deep inner experiences of the individual, which make these processes proceed intensively and therefore more effective in terms of the goals achieved. One of the methods included in the method of emotional stimulation of learning can be called the method of creating entertaining situations in the classroom - introducing entertaining examples, experiments, paradoxical facts into the educational process. To increase interest in teaching, the coach uses the analysis of excerpts from fiction dedicated to the life and work of prominent scientists and public figures.

Such methods of increasing the entertainment of learning are also successfully used, such as stories about the application of certain predictions of science fiction writers in modern conditions, showing entertaining experiments.

Method of emotional stimulation of teaching

This method is always associated with the involvement of some method of increasing the entertainment of learning. According to the characteristics of the audience, namely its gender and age indicators, a video was selected on the topic "Plastic surgery - the path to perfection." The story described in great detail the stories of several heroines at once who tried to change their lives with the help of plastic surgery, their mental and physical experiences were demonstrated. Such stories cannot leave anyone indifferent, especially young girls who doubt their appearance. After watching, the students were asked to discuss this story and the problem itself reflected in this story. The expected effect of emotional stimulation of learning was achieved, since all students, without exceptions immediately entered into discussion. There were even situations of dispute on some issues, so the coach had to direct the course of the discussion. The students noted an unusual emotional perception of this story, due to which the discussion became quite vivid and varied.

Method of creating a situation of cognitive dispute

We also referred the method of creating a situation of cognitive dispute to the methods of stimulating and motivating communicative development. It is known that

truth is born in a dispute. But the controversy also causes increased interest in the topic. Coaches make good use of this method of activating learning.

First, they skillfully use the historical facts of the struggle of scientific points of view on a particular problem. However, the coach can create a dispute situation at any time by asking the most trivial question: "Who thinks otherwise?". And if such a technique causes controversy, then the students themselves are divided into supporters and opponents of one or another explanation and wait with interest for the coach's reasoned conclusion. So the academic dispute appears in the role of an incentive motive in order to increase their level communication development.

So, the students were offered 4 problematic questions, of which the audience had to choose only one as controversial. By voting and the initiative of the participants, a specific topic of the dispute was determined. Students were asked to be divided into 2 groups, according to their opinion on this issue. One of the groups was asked to prove the correctness of this judgment by giving the most striking and thorough examples; the group of their opponents on this issue it was necessary to refute the judgments of the first group with the help of their specific examples. Thus, each team had an equal number of participants. Before the start of the debate, the students were given time (10 minutes) to compile a list of basic questions on the indicated problem. The cognitive dispute situation was built in the form organized debate. The debate consisted of a reasoned statement by one side against the other, followed by its objection. According to the rules of the debate, each of the parties had to insist on their point of view by giving specific examples. For an educational effect, the coach cited documentary examples in support of each side. In order for the debate to proceed properly, the coach also had to intervene in the discussion without the possible support of one of the teams.

Methods of "Puzzles"

The main essence of the method is the distribution of responsibilities within the student group, and the distribution is formed by the students themselves.

This type of activity makes students independently (without the help of a coach) distribute responsibilities and bear responsibility for this distribution. In practice, the method may look like this: first, students form small groups of three to five people among themselves. Each group is given a task to study certain material, consisting of four to six sections. One of the students is assigned responsibility for the study of any one section. Members of different groups who have received the same section come together and work in so-called "expert groups", analyzing in detail their part of the task. Then the students return from the expert groups to their original groups and take turns "training" their comrades to the relevant sections. Participants are motivated to listen carefully and support their teammates by giving them their only access to the material they are learning. In addition, everyone has an incentive to present "their" material

accurately and in detail, since he is responsible for how his teammates will master this material.

Conclusion: Along with the above, it was noted that in the process of such work, many students have increased self-esteem.

It happened that the higher the self-esteem, the less the person's dependence on the opinions of the people around him.

In general, the use of the project method makes it possible to create conditions for the development of the individual in general and the communicative development of the individual in particular, as it develops independence, teaches students not only to memorize and reproduce knowledge, but also to be able to acquire and apply it in practice.

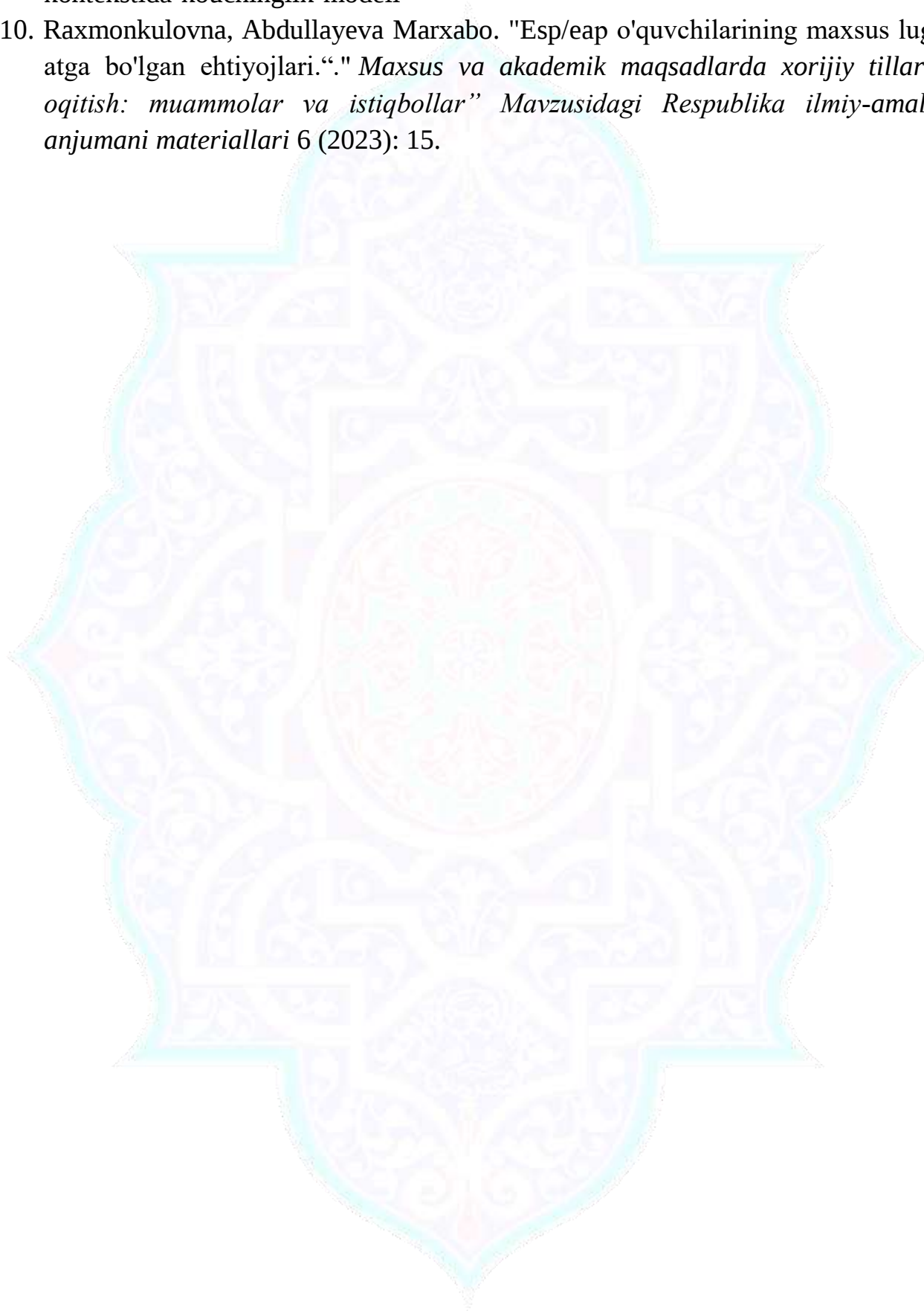
It should be noted that the construction and structuring of the content of this practical implementation of the program took place sequentially, becoming more complicated in accordance with the rise in the level of students' communicative development.

REFERENCES

1. Begibaeva, F. B. (2023). Analysis of Psycholinguistic Approach to Foreign Language Teaching. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, 1(3), 49–52. Retrieved from <http://e-science.net/index.php/EJHEAA/article/view/214>
3. Saodat, Saidakbarova. "The Study of Phraseology and Its Theoretical Features." *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics* 11 (2021): 97-101.
4. Solievich T. N. Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 9. – C. 31-34.
5. Temirov N. S. The school students of Uzbekistan: Image of the family //Russian Education & Society. – 1996. – T. 38. – №. 8. – C. 80-89.
6. TEMIROV N. S. SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1995. – №. 7. – C. 53-56.
7. TEMIROV N. S. Question making without questionnaire //SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA. – 1992. – №. 12. – C. 104-105.
8. Akhmedova S. I. FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF STORYTELLING OF THE GULF ARAB COUNTRIES.
9. Yuldasheva, Nasiba Kamolovna, Djampulatova, Nigora Makhmudovna TALABALALARNING KOMMUNIKATIV RIVOJLANISHI KONTEKSTIDA KOUCHINGLIK MODELI // ORIENSS. 2022. №11. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/talabalalarning-kommunikativ-rivojlanishi-kontekstida-kouchinglik-modeli>

10. Raxmonkulovna, Abdullayeva Marxabo. "Esp/eap o'quvchilarining maxsus lugʻatga bo'lgan ehtiyojlari.“.” *Maxsus va akademik maqsadlarda xorijiy tillarni oqitish: muammolar va istiqbollar*” *Mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari* 6 (2023): 15.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЫСОКОЧАСТОТНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССАХ БЕЛЕНИЯ И КРАШЕНИЯ ТРИКОТАЖНОГО ПОЛОТНА*А.А.Миратаев, А.А.Абдумажидов**Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности*

Аннотация. В статье приводятся результаты исследований по применению нетрадиционных видов энергоносителей, в частности по использованию высокочастотного (ВЧ) -излучения как тепловой обработки процесса беления и крашения активными красителями трикотажного полотна. При этом установлено ускорение процессов в 6-8 раз, сохраняя при этом всех качественных показателей готового трикотажа. Результатами ИК-спектральных анализов доказано, что при применении ВЧ-излучения в процессах химической отделки не изменяется молекулярная структура волокон трикотажного полотна.

Ключевые слова: Трикотажное полотно, белиение, крашение, тепловая обработка, высокочастотное излучение, продолжительность процесса, ИК-спектральный анализ.

Введение. В последние годы в мировой практике прослеживается тенденция достижения высоких показателей качества готовой продукции при одновременном снижении расходов на ее производство, что достигается в основном путем использованием более дешевых и эффективных химических реагентов и экономией энергоносителей. Тепловая обработка составляет основу практически всех химико-технологических процессов, и в данном направлении прослеживаются две тенденции: В первом случае экономия энергоносителей достигается в результате улучшения конструкции аппаратуры, изменения ее материалоемкости, и следовательно, стоимости. Данное направление является весьма неперспективным, так как принципы совершенствования аппаратуры практически исчерпали себя. Второе направление ориентировано на принципиальное изменение физических основ нагрева волокнистого материала и имеет большие перспективы. Нагрев осуществляется путем применения электромагнитных излучений, так называемым диэлектрическим нагревом или нагревом диэлектриков в электромагнитном поле высокой (10^6 - 10^7 Гц) и сверхвысокой (10^9 - 10^{10} Гц) частоты. Колебательные высокочастотные процессы сопровождаются интенсивным межмолекулярным трением, что приводит к выделению большого количества тепла. Скорость нагрева волокнистого материала превышает 100 градусов в секунду, а коэффициент полезного действия утилизации энергии достигает 85 % [1].

В настоящее время заслуживают внимания способы интенсификации технологических процессов, которые базируются на применении нетрадиционных видов энергоносителей, и, в частности, радиоволны высокочастотного и сверхвысокочастотного диапазона. Микроволновое (МВ) поле способно резко ускорить протекание различных химических реакций, выполнить быстрый объемный нагрев многих жидких и твердых веществ, повысить эффективность сушки, реализовать химические превращения, происходящие под влиянием термических и иных воздействий медленно или не протекающие вовсе [2].

Известны ряд подобных исследований по разработке комплексной технологии переработки ПАН волокна нитрон в смеси с хлопковым волокном. Интересные результаты получены нами при подготовке (отварка, беление) смесового трикотажа содержащего хлопковое волокно и волокна нитрон в поле высокочастотного излучения.

В качестве объекта исследования был использован смесовой трикотаж, который в своем составе содержит хлопковое волокно–90% и волокна нитрон–10%. Обработка смешанных тканей проводилась так, чтобы не нарушались свойства синтетической составляющей смеси. Выбирались такие условия обработки, при которых необходимый технологический эффект достигался бы при максимальном сохранении комплекса ценных физико-механических свойств данной волокнистой смеси и ее наиболее слабого компонента [3].

Экспериментальная часть. При этом необходимо помнить, что технология подготовки изделий из смесей волокон формируется на основе закономерностей и условий, характерных для соответствующих изделий однокомпонентного состава, с учетом свойств отдельных компонентов, степени их загрязненности природными и технологическими примесями и задач, выполняемых в результате соответствующих операций. Учитывая всё это, представляло интерес исследование процесса подготовки трикотажа из чистого хлопка в условиях, предложенных для смесового трикотажа, т.е. подготовка в поле высокочастотного излучения.

Нами исследована возможность химической отделки (отварка, беление, крашение) трикотажа из чистого хлопкового волокна в поле высокочастотного излучения.

Сначала процесс подготовки осуществлен по традиционному методу. Согласно этому способу процесс проводили в ванне, содержащей:

H_2O_2 – 2 г/л, NaOH – 2 г/л, Na_2SiO_3 – 30 г/л, ПАВ(ОП-10) – 0,5 г/л.

Обработка проводилась при температуре 98⁰С, в течении 2 часа. После чего проводилась промывка горячей и холодной водой.

Подготовка в поле высокочастотного излучения проводилась в растворе вышеприведенного состава, с варьированием времени обработки и мощности высокочастотного излучения. После чего проводилась промывка образцов для удаления загрязнений и остатка растворов химических веществ.

В таблице-1 приводятся сравнительные качественные показатели трикотажных образцов, подготовленных по традиционному и предложенному способами.

Таблица 1

Показатели трикотажных образцов, подготовленных по предложенному и контрольному способами

№	Мощность ВЧ излучения, Вт.	Время обработки мин.	Степень белизны, %	Капиллярность, мм/час	Воздухопрониц., см ³ /см ² сек	Разрывная прочность	
						по длине	по ширине
1	500	5	77,7	122	825	154,9	160,1
2	500	10	79,2	131	96,6	155,1	159,2
3	500	15	82,4	180	101,3	150,4	154,2
4	500	30	84,8	184	106,6	152,4	155,2
5	Контр.	120	84,0	182	78,6	146,7	148,0

Анализируя данные в таблице можно заключить о возможности получения требуемого качества подготовки трикотажа в течении более короткого промежутка времени, используя высокочастотного излучения. Это объясняется тем, что при традиционном нагреве передача теплоты от нагревателя к нагреваемому объекту происходит постепенно, с возникновением температурного градиента. При воздействии на образец ВЧ- излучения нагревание обусловлено взаимодействием МВ-излучения, обладающего достаточно хорошей проникающей способностью. В результате нагревание происходит сразу по всему объему облучаемого образца. По таблице видно, что многие качественные показатели, полученные при применении предложенного способа, значительно превосходят показателей контрольного образца.

Следующим этапом являлось изучение возможности крашения отбеленных образцов под высокочастотным излучением различными классами красителей. Приводим результаты крашения активными красителями.

Процесс крашения по традиционному методу осуществлен согласно известной методике, периодическим способом. Состав красильной ванны: Активный краситель – 6% (от масс. волокон.), NaCl – 20 г/л, Na₂CO₃ – 5г/л.

Крашение проводилось при температуре 92⁰С, в течении 90 мин. После чего проводилась промывка холодной водой, раствором мыла 3 г/л при 40⁰С, и еще два раза холодной водой.

Крашение в поле высокочастотного излучения проводилось в высокочастотной установке MS - 2022G, где создается электромагнитное поле с частотой 2,450 МГц. Крашение проводилось в растворе выше приведенного состава, в течение 5-20 минут с варьированием мощности ВЧ –излучения 350-700 Вт. После чего проводили промывку образцов для удаления незафиксированного красителя. Промывка проводилась последовательно холодной водой, раствором мыла 3 г/л при 40⁰С, и еще два раза холодной водой.

Высушенные образцы окрашенных материалов подвергались к определению интенсивности окраски. Данные интенсивности окраски приведены в таблице 2.

Таблица 2

Интенсивность окраски образцов, окрашенных в различных условиях

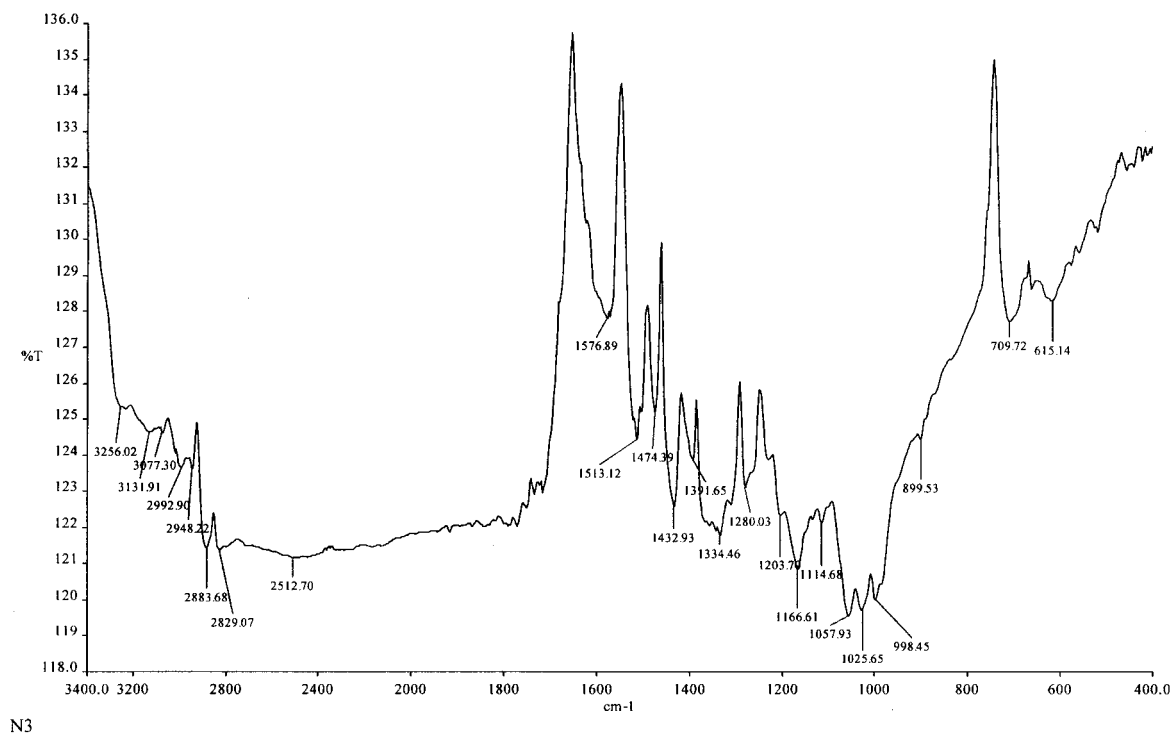
Продолжи- тельность крашения, мин	Интенсивность окраски, K/S			
	Контрольн. (окраш. при обычн. усл.)	При 350 Вт ВЧ излучения	При 500 Вт ВЧ излучения	При 700 Вт ВЧ излучения
5	0	2,1	4,6	4,4
10	0	6,0	10,5	10,1
15	2,7	7,2	16,6	14,5
20	4,8	7,6	17,3	15,8
90	15,5	-	-	-

Из таблицы следует, что ВЧ способ обеспечивает сокращение длительности процесса крашения. При этом достигается более высокая интенсивность окраски в трикотажном образце. Наилучшим результатом выбран результат полученный при применении ВЧ-излучения мощностью 500 Вт. при продолжительности 15 минут.

Преимущества высокочастотного нагрева в отличие от других методов термообработки, связанных с внешним подводом тепла, обусловлены тем, что энергия электромагнитного поля преобразуется в тепло непосредственно в материале, обеспечивая его объемный нагрев независимо от теплопроводности.

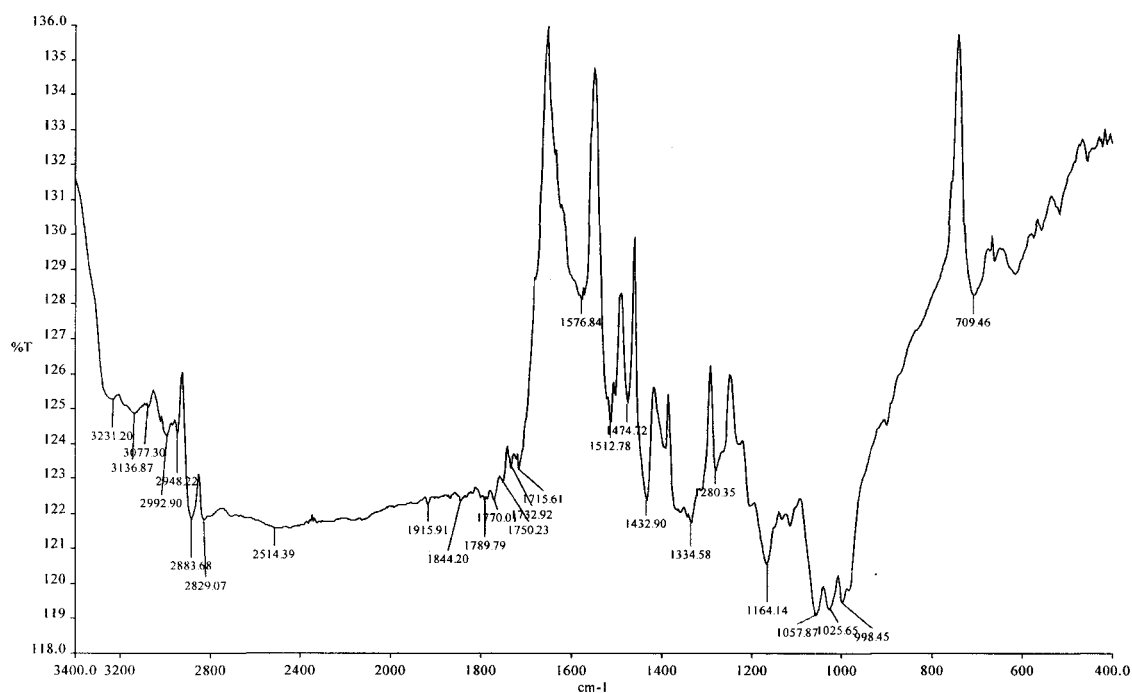
Для выявления влияния ВЧ излучения на молекулярную структуру трикотажных полотен был проведен ИК- спектральный анализ образцов

окрашенных активными красителями по традиционному способу и окрашенных под ВЧ-излучением. На рис.1 и рис.2 приведены ИК-спектры данных образцов.

N3

Рис.1. ИК-спектр образца, окрашенного обычным способом

N4

Рис.2. ИК-спектр образца, окрашенного применением ВЧ излучения.

По результатам ИК-спектрального анализа обеих образцов можно сделать вывод о том, что в области отпечатков пальцев они практически близки, нет сильного различия. ИК-спектры исследуемых образцов незначительно

отличаются лишь по интенсивности полос поглощения в области водородных связей 3226-3231. Это означает, что при процессах химической отделки ВЧ – излучение не оказывает влияние на структуру волокон трикотажного полотна из хлопка.

Выводы. При использовании ВЧ-излучения как тепловой обработки процесса беления и крашения активными красителями трикотажного полотна из хлопка наблюдается ускорения процессов в 6-8 раз, сохраняя при этом всех качественных показателей готового трикотажа.

Согласно результатам ИК-спектральных анализов, при применении ВЧ-излучения в процессах химической отделки не изменяется молекулярная структура волокон трикотажного полотна.

Использованная литература:

1. Бердонос С.С., Бердоносова Д.Г., Знаменская И.В. Микроволновое излучение в химической практике // Химическая технология. № 3, 2000, с.1-7.
2. Побединский В.С. Активирование процессов отделки текстильных материалов энергией электромагнитных волн ВЧ, СВЧ и УФ диапазонов. Иваново: ИХР РАН, 2000. 128 с.
3. Умурзаков Э.Э. Разработка технологий подготовки и крашения смесевой ткани на основе хлопка и нитрона. Дисс. кандидата технических наук, Т., 1996, 102 с.

**O'QUVCHILARNI MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA
AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR.****Ziyada Atajanova Berdibaevna***Qaraqalpaqstan Respublikasi Shomanay tumani**33- sonli maktab Matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Matematika fanini nazariylashtirgan holda o'qitishga yondashishdan voz kechib, o'quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishga erishish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini namoyon qilish va faollashtirishga e'tiborni kuchaytirish - davr talabi. Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda kasbiy, shaxsiy va kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni hamda matematik ta'limning amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: Matematika, o'qitish metodikasi, mustaqil fikrlash, bilim, ko'nikma, PISA, ehtimollar nazariyasi

Matematika insoniyat tarixida turli hayotiy masalalarni yechishda azaldan qo'llanib kelingan. Insonning amaliy ehtiyojlari bilan bog'liq sodda hisoblashlar va o'lchashlar bajarilgan. Ob'ektlarni tanlash va ularni ma'lum tartibda joylashtirish kabi matematik masalalar har doim insonni qiziqtiradigan sohalardan hisoblangan. Matematikaning berilgan ob'ektlardan ma'lum shartlarni qanoatlantiruvchi kombinatsiyalar tuzishni o'rgatuvchi bo'limiga kombinatorika deb ataladi. Kombinatorika yordamida o'rganilayotgan hodisalarning matematik modeli tuziladi. Ma'lumki, hodisa ehtimolini topish matematik formulalar bilan ifodalanadi. Bu esa biror o'rganilayotgan jarayonning (hodisaning) matematik modelidir. Hodisa ehtimolini o'rganishda, avvalo, kombinatorika tushunchasini kiritish zaruriyati tug'iladi. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika fanini o'rganishda kombinatorika masalalari o'quvchilarni bu fanlarga qiziqtiradigan asosiy motivlardan hisoblanadi.[1]

Bu va shunga o'xshash muammolar borki, PISA tadqiqotlarida ilk bor qatnashayotgan mamlakatimiz ta'lim tizimi oldida bir qator qo'shimcha vazifalarni ko'ndalang qilib qo'yadi. Bu muammolarni oldindan bilish va ularni hal qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar grafigi va rejasini ishlab chiqish lozim bo'ladi.

PISA - o'quvchilar yutuqlarini xalqaro baholash dasturi doirasida ko'p yillar davomida olib borilgan tadqiqotlar natijasi o'laroq, quyidagi xulosalarga kelingan:

- Dunyoning aksariyat o'quvchi yoshlari XXI asrda yashashga tayyor emas, ya'ni zamonaviy jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan kompetentsiyalariga to'liq ega emaslar;

- maktab ta'limi ko'p jihatdan bu kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilmagan;

- o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini qayerda ishlatilishini bilishmaydi;

- hali ham ko'p maktablarda eskicha usullarda ta'lim berilayapti, ya'ni tayyor bilimlar berilayapti. Aslida maktab o'quvchilarni "o'rganishga o'rgatish" ya'ni mustaqil bilim olishga o'rgatishi kerak bo'ladi;

- darsliklar va undagi o'quv topshiriqlari mazmuni ham bunday vazifani bajarishga mo'ljallanmagan.

Yuqoridagi bu xulosalardan kelib chiqib, O'zbekistonda 2021-yilda o'tkazilishi mo'ljallanayotgan PISA tadqiqotlari doirasida matematik savodxonlikni baholashda quyidagi muammolarga duch kelishimiz mumkin:

- darsliklarda PISA topshiriqlariga o'xshash masalalarning yo'qligi yoki kamligi sababli, o'quvchilarda bunday amaliy faoliyatlarni amalga oshirish tajribasining yetishmasligi oqibatida PISA tadqiqotlari natijalari past bo'lishi mumkin;

- PISA topshiriqlari odatda uzundan-uzun matnlar yordamida tasvirlanib, ulardagi real vaziyat va muammolarni hal qilish usulini tanlash uchun matematikaning qaysi bo'limiga murojaat qilish haqida ko'rsatmalar yo'q;

- PISA topshiriqlari (matnli, rasmi, diagramma va jadvallar, real bog'lanishlar grafiklari kabi) turli shakllarda taklif qilinadi. Ularni matematik tilga o'girish va yechim topilgandan so'ng uni yana real sharoit bilan bog'lab baholash va talqin qilish talab qilinadi. Masalani yechish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar matnning turli qismlaridan olinishi kerak bo'ladi. Ba'zi masalalarda "aylana" so'zi topshiriq matnida qayd etilmasada, o'quvchilarning o'zlari ob'ektning aylana shaklida ekanligini topishlari kerak bo'ladi.

- odatda matematika darsliklarida standart masalalar beriladi va ular standart usullar yordamida yechiladi, ya'ni o'quvchilar muayyan turdagi masalalarni ma'lum algoritmlar asosida yechishga o'rgatiladi. PISA topshiriqlarida esa unday emas. Odatda matematika darsliklaridagi masalalar muayyan bobda beriladi va bu bilan ularni yechish usullari ham shu bobda ko'rilgan usullarga bog'langan holda beriladi, ya'ni muayyan bo'limining masalalari qanday yechilishi haqida ko'rsatma beriladi, bundan tashqari, darslikdagi masalalar sof matematik masalaning tavsifidan iborat bo'lib, odatda ularning mazmuni hayotdagi real vaziyatlardan ancha uzoqda bo'ladi;

- o'quvchilarda o'qish va tushunish savodxonligining pastligi, aksariyat masalalarda ko'rilayotgan vaziyatni tavsiflovchi juda katta hajmdagi keragidan ortiq

axborot berilib, ularda juda ko'p yangi matnli ma'lumotlarning borligi - masalani tushunish, kerakli ma'lumotlarni ajratib olish va uni yechishni yanada og'irlashtiradi;

- mamlakatimiz maktablari matematika fani o'quv dasturi PISA tadqiqotlarining matematik savodxonlikni baholash dasturi mazmuni va ketma-ketligidan farq qiladi.

PISA sinovlarida hali o'tilmagan mavzular bo'yicha topshiriqlar ham berilishi mumkin;

- PISA topshiriqlarining berilishi va unga javob berishning o'zgachaligi ham o'quvchilarda ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi.[2]

- sinovning kompyuter asosida o'tkazilishi esa kompyuterda ishlash va ba'zi maxsus ilovalardan foydalanish ko'nikmalarini ham talab etadi. Ba'zi intraktiv topshiriqlarni bajarish oldindan bunday topshiriqlar bilan tanish bo'lish va ularda ishlash dasturidan foydalanish ko'nikmalarining shakllanganligiga ham bog'liq bo'ladi. Bu va shunga o'xshash muammolar borki, PISA tadqiqotlarida ilk bor qatnashayotgan mamlakatimiz ta'lim tizimi oldida bir qator qo'shimcha vazifalarni ko'ndalang qilib qo'yadi. Bu muammolarni oldindan bilish va ularni hal qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar grafigi va rejasini ishlab chiqish lozim bo'ladi.

Shundan kelib chiqib, sinovlarga tayyorlanish ishlarini tashkil qilishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratilishini tavsiya qilamiz:

- barcha tadqiqot yo'nalishlari doirasidagi umumta'lim fanlari o'qituvchilarning maqsadli malakasini oshirish, PISA tadqiqotlari bilan tanishtirish, topshiriqlar mazmuni va tuzilishi haqida ma'lumot berish, ularni tahlil qilishga qaratilgan seminar-treninglar tashkil qilish;

- seminar qatnashchilarini tegishli o'quv materiallari bilan ta'minlash, turli o'quv-uslubiy adabiyotlarni chop ettirib, joylarga yetkazish;

- matematika fani o'qituvchilarini nafaqat matematik savodxonlik bo'yicha, balki kreativ fikrlash bo'yicha ham tadqiqotlarni o'tkazishga tayyorlash;

- malaka oshirishdan o'tgan o'qituvchilar maktabda to'garak soatlari hisobidan "PISA-2021 tadqiqotlariga tayyorlanamiz" deb nomlangan fakultativ kurslarni 7-, 8-va 9-sinf o'quvchilari uchun haftasiga 2 soat hajmida tashkil qilish tavsiya etiladi. Asosiy e'tiborni 2021-yilda sinovdan o'tadigan 8-sinf o'quvchilariga qaratish lozim bo'ladi;

- matematikani o'qitishga tayanch maktab sifatida belgilangan maktablarning PISA-2021 tadqiqotlariga tayyorlanishga mas'ul markaz sifatidagi faoliyatini tashkil qilish va ularga har tomonlama uslubiy yordam ko'rsatish;

- televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalarida va internet tarmoqlarida maxsus o'quv ko'rsatuvlari va videodarslarni tashkil qilish. Ularda keng targ'ibot ishlarini olib borish. Bu ko'rsatuv orqali ochiq PISA topshiriqlari bilan tanishtirish, ularni tahlil qilish va o'qituvchilarga yil bo'yi tegishli uslubiy tavsiyalarni berib borish;

- vazirlikning rasmiy portalida "PISA-2021 tadqiqotlariga tayyorlanamiz" deb nomlangan maxsus platformani va interaktiv trenajerni ishlab chiqish va ularga

tadqiqotlar bilan bog'liq barcha ma'lumot, xabar va materiallarni joylashtirib borish. Onlayn maslahat olish imkoniyatlarini yaratish.

- kompyuter bilan ishlashning quyidagi ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratish: kompyuterning dialogli oynasi va "sichqoncha"dan foydalanib, tasvirlarning shaklini o'zgartirish, burish, ko'chirish va akslantirish; berilgan ma'lumotlar asosida jadval, diagramma, sxema, grafiklarni qurish; funksiyalarning tayyor grafiklaridan foydalanish; ma'lumotlarni saralash; qo'l yoki kompyuter kalkulyatoridan foydalanish; maxsus dastur yordamida kasr, daraja, ildiz, katta yoki teng, kichik yoki teng, ko'paytirish va bo'lish kabi belgilarini tera olish. Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'quvchilarni PISA tadqiqotlari bilan 5- sinfdan boshlab tanishtirib borish lozim bo'ladi. [3] Chunki, aynan 5-6- sinflarda matematikaning asosiy hisob-kitob, ya'ni arifmetik ko'nikmalarini tizimli ravishda shakllantirish boshlanadi. Shuningdek, PISA topshiriqlarining ko'pchiligi aynan sonlar ustida arifmetik amallarni bajarish, hisoblash texnikalaridan foydalanishni taqozo qiladi. 7-9-sinflarda esa algebra va geometriya fanlarini tizimli o'rganish boshlanadi.

Xulosa: Matematika fani o'quv dasturini PISA tadqiqotlarida matematik savodxonlik mazmunidan kelib chiqib takomillashtirish lozim bo'ladi. Undagi ba'zi mavzularning oldingi sinflarga surish kerak bo'ladi. Masalan, dasturga kombinatorika, ehtimollar nazariyasi va matematik statistika elementlarining 5-sinfdan boshlab erta qo'shilishi lozim. Shuningdek, 5-6-sinflarda planimetriya elementlari va fazoyiy shakllarni o'rganishga ko'proq e'tibor berish, hamda 7-9-sinf geometriya kursida stereometriyaning boshlang'ich tushunchalarining ham kiritilishi lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.A.Ismailov, N, Karimov, B.Q.Xaydarov, Sh. Ismailov, Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning matematik savodxonligini baholash, uslubiy qo'llanma, Toshkent, "Sharq" nashriyoti, 2019-yil, 120 bet.[1]
2. Алиханов С. Методика обучения математике. - Тошкентский учитель, 1992.[2]
3. PISA 2021 Mathematics Framework (first draft), 45th meeting of the PISA Governing Board, 23-25 April 2018 Stockholm, Sweden.[3]
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - Москва, 1998. [4]
5. Колмогоров А.Н. Математика – это наука и профессия. - Москва, 1998. [5]

**“SABZAVOT EKINLARI, POMIDOR VA KARAM AGROSENOZLARIDA
TARQALGAN ZARARKUNANDA QO'NG'IZLAR FAUNASI”**

*Fardu katta oqituvchisi., Phd Haydarov S
Magistrant., Rejapova X*

ANNOTATSIYA: Qishloq xo'jaligining ixtisoslashuvi va jadallashuvi agrobiosenozlarda kupgina ashaddiy zararkunandalar uchun sharoitning qulaylashuviga va entomofaglar uchun yashash sharoitining yomonlashuviga olib keladi. Bu holat fitofaglar sonining va zararining ortishiga sabab bo'ladi. Hozirgi davrda qishloq xo'jalik ekinlarini zararkunanda hasharotlardan himoya qilishda turli kurash choralarining uyg'unlashgan tizimidan foydalanishga asosiy e'tibor berilmoqda. Bunday uyg'unlashgan tizimda asosiy e'tibor zararkunandalarning tabiiy kushandalari- yirtqich va parazit entomofaglarga qaratiladi.

KALIT SO`ZLAR: vizildoq, yirtqich, coconiella, qo'ng'iz

KIRISH: Vizildoq qo'ng'izlar (Carabidae) oilasi 20 mingdan ortiqroq turlarni o'z ichiga oladi. Ko'rinishi qora va qisman metall rangda tovlanadi. Juda chaqqon harakatlanuvchi va oyoqlari yuguruvchi tipda tuzilgan qo'ng'izlar. Mo'ylavlari ignasimon yoki ipsimon. Yirik turlarining o'lchami 5 sm gacha boradi. Asosan tuproqda hayot kechiradi va tungi hayot tarziga ega. Lichinkalarining tanasi silindrsimon, ko'pincha orqa tomoni qisqroq. Qorni aniq 10 ta bo'g'imdan iborat. Lichinkalari tuproqda yashaydi [8].

Ko'pchilik turlari yirtqichlik bilan hayot kechiradi, ayrim vakillari aralash oziq bilan oziqlanadi va juda kam turlarigina fitofag hisoblanadi. Ko'pchilik agrosenozlarda yirik vizildoq qo'ng'izlardan *Calosoma auropunctatum* va *Sarabus cribelatus* eng ko'p tarqalgan. Bu turlarning biologiyasi bir-biriga juda o'xshash. Ular yetuk davrida yoki III-yoshdagi lichinka davrida qishloq xo'jaligi maydonlaridagi yoki daraxtzorlardagi tuproqda qishlaydi.

Qo'ng'izlar bir necha yil umr ko'radi. Qishlovdan keyin qo'ng'izlar aprel oyida, sutkalik o'rtacha harorat 100S dan oshganda paydo bo'ladi. 250S haroratda *Calosoma auropunctatum* turining tuxumdan III-yosh lichinkagacha rivojlanishi 11 kun, III-yosh lichinkaning rivojlanishi esa 30 kun davom etadi. 180S haroratda esa rivojlanish mos ravishda 30 va 52 kungacha uzayadi. G'umbaklarning rivojlanishi 220S da 8 kun, 180S da esa- 15 kun davom etadi. Urg'ochilari jinsiy yetilmagan holda qishlaydi. Ularning jinsiy yetilishi va tuxum qo'yish vaqti iqlim sharoitlariga bog'liq bo'ladi. May- iyunda qo'yilgan tuxumlardan chiqqan lichinkalar yilning oxirigacha yetuk davrigacha rivojlanishga ulguradi.

G'umbakdan chiqqan yosh qo'ng'izlar bir oz oziqlanib, qishlashga ketadi. Agar tuxumlar iyul, avgust oylarida qo'yilgan bo'lsa, ulardan chiqqan lichinkalar III-yoshgacha rivojlanadi va qishlashga ketadi. Populyasiyaning bu qismi ikki yillik hayot sikliga ega bo'ladi. Qishlagan lichinkalar iyun oyiga kelib g'umbakka aylanadi va iyulda ulardan yosh qo'ng'izlar chiqadi.

Qo'ng'izlar jinsiy yetilgach tuxum qo'yishga kirishadi. Urg'ochilari tuproqqa yakka-yakka qilib tuxum qo'yadi. Vizildoq qo'ng'izlarning potensial serpushtligi 60 ta tuxumdan oshmaydi, o'rtacha serpushtlik esa 30 ta tuxum atrofida. Qo'ng'izlar juda ochko'z, bir sutkada bitta qo'ng'iz 20 tagacha tunlam kapalaklarining qurtlarini iste'mol qiladi, mavsum davomida esa 360 tagacha qurti yeydi. Qo'ng'izlar ekologik jihatidan juda plastik va juda harakatchan. Ular deyarli hamma vaqt barcha agrosenozlarda ko'p sonlidir, ayniqsa, tunlam kapalaklar juda ko'paygan yillarda ularning soni ham juda yuqori bo'ladi [4]. Agonom, Calathus, Bembidion avlodlariga mansub vizildoq qo'ng'izlar bir yillik hayot sikliga ega. Bu avlodlarning ko'pchilik turlari may-iyun oylarida tuxum qo'yadi. Eng ko'p sonli davri esa iyul-avgustga to'g'ri keladi. Qo'p tarqalgan vakillaridan biri Calatus melanocephalus lichinka bosqichida qishlaydi va may oyida g'umbakka aylanadi. Yosh qo'ng'izlar esa iyun oyining boshlarida paydo bo'ladi. Qo'ng'izlar shira bitlari, mayda qurtlar va hasharot tuxumlari bilan oziqlanadi. Bir oz oziqlangach tuxum qo'yishga kirishadi. Kichik o'lchamga ega bo'lgan vizildoq qo'ng'izlardan eng ko'p sonlisi Bembidion properans, Bembidion femoratum va Bembidion quadrimaculatum dir. Bu qo'ng'izlar yetuk davrida qishlaydi va mayning oxiri, inyuning boshlarida yoppasiga ko'payadi. Ular quyoshli kunlarda faol harakatda bo'ladi. Pterostichus avlodi vakillari orasida Pterostichus cupreum va Pterostichus sericeum eng ko'p tarqalgan vakillaridir. Ular yiliga bitta avlod berib rivojlanadi va bahorgi turlar hisoblanadi. Bu qo'ng'izlar yetuk davrida tuproqda va o'simlik qoldiqlari ostida qishlaydi. Qishlovdan mart-aprel oylaridayoq chiqadi. Urg'ochilari 7-10 kun qo'shimcha oziqlanishdan keyin tuxum qo'yishga kirishadi. Qo'ng'izlar turli hasharotlar bilan oziqlanadi. Tuxum qo'yishi may oyidan boshlanib, iyulning oxirigacha davom etadi. Pterostichus cupreum ning haqiqiy serpushtligi o'rtacha 21-25 ta tuxumni, Pterostichus sericeum niki esa 35-50 ta tuxumni tashkil etadi. Bu turlarning tuxumdan yetuk qo'ng'izgacha rivojlanishi uchun 1-1,5 oy zarur bo'ladi [8]. Pterostichus avlodi turlari hammaxo'r va ochko'z. Bir sutkada Pterostichus cupreum qo'ng'izlari 26 tagacha 2-3-yoshdagi qurtlarni yeydi, III-yoshdagi lichinkalari esa 50 tagacha tunlam kapalaklar tuxumlarini 35 tagacha 2-yoshdagi qurtlarni iste'mol qilishi mumkin.

Pterostichus sericeum qo'ng'izlari sutkasiga 8 tagacha tunlam kapalaklarning 3-4 yoshli qurtlarini, lichinkalari esa- 46-48 tagacha tunlam tuxumlari yoki 40 ta 1-2-yoshdagi qurtlarni iste'mol qilishi mumkin. Pterostichus macer qo'ng'izi 1 soatda 20 tagacha tunlam qurtlarini yoyishi mumkin [5].

Vizildoq qo'ng'izlar barcha agrosenozlarda ko'p sonli bo'ladi va zararkunanda hasharotlar sonini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Agrosenozlarda vizildoq qo'ng'izlarning tur tarkibi va ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar hajmi anchagina katta [3,4,11].

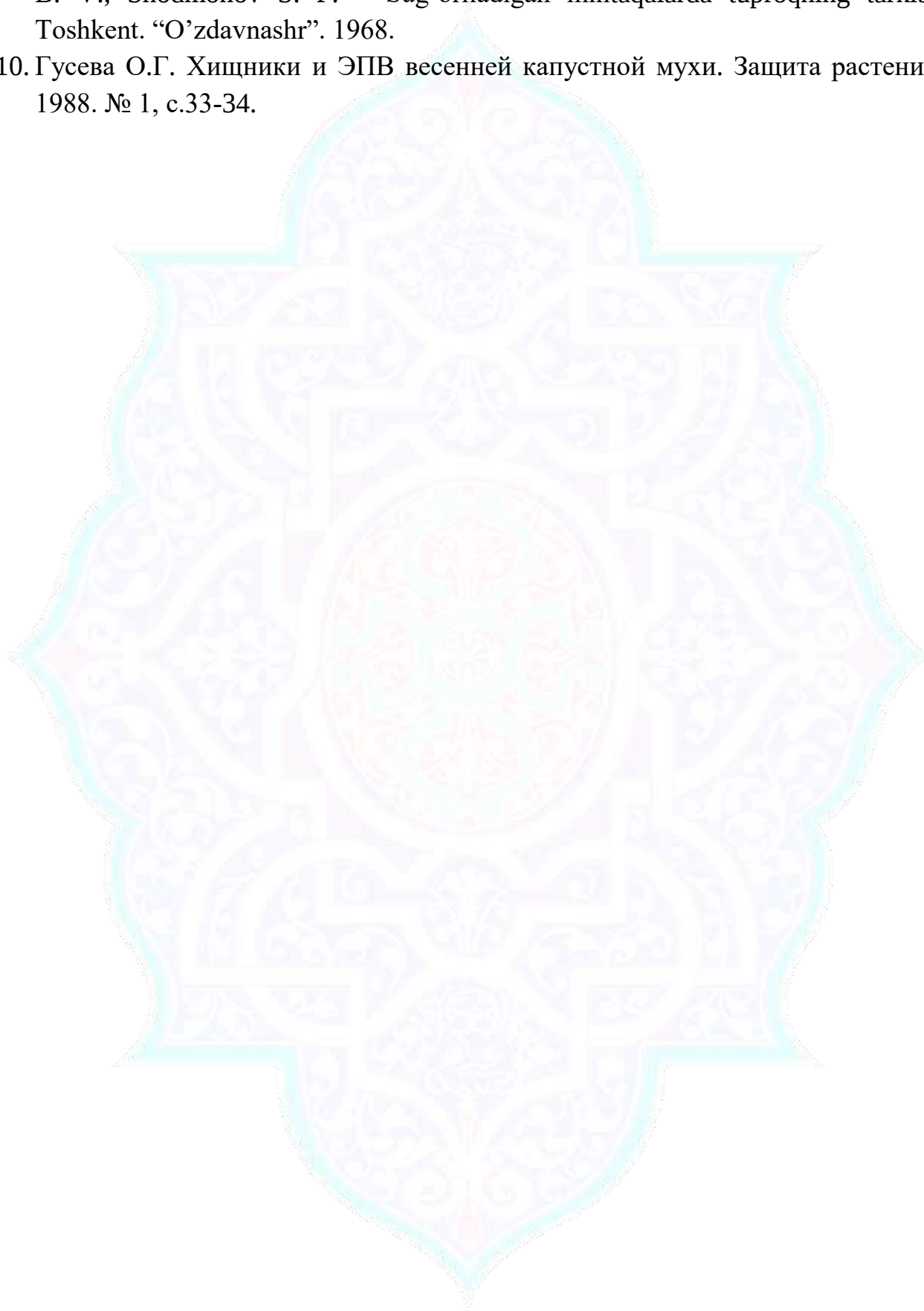
Leningrad viloyatida karamdoshlar oilasiga mansub ekinlar agrosenozlarida Carabidae oilasiga mansub 68 tur yirtqich qo'ng'izlar qayd qilingan va ular orasida son jihatidan Poecilus cuprens, Pseudoofonus rufipes, Harpalus affinis, Bembidion quadrimaculatum, Oxytellus rugosus, Philonthus eruentatus dominantlik qiladi [11]. Qozoqistonning Kustanay viloyatida sabzavot ekinlari agrosenozlarida yirtqich qo'ng'izlarning 30 turi tarqalganligi qayd qilingan. Ular orasida ko'p sonliligi bilan stafilin qo'ng'izlarning Phylontus, Oxitelus va Aleochara avlodi turlari hamda vizildoq qo'ng'izlarning Bembidion, Microlestes va Pterostichus avlodi turlari ajralib turadi [11].

O'zbekistonning Toshkent viloyati pomidor maydonlarida vizildoq qo'ng'izlarning 42 turi aniqlangan hamda vizildoq qo'ng'izlarning dominant turlari sifatida Pseudoofonus rufipes, Ophonus griseus, Brochus punctatus va Microlestes plagiatus qayd qilinadi [3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Алимджанов Р. А. Бронштейн С. Г. Беспозвоночные животные Зарафшанской долины. Т., С., Изд. АН УзССР, 1956. с.216.
2. Адашкевич Б. П., Перекрест О.Н. Применение Aleochara bilineata (Coleoptera: Staphylinidae) в борьбе с капустной и луковой мухами. Энтомофаги, фитофаги и микроорганизмы в защите растений. Кишинев, 1977, с.6-16.
3. Адашкевич Б. П., Рашидов М. И. Хлопковая совка и ее энтомофаги на томатах в Узбекистане. –В кн. : Биологический метод борьбы с вредителями овощных культур. М. 1990. с. 133-143.
4. Адашкевич Б. П., Шукуралиев Б. Т. Вредители капусты и их энтомофаги в Узбекистане. –В кн. : Биологический метод борьбы с вредителями овощных культур. М. 1990. с. 106-122.
5. Abduqodirov X. M.- O'zbekiston tuproqlarining asosiy tiplari. Toshkent. "O'zbekiston". 1967.
6. Азимов Д. А., Бекузин А. Г., Давлетшина А. Г., Кадирова М. К. Насекомые Узбекистана. Ташкент, Издательства, «Фан» АН Республика Узбекистан, 1993.
7. Асякин Б. П., Шапиро И. Д., Рапопорт Е. Г. Методика учета яиц капустный мух //Бюл. ВНИИЗР.-1979. -№40, с. 65-69.
8. Бакасова Н.Ф. Лабораторное разведение алеохары- энтомофага весенней капустной мухи. Интродукция, акклиматизация и селекция энтомофагов. Сб. науч. тр. Л. ВИЗР, 1987, с.41.

9. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T. O'qituvchi. 1996, 264 b. 10. Valiyev B. V., Shodmonov S. P. – Sug'oriladigan mintaqalarda tuproqning tarkibi. Toshkent. "O'zdamnashr". 1968.
10. Гусева О.Г. Хищники и ЭПВ весенней капустной мухи. Защита растений. 1988. № 1, с.33-34.

**НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ГЕНДЕР СТЕРЕОТИПЛАР
ТАДҚИҚИ****Yusufjonova Shakhlo Mukhtorovna***Fergana State University,**Faculty of Foreign Languages**Department of "German and French languages",**teacher of German language***e-mail:** usufzonovasahlo@gmail.com**Madieva Feruzakhon Nusratilla kizi***Fergana State University,**Faculty of Foreign Languages,**Department of "German and French languages",**masterstudent of German language***E-Mail:** madiyeva.feruza@mail.ru**АННОТАЦИЯ**

Ушбу мақола немис ва ўзбек тиллари фразеологиясида гендер муаммоси билан шуғулланган олимлар, гендер муаммосининг тилшуносликдаги аҳамияти, гендер муаммоси устида ишлаган олимлар ва уларнинг фикрлари келтирилиб ўтилади. Уларга умумий хулосалар берилади.

Калит сўзлар: фраза, фразеологизм, гендер, тилшунослик, феминизм, лисоний бирлик.

ABSTRACT

This article presents scholars dealing with gender issues in German and Uzbek phraseology, the importance of gender issues in linguistics, scholars who have worked on gender issues, and their views. They are given general conclusions.

Keywords: phrase, phraseology, gender, linguistics, feminism, linguistic unity.

Эркаклар ва аёллар ҳуқуқига оид гендер тенглиги муаммолари узоқ тарихий трансформацияни бошидан кечирди. Ушбу трансформация Ғарб ва Шарқ тамаддунининг ривожланиш тенденцияси, илмий-когнитив, ижтимоий фалсафий тафаккурида ўз аксини топган.

Немис психологи, социолог, неофрейдизм асосчиларидан бири, гуманистик психоанализ вакили Эрих Зелигманн Фромм (Erich Seligmann Fromm) “Эркак ва аёл” номли асарида икки жинс вакиллариининг табиати ва хусусиятлари, гендер тенглиги муаммосини таҳлил қилиш асносида қуйидаги хулосаларга келади: “Тенглик ўзликини англатади. Тенглик талаби табиатан кутблидир: ҳар хил фарқларга қарамай, ҳеч ким бир-бирини ўз мақсадига

эришиш воситаси сифатида ишлатмаслиги керак, чунки ҳар бир инсон ўзи учун мақсаддир. Ва бу шуни англатадики, ҳар бир инсон ўз турининг ва миллатининг вакили сифатида индивидуал хусусиятларини, ўзига хослигини ривожлантириш эркинлигига эга бўлиши керак. Тенглик фарқларни инкор этишни эмас, балки уларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини назарда тутати. Немис тилшунослигида гендерлингвистика социоллингвистиканинг бир қисми сифатида қаралади ва у жинслараро кечувчи тил муаммолари билан шуғулланади. Немис тилшунослигида гендер ҳақидаги дастлабки қарашлар эртакшунос, тилшунос ака-ука Гримлар даврида ҳам мавжуд бўлган. Якоб Грим фикрига кўра тилдаги учта грамматик жинсда қуйидаги хусусиятлар мавжуд бўлади.

Maskulinum (mj.rod – дастлабки, катта, қатъий, мўрт, тез, ишлайдиган, ҳаракатчан;

Femininum (ж. род) – кейинги, кичик, юмшоқ, тинч, азобли, қабул қилувчи;

Neutrum (sr.rod) – ишлаб чиқарувчи, йиғилган, ўтмас, ривожланмайдиган.

Академик А.Н.Кононов тадқиқ қилиши учун эса XIX аср манбалари тилида ҳозирги ўзбек тилидан фарқли равишда жинс категориясини шахс отлари билан бирга нарсалар номини билдирувчи айрим отларга ҳам кўшилган, деган фикрни ҳам билдиради. Шу жиҳатдан қуйдагиларни айтиш мумкиндир: айрим отлар ўзига боғланган аниқловчи билан жинс ва сонда мослашади. Шуларни ҳисобга олиб, XIX аср ўзбек тилида қисман бўлса-да грамматик жинс катигорияси мавжуд бўлган: = макулин (эркак) : мазкур элчи, мазкур қарған. = фемин (аёл): Санам мазкура, мазкура қизлар, мазкура, қала. Ҳозирги замон ўзбек тилида шоир-шоира, муаллим-муаллима, адиб-адиба каби айрим жинсни фарқловчи ҳолатлар учраб, улар фақат шахс отларигагина кўшилиб, кишиларнинг биологик жинси фарқланади. Шундан келиб чиқиб жинс катигориясини икки нуқтаи назардан баҳолаш мумкин: биологик жинс ва грамматик жинс. Грамматик жинс маъносини мавҳум грамматик маъно дейишимизга сабаб, унинг биологик жинсга ҳеч қандай алоқаси йўқ. М аълумки табиий, биологик жинс иккита, грамматик жинс эса кўпчилик тилларда учтагача. Грамматикадаги нейтрал жинсга табиатда мос келадиган жинс йўқ. Ундан ташқари, табиатда жинс тирик организмларга хос нарса, аммо грамматикада жинс категорияси ўз ичига жонсиз предмет ва ҳодисалага ажралади. Грамматик жинс категорияси кўпчилик ҳинд-европа тилларига, шу жумладан, немис, франсуз, рус тилларига хосдир. Бир сўзнинг баъзи турли тилларда турли грамматик жинсга кириши ҳам мумкин, масалан, рус тилидаги лошадь сўзи феминин жинсига кирса, немис тилида эса шу маънодаги Pferd нейтрал жинсга, франсуз тилидаги Cheval сўзи - маскулин жинсига киради.

Инсон жинсда нафақат физиологик жиҳатдан фарқланади, балки унинг атрофидагилар билан муомаласи, нутқи, ва ҳатто, дунёқарашида ҳам жинсдаги ўзига хос, фарқли ёки муштарак жиҳатлар намоён бўлади. Софя Бабаян бу ҳақда: “Гендер ижтимоий тушунча. Аёл ёки эркакнинг бенуқсон тимсоли берилган, хронологик ва географик муҳит ранг-баранглиги, миллий анъаналари, этнопсихологияси, дини, тарихи ва миллий менталитети ва бошқаларда ифодаланади” – деб ёзади. Гендер – умумий мазмунига кўра эркак ва аёллар ўртасидаги фарқ. Иккала жинс вакиллари нутқий ҳулқини жаҳон тилшунослигида немис олими Жоул Оатес ўзининг “аёл, эркак ва тил” асарида ҳам аёл ва эркакларнинг нутқидаги ўзаро фарқланувчи жиҳатларни очиб беради. У кўпроқ аёл ва эркаклардаги салбий ва ижобий конатассияларни олиб, ўзаро қийслаб гендер нуқтаи назардан тахмин қилади. Гендер – табиатан белгиланмаган, ижтимоий ҳодисалар ато этган хусусиятлар йиғиндисидир. Гендер – жинснинг маданий ниқоби, бизнинг ўз ижтимоий-маданий тасаввурларимиз доирасидаги жинс ҳақидаги қарашларимиздир. Бунинг устига жинс, фақат гендер демакдир, яъни унинг ижтимоийлаштирилиши натижасида жинсни ташкил этган нарсасидир. Жинс инсонга тегишли эмас, балки инсон жинсга оиддир, у эса ҳокимият ва тилга эга. Бадий асарлардаги жинс таржима жараёнида асл матндаги миллий ўзига хосликни сақлаш ва таржима қилинаётган тилда ҳам буни тўғри ва яққол намоён қилиш учун гендер факрларини тутган ўрни ва аҳамиятини ёритиб беришдан иборат. “Гендер” атамаси 1968-йилда америкалик олим Столлер томонидан илмий муомалага киритилган. Илмий адабиётларда гендер тушунчасининг бир неча талқини мавжуд. Гендер – инглизча “гендер” – “зот” сўзидан олинган бўлиб, жинс тушунчасини физиологик воқелик усткурмаси бўлган ижтимоий қуролма сифатида белгилайди.

Германияда аёллар тили ва уларнинг роли ҳақидаги дастлабки қараш 1974-йил Германиялик тилшунос Ингрид Гуэнтхерадтнинг Триер университетида ўқиган маърузасидан бошланган. Олим М.Кей ва Р.Лаккофнинг аёллар тили ҳақидаги назариясидан таъсирланган ҳолда ўз қарашларини баён қилган. Кейинчалик Цента Тромел-Плотз, Ф.Пуш ва Деборах Таннен Германияда аёллар тили тадқиқи билан шуғулланишди. Ф.Пуш ва Тромел Плотз немис феминистик тилшунослиги асосчилари сифатида талқин қилинади. Олимлар 1979-йил 5-февраль куни Констанз университетида талабаларга “**Лингвистика ва аёллар тили**” (**Linguistik und Frauensprache**) мавзусида маъруза ўқишади. Кейинчалик улар феминистик лингвистикани тадқиқ қилиш бўйича ишчи гуруҳ тузишади. Улар немис жамиятидан феминистик лингвистикани қўллаб қувватловчи ва унга ҳайрихоҳлик билдирувчи инсонларни тўплаш мақсадида Германиянинг Регенсбург ва Пассау шаҳарларида

ййғилиш ўтказишади. Бу ййғилишга нафақат тилшунослар, балки жамиятнинг бошқа соҳалари вакиллари: журналистлар, ёзувчилар, ўқитувчилар, диншунослар, сиёсатчилар ва юристлар ҳам келишади. Феминистик тилшунослик вакиллари, оғзаки ва ёзма матнларда аёлларни мустақил ва тенг ҳуқуқли инсон деб тан олиш мумкинми деб сўрашади. Ва бунда улар бир қанча тавсияларни таклиф қилишади:

Мурожаатда **“Fräulein”** сўзини мутлақо йўқотишни; **“Tennisdamen”** сўзини **“Tennispielerinnen”** сўзи билан алмаштиришни. Феминистик тилшунослик нафақат тил тизимлари ва тил нормаларини тавсифлаш ва танқид қилишни, балки сиёсий ва ижтимоий ўзгаришларни ҳам мақсад қилади. 1980-йилларнинг бошларида феминист тилшунослар биринчи марта таълим ва бошқа муассасаларда тарқатилган гендер хусусиятлардан келиб чиққан тилдан фойдаланиш бўйича кўрсатмаларни ишлаб чиқдилар. Унда келтирилган тавсиялар қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) Шахс номларининг грамматик жинси шахснинг жинсига қараб шаклланиши керак. Масалан жинси нейтрал бўлган **“Lehrkraft”** сўзи ёки отлашган сифатлардан ва сифатдошлардан ясалган отлар. Масалан кўпликни ифодаловчи **“Studierende”** сўзи.

б) Аёллар қаерда қўлланса ҳам биринчи ўринда қўлланиши керак ва икки жинсни ифодаловчи сўзлар алоҳида алоҳида ёзилиши ва айтилиши керак.

в) Феминик кўшимчалар (Feminine Endungen) агар у янги сўз ясалишига олиб келса ҳам қўлланиши керак.

г) **“Dame”** ва **“Fräulein”** сўзлар мурожаатларда алмаштирилмасдан ўчирилиши лозим.

д) Эркаклар орқали берилиб, аслида унда аёллар келтирилган ифодаларни йўқотиш керак. М: **“Herr Müller und Gattin”**, **“Familie Hans Müller”**.

б) 1980-йилда ҳар иккала жинсни ифодалаган сўзларни **“I”** белгиси ёрдамида бир биридан ажратиш таклиф қилинган. М: **Lehrerinnen und Lehrer** ёки кўплик **Lehrer** сўзларининг ўрнига **LeherInnen** сўзини қўллаш.

Шундай қилиб, аёл ва эркак тенг ҳуқуқлилиги муаммоси доимо ҳур фикрли инсонлар диққат марказида бўлган. Бироқ айнан аёлнинг эркак билан тенг ҳуқуқли эканлигини эътироф этган мутафаккир қадимги юнон файласуф олими Пифагор эди. У одамларнинг турмуши ислоҳ қилиниши ҳамда фалсафанинг ҳуқуқ ва эркинлик тўғрисидаги хулосаларига мувофиқлаштирилиши кераклиги ҳақидаги тасаввурларни ривожлантирган. Ушбу нуқтаи назардан у ўзининг фалсафий қарашларида аёл ва эркакнинг тенг қилиб яратилиши ҳақидаги фикрни илгари суради. Пифагорнинг маслакдошлари эса бу ғояни давом эттирганлар. Улар инсон ҳаёти адолат ва маълум чегара, яъни ўз ўрнини билиш ва ҳис қилиш асосида қурилиши лозимлигини таъкидлайди. Ушбу мазмундаги ғояни яна бир

юнон мутафаккири Сукрот қонунларнинг объектив ахлоқий табиати тўғрисидаги фалсафий таълимотида ривожлантирган. Жумладан, у ҳам инсонларнинг табиий ҳуқуқлари тенглигини эътироф этар экан, полисинг мантиқан тўғри ва адолатли қонунларгагина бўйсунishi лозимлигини ва фақат шундай ҳолатдагина инсон эркинлигини таъминлаш мумкинлиги ғоясини илғари суради.

Файдаланилган адабиётлар

1. **Гвоздева А.А.** Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности: Автореф. диссертации на соискание степени кандидата филол. наук.-Краснодар, 2004.-15с.
2. **Егорова О.А.** Интонационные особенности женской разговорной речи (на материале Австралийского варианта английского языка): Автореф. дисс.на соис.уч. степен. канд.филол.наук.-Иваново, 2008.
3. **Ladd, D. R.** "Intonational phonology." Cambridge Studies in Linguistics 79. Cambridge: Cambridge University Press. - 1996.
4. **Lakoff, R.** Language and Women's Place. New York: Harper & Row.- 1975.
5. **Strand, E.A. & Keith, J.** Gradient and visual speaker normalization in the perception of fricatives. In Dafydd Gibbon (Ed.), Natural Language Processing and Speech Technology: Results of the 3rd KONVENS Conference.-Berlin: Mouton, 1996.
6. Samel I. Einführung in die feministische Sprachwissenschaft. Auflage E. Schmidt, Berlin., 2000, S.13
7. Lenz K., Adler M. Geschlechterverhältnisse: Einführung in die sozialwissenschaftliche Geschlechterforschung. Weinheim, Juventa, 2010, S. 100
8. Häberlin S., Reachel Sch. Wyass E.L. Übung macht die Meisterin. Ratschläge für einen nichtsexistischen Sprachgebrauch. München, Frauenoffensive Verlag, 2002, S.104
9. Grimm J. Deutsche Grammatik. Drittel Teil. Marburg, Max Niemer Verlag, 1831,S. 371
10. Kopcke M.K. Untersuchungen zum Genusystem der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, Niemeyer Verlag, 1982, S. 87.

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA STEAM TEXNALOGIYASINI
QO'LLASHNING AHAMIYATI.**

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

S.I.Tursunova

tel; 915886422

Nazarova Navbahor Zokir qizi

Termiz Davlat Pedagogika instituti talabasi

nazarovanavbahor751@gmail.com

+998993610632

Annotatsiya. Hozirgi kunda barcha e'tibor yoshlarga qaratilganligi bejizga emas, chunki yurt kelajagini ishonarli qo'llarga topshirish esa Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun asosiy vazifa va kasb maqsadidir. Yuksalish doim davr talabi bo'lib kelgan. Shuningdek, har sohada rivojlanish uchun dastlab kelajak avlodga universal ta'lim berish lozim. Bu boradagi chora tadbirlar yoshlarning intellektual salohiyatini har tomonlama rivojlantirish maqsadida STEAM texnologiyasidan foydalanish eng ma'qul yo'l ekanligi o'z isbotini topmoqda. Ushbu maqolada Boshlang'ich ta'lim tabiiy fanlari uchun STEAM texnologiyasidan foydalangan holda, intensiv usul va vositalar orqali dars jarayonlarini olib borish haqida tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar. STEAM, kreativ, texnologiya, science, technology, innovatsion, engineering, san'at, universal.

KIRISH.

STEAM - hozirgi kunda ta'lim tizimining innovatsion texnologiyasidan biri hisoblanadi. Bu tizimni tushuntirish bir qaraganda murakkab, ammo uni alohida bo'limlarda ko'rsak, sodda va aniq ekanligini bilib olamiz, ya'ni S-science, T-technology, E-engineering, A-art, M-mathematics. Ushbu so'zlar tagida tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika kabi tushunchalar bor. STEAM texnologiyasining vazifasi - Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning intellektual salohiyatini, kreativligini muhandislikda, san'atda, ijodda va aniqlikda o'stirishga qaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI.

Ta'lim sifatini yuqori bosqichga ko'tarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PP – 3931 - son qarori bilan tasdiqlangan. "2018-2021-yillarda O'zbekiston respublikasi xalq ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi"ning 2-bo'lim 11-bandida Umumiy

o'rta ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini takomillashtirish shu bilan birga STEAM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) metodlarini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan. Quyida qonunda berilgan vazifalarni amalga oshirishda pedagog, ota-ona va o'quvchilarning STEAM texnologiyasi orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan metodlarni mukammal o'zlashirishi muhim hisoblanadi.

Jahon metodistlarining baholashlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, STEAM texnologiyasi ta'limdagi yangi, samarali yondashuv ekanligi aytilmoqda. Chunki ta'lim jarayonini integratsiyalashgan holda, fanlar aloqadorlik olib borish STEAM texnologiyasining asosiga aylanib qoldi. Huddi shu jarayon SSTEAMyexnologiyasi mavqeini oshirmoqda. Chunki STEAM nafaqat o'qitish usuli bo'lib qolmay, fikrlash tarzi hamdir. Bolalarni bu texnologiya bilan ulg'aytirsak, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda chuqur fikrlab chiqib keta oladi.

O'quvchilarda fikrlash bilan birgalikda ijodkorlik, ijtimoiy muhitga oson moslasha olishlik darajalarini ham o'stiradi. O'zingizni g'oyangizni topishga bilim yordam beradi, ammo haqiqiy ish bu g'oyani haqiqatga aylantiradi. Ushbu texnologiyaning hech qanday tushunarsiz joyi yo'q. Shunchaki fanlar bilan bog'la mukammal g'oya tuz va amalga oshir marra seniki.

TADQIQOT NATIJALARI.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM texnologiyasini qo'llasak, ularda tabiatni tushunish, dunyoni tubdan o'rganish, muhandislik, fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, o'zini ko'rsata olishlik darajalarini shakllantirishga tubdan yordam beradi.

Shunday ekan, "Fazoviy jism oy" mavzusini STEAM texnologiyasi asosida ishlab chiqamiz.

STEAMdagi S harfi fanni bildiradi. Bu degani nazariy ma'lumotlarga haqida tushunchaga ega bo'lamiz.

Nazariy ma'lumot: Oy shar shaklida. Oyning diametri-3,477,2 km. Oy sirti oq qora rangdagi jismlardan iborat.

T harfi texnologiyani bildiradi. Bu qismda biz oy haqida bir necha savollarga javob beriladi.

1. Oyning diametri qancha?
2. Oy sirti qanday jismlardan iborat?
3. Oydagi harorat necha gradus?
4. Oyni birinchi bor kim teleskopda kuzatgan?

E harfi muhandislikni bildiradi. O'quvchilar qog'oz va plastilin yordamida oy rasmi, shaklini yasash vazifa qilib beriladi.

A harfi san'atni bildiradi. O'quvchilar berilgan manbalar asosida she'r, hikoya, esse, yozadilar. Oy rasmini yaqindan kuzatadilar va rasmini chizadilar.

M harfi matematikani bildiradi. Bunda oy tezligi, aylanish o'qini va shu kabi hisob-kitob amallari bajariladi. Hamda oyni teleskop orqali kuzatilgan rasmlari o'quvchilarga videorolik orqali tushuntiriladi.

MUHOKAMA.

STEAM ta'limini joriy etishdan maqsad – bolalarda qiziqishlarini maktab yoshidayoq aniqlab, iqtidorini, ijodkorligini rivojlantirishga yo'naltirish, olgan bilimlarini hayotga tadbqiq etish, yaratuvchanlik qobiliyatiga ega kadrlarni tarbiyalash. STEAM orqali bola ongi har sohada o'sadi. Bitta mavzu biroq, besh sohada bilimga ega bo'lish. Bu jarayon o'quvchilarda qiziquvchanlik ilmiy dunyoqarashni o'stiradi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'rta maktab uchun STEAM texnologiyasi ahamiyati cheksizdir. STEAM bolalarga tajriba o'tkazish, dizayn modellarini yaratish, ijodkorligi bilan kino, musiqa yaratish, o'z g'oyalarini amaliy qo'llashga intilishini kuchaytiradi. Nazariy va amaliy ko'nikmalarga tez ega bo'ladi. Eng asosiysi oliy ta'limda o'qishni yanada osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'whikcha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi PFRQ-55-38-son farmoni. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami", 2018-yil 10-sentabr 36-son 722-modda.
2. Ivanova O.L. Gigena polosti rta. Razdel. "Pravilnaya chistka zubov" – M: "Sofiya", Moskva. 2003.
3. X.M Baybayeva . "STEAM ta'limini mazmun mohiyati ahamiyati" ma'ruza matni.
4. www.edu.uz.
5. www.uzedu.uz.
6. <http://www.ztm.uz>.
7. SM Tokhtayevna, SI Tursunova - American Journal of ..., 2023 - americanjournal.org
American Journal of Pedagogical and Educational Research PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL HERITAGE IN EDUCATION OF SPIR Page 1 ...
8. M Cartopova - Interpretation and researches, 2023 - interpretationandresearches.uz
Sattarova Munjoat Tokhtayevna, & SI Tursunova.(2023). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL HERITAGE IN EDUCATION OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES ...
9. Tursunova, S., & Kh, T. M. (2023). REGARDING THE DEVELOPMENT OF LINGUISTIC COMPETENCES IN PRIMARY EDUCATION. International Journal of Pedagogics, 3(04), 12-20.

10. Isakovna, T. S. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI. PEDAGOGS jurnali, 36(1), 67-71.
11. Турсунова, С., & Чориева, Х. (2023). МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ОЛИШ ТАЛАБАЛАР УЧУН МУХИМ ВАЗИФА. Interpretation and Researches, 2(1).
извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1100>
12. Tursunova Saida Isakovna OILADA BOLA TARBIYASI SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH International scientific online conference 173-176
13. S.I. Tursunova. Boshlang'ich sinflar o'quvchilarining ijodiy faoliyatini shakllantirish https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=8AGiuXwAAAAJ&citation_for_view=8AGiuXwAAAAJ:YsMSGlbcyi4C10.
14. S.I. Tursunova The development of oral speech of younger schoolchildren in extracurricular activities
<https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/2711>.
15. Bahodirovna, C. Z., & Tursunova, S. I. (2023). ON THE EXAMPLE OF RUSSIAN EXPERIENCE IN CREATING PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS. International Journal of Pedagogics, 3(04), 1-11.

**TRANSMISSIYA AGREGATLARI, RUL BOSHQARMASIGA SXX,
TORMOZ TIZIMIGA SXX**

Qarshi tuman 1- sonli kasb-hunar maktabi
Murodullayev Toshbolta Geldiyevich
maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada transmissiyaning vazifasi va tasniflanishi, avtomobillar transmissiyalarining asosiy tarkibiy qismlari va ularning takomillashtirish yo'nalishlari, diagnostikalash agregatlarning texnik holati, transmissiya agregatlarini asosiy ta'mirlash operatsiyalari haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: transmissiya agregatlari, rul boshqarmasi, tormoz tizimi, diagnostikalash.

Kirish:

Avtomobilning har xil harakat tezliklari va yuklanishlari sharoitida dvigatel quvvatidan maksimal darajada samarali foydalanish uchun esa transmissiyaning uzatishlari sonini talabga qarab o'zgartirish lozim bo'ladi. Rul boshqarmasi old tomondagi boshqariluvchi g'ildiraklarni burish orqali avtomobilning harakatlanish yo'nalishini o'zgartirish uchun xizmat qiladi. U rul mexanizmi va rul yuritmasidan tashkil topgan. Yuk ko'taruvchanligi katta bo'lgan yuk avtomobillarining rul boshqarmasida kuchaytirgich qo'llaniladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Avtomobil transmissiyasi asosan ikkita funksiyani bajaradi: dvigateldan burovchi momentni yetakchi g'ildiraklarga uzatish va uzatilayotgan burovchi moment yo'nalishi va kattaligini o'zgartirib berish. Bundan tashqari burovchi momentni alohida g'ildiraklarga taqsimlab berish ham transmissiyaning vazifasidir. Keng ma'noda–transmissiya deganda dvigatel validan mashinaning ish organlariga aylanma harakat uzatuvchi barcha qurilmalar majmui tushuniladi. Masalan, avtomobil yoki traktoralar mexanik transmissiya tarkibiga kuch uzatmasi, ilashma, kardanli uzatma, differensial mexanizmi va boshqa qurilmalar kiradi.

Avtomobillarning energiya manbai sanalgan ichki yonuv dvigateli tirsakli validagi burovchi momentning maksimal qiymatiga dvigatel valining muayyan bir aylanishlar sonida erishiladi. Avtomobilning turli xil harakat tezliklari va yuklanishlari muhitida dvigatel quvvatidan maksimal darajada samarali foydalanish uchun esa transmissiyaning uzatishlari sonini talabga ko'ra o'zgartirish keram bo'ladi.

Natijalar:

Transmissiya agregatlarini muhim ta'mirlash quyidagi operatsiyalarni o'z ichiga oladi: dastlabki tozalash, yuvish va agregatlarni qisman bo'laklash; ularni qisman

bo'laklangan holatda yuvish; agregatni detallarga ajratish, yuvish, tozalash; nuqsonlarni aniqlash va detallarni yaroqli, yaroqsiz hamda ta'mir talablarga saralash; detallarni tiklash; uzellarni butlash; yig'ish, bo'yash, agregatlarni ishlatib moslashtirish va smash.

Qismlarga ajratish ishlari qayta foydalaniladigan detallarning sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ishlarni tegishli postlarda, sifatli yig'ish-ajratish asboblari hamda ko'tarish-tashish qurilmalari yordamida bajarish lozim. Dastlabki tozalash va yuvishdan so'ng agregatlar qisman bo'laklanadi.

Podship-niklarni o'rnatishda va sug'urib olishda po'latdan yasalgan urib chiqargichlarni ishlatish hamda zarb kuchlaridan foydalanish taqiqlanadi. Qisman bo'laklangan agregatlarni yuvish mashinasida yana yuviladi. Mayda detallarni qaynoq eritmada yuvib moysizlantiriladi. Detailarga yopishib qolgan smolasi-mon kirlarni maxsus uskunalarda danak zarrachalari bilan yo'qotiladi. Zoldirli va rolikli podshipniklar kerosinli vannada tozalanadi.

Rul boshqarmasining umumiy lyufti maxsus dinamometrli jihozlar yordamida rul chambaragini aylantirish kuchiga asosan o'lchanadi. Rul chambaragi (burchak bo'ylab siljishi) lyuftini aniqlash uchun uning hoshiyasiga 10N kuch bilan ta'sir etiladi. Bu detallarning taranglanish hisobiga behato, aniqroq o'lchashga imkon beradi.

Muhokama:

Rul boshqarmasining nosozliklari harakat havfsizligiga katta havf tug'diradi. Asosiy nosozliklar rul chambaragi erkin yurishini ko'payib ketishi, rul mexanizmining og'ir aylanishi yoki qotib qolishi, shovqin bilan ishlashi va zichliklikni buzilishi va h.k. dan iborat.

Buning uchun lyuftomer-dinamometr rul chambaragiga o'rnatiladi. U dinamometrda mahkamlangan 3-shkaladan, rul kolonkasiga 1-siqqichlar yordamida mahkam qotirilgan 2-ko'rsatkichdan tashkil topgan bo'lib, dinamometr 4-siqqichlar yordamida rul kolonkasiga qotiriladi. Dinamometr shkalalari 5-shtokda ko'rsatilgan bo'lib, u rul chambaragiga qanday kuch bilan ta'sir etilayotganini ko'rsatib turadi. Shtok yordamida 10 N kuch bilan chambarak o'ng tomonga, so'ng chap tomonga harakatlantiriladi. Strelka o'ng va chap tomonga og'ish kattaligi qo'shib umumiy erkin yurish yo'li aniqlanadi. O'rta sifatda erkin yurish 10°dan oshmasligi kerak. Agarda erkin yurish katta bo'lsa mexanizmning bo'ylama va tishlarning ilashish tirqishlari sozlanadi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, diagnostikalash agregatlarning texnik holati to'g'risida, shuningdek zarur rostlash ishlarini bajargandan keyin ularni yana ishlatish mumkinligi to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Transmissiya agregatlarini avtomobil harakatlanganda hamda maxsus jihozda tekshirish mumkin. Diagnostikalash jihozining konstruksiyasiga qarab, ilashma to'liq qo'shilmasligi,

uzatmalar qutisi, kardanli uzatma va orqa ko'prik shovqin bilan ishlashi, tishli ilashmalarni esa yeyilganlik darajasi aniqlanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi. Universitetlar uchun darslik. Ed. Prof. E.S. Kuznetsova. M: Fan, 2002.
2. Borovskix Y. U. Avtomobillarning texnik tuzilishi, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash. Toshkent: «Mexnat», 2001.
3. O.Hamraqulov, Sh.Magdiyev. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi. Toshkent, 2005.
4. Ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish uchun qo'llanma. DEU avtomobillar uchun qo'llanma. Toshkent, 2000.

QANDSIZ DIABETNING KELIB CHIQISHI VA UNI DAVOLASH USULLARI.

Akbarova Mehrinigor

Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi

Biotexnologiya yo'nalishi 1- bosqich magistranti

Davidov Maxmudjon Adxamovich

Farg'ona Davlat universiteti Biologiya fanlar nomzodi, dotsent.

Annotatsiya: Qandsiz diabet – antidiuretik gormon yetishmovchiligi yoki ushbu gormonga bo'lgan buyraklar sezuvchanligining pasayishi bilan yuzaga chiquvchi kasallik. Buning natijasida peshob bilan ajralib chiqayotgan suyuqlik miqdori ortadi, doimo chanqash hissi bemorni bezovta qilib turadi. Agar ajralib chiqayotgan suyuqlik hajmi qoplanmasa organizmda suvsizlanish kelib chiqadi (degidratatsiya), bunda peshob ajralishi ko'pligicha qolaveradi.

Kalit so'zlar: Qandsiz diabet, antidiuretik gormon, buyrak, peshob, ADG, chanqoq, gipotalamus, bemor, qondagi qand miqdori.

Qandsiz diabet diagnostikasida kasallikka xos bo'lgan belgilar va qondagi ADG (antidiuretik gormon) miqdorini o'lchash kerak bo'ladi. Kasallik kelib chiqish sababini aniqlash maqsadida bemor bir necha tekshiruvlardan o'tishi zarur. Qandsiz diabet – gipotalamus sabab bo'lgan ADG yetishmovchiligi (chin yetishmovchilik) yoki gipotalamusning ADG sintez bo'lishidagi roli (nisbiy yetishmovchilik) buzilishi reabsorbsiya jarayonini buzadi, ya'ni kamaytiradi, natijada buyraklar orqali ajraladigan suyuqlik hajmi ortadi, peshob zichligi ancha past bo'ladi. Qandsiz diabetning yana bir o'ziga xos belgisi bemorda doimiy chanqoq hissi hamda organizm suvsizlanish alomatlarining namoyon bo'lishidir. Qandsiz diabet kam uchraydigan kasallik, bu patologiyaning uchrash ehtimoli ayollar va erkaklarda bir xil nisbatda va yoshidan qat'iy nazar yuzaga chiqadi. [5] Kasallik ko'pincha neyroxirurgik aralashuv natijasida ikkilamchi patologiya sifatida rivojlanadi. Kasallik klassifikatsiyasi. Zamonaviy endokrinologiya sohasida qandsiz diabet rivojlanishidagi qaysi bir tizim o'zgarishga uchraganligiga asoslanadi. Markaziy (neyrogen, gipotalamo-gipofizar) va buyrak (nefrogen) qandsiz diabet turlari farqlanadi. Markaziy qandsiz diabetda gipotalamusda ADG sintezining kamayishi yoki uning qonga kam miqdorda ajralishi kuzatiladi. Buyrak bilan bog'liq qandsiz diabet nefronlar distal kanallarining ADG ga sezuvchanligining pasayishi ro'y beradi. Markaziy qandsiz diabetning o'zi ham idiopatik (nasliy ADG sintezining kamayishi) va simptomatik (boshqa kasallik natijasida rivojlanadi) turlarga bo'linadi. Simptomatik qandli diabet inson hayoti davomida rivojlanishi mumkin (orttirilgan), ko'pincha bunga bosh miya jarohatlari,

o'sma kasalliklari, meningoensofalit sabab bo'lishi mumkin.[4] Qandsiz diabetning buyrak bilan bog'liq turi juda kam uchraydi. Bunga sabab buyrak nefronlarining to'liq tuzilmaganligi yoki ularning ADG gormoniga sezuvchanligining pasayishidir. Bu patologiya tug'ma bo'lishi yoki nefronlarning dori preparatlari ta'siri, metabolik o'zgarishlar natijasida kelib chiqishi mumkin. Qandsiz diabet sabablari. Ko'pincha qandsiz diabetning markaziy turi uchraydi. Bunga sabab gipotalamo-gipofizar tizimdagi o'smalar, neyroxirurgik aralashuvlar, qon tomirlar bilan bog'liq muammolar, sil, malyariya, sifilis (zahm) sababli zararlanishi bo'lishi mumkin. Idiopatik qandsiz diabetda gipotalamo-gipofizar tizimda organik o'zgarishlar kuzatilmaydi, gormon sintez qiluvchi hujayralarga qarshi antitelolar ishlab chiqariladi va ular ushbu hujayralarni nobud qiladi. Qandsiz diabetning buyrak bilan bog'liq turi rivojlanish sabablariga tug'ma yoki orttirilgan buyrak kasalliklari (buyrak yetishmovchiligi, amiloidozi, giperkalsiyemiya) yoki litiy preparatlari bilan zaharlanish kabi omillar kiradi. Qandsiz diabetning tug'ma ko'rinishi ko'pincha autosom-retsessiv gen orqali o'tuvchi Volfram sindromi sabab bo'ladi, bunda qandsiz diabet bilan bir qatorda, qandli diabet, ko'ruv nervi atrofiyasi, karlik ham rivojlanishi mumkin. Qandsiz diabet belgilari. Qandsiz diabetning tipik belgilariga poliuriya (ko'p peshob ajralishi) va polidipsiya kiradi. Poliuriya – sutkalik peshob miqdorining ko'payishi (4-10 litr, ba'zida 20-30 litrgacha) bilan namoyon bo'ladi.[3] Bunda peshob rangsiz, kam miqdorda tuz saqlaydi va nisbiy zichligining pasayishi (1000-1003) ham kuzatiladi. Doimiy chanqoq hissi esa polidipsiya bilan namoyon bo'ladi, organizm suvsizlanadi, yo'qotilgan suyuqlik hajmi ajralayotgan peshob hajmi bilan teng bo'ladi. Qandsiz diabet belgilarining yuzaga chiqish darajasi qondagi ADG gormoni yetishmovchiligi darajasiga bog'liq bo'ladi. Idiopatik qandsiz diabet odatda o'tkir boshlanadi. Homiladorlik vaqtida rivojlanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Tez-tez peshob ajratish uchun hojatga borish tungi uyqu ritmi buzilishiga sabab bo'ladi, bundan tashqari nevroitik holatlar, emotsional labillik ham bemorda yuzaga chiqishi mumkin. Bolalarda qandsiz diabet enurez (peshob tuta olmaslik) bilan namoyon bo'lib, keyinchalik bolada bo'y o'sishi va jinsiy yetilishida kamchiliklar kuzatiladi. Qandsiz diabetning kechki belgilariga buyrak jomchalari, siydik kanali, siydik pufagining kengayishidir. Qandsiz diabetdan aziyat chekadigan bemorda terisi quruq, ter ajralishi, so'lak ajralishi va ishtahaning pasayishi kuzatiladi. Keyinchalik suvsizlanish, ozib ketish, ko'ngil aynishi, bosh og'rig'i va arterial qon bosimining pasayishi ham kasallik belgilariga qo'shiladi. Bosh miya bilan bog'liq o'zgarishlar, ya'ni gipofizar yetishmovchilik belgilari ham rivojlanadi (pangipopituitarizm). Eraklarda potensiyaning pasayishi, ayollarda esa hayz siklining buzilishi kuzatiladi.[2] Qandsiz diabet asoratlari. Ushbu kasallik organizm suvsizlanishiga olib kelishi bilan xavflidir. Suvsizlanishda umumiy holsizlik, taxikardiya, ko'ngil aynishi, psixik o'zgarishlar, qonning quyuqlashib ketishi, kollaps holatiga tushish, arterial bosimning pasayishi hamda nevrologik

o'zgarishlar bilan kechadi. organizmda kuchli suvsizlanish ro'y bersa ham peshob ajralishi ko'pligicha qoladi. Diagnostikasi. Qandsiz diabetga shubha qilish uchun doimiy kuchli chanqoq hissi va sutkalik ajralayotgan peshob hajmining 3 litrda ko'pligidir. Sutkalik ajralayotgan peshob hajmini aniqlash uchun Zimnitskiy sinamasi o'tkaziladi. Peshob analizida siydikning nisbiy zichligi pastligi, giperkalsiyemiya va gipokaliyemiya holatlari aniqlanadi. Qandli diabetdan farqlash maqsadida och qoringa qondagi glyukoza miqdorini tekshirish kerak bo'ladi. Diagnostikani tasdiqlash uchun qonda ADG miqdori tekshiriladi va uning miqdori normadan past holatda ekanligi aniqlandi. Kasallik sababini aniqlash maqsadida rentgenografiya, psixonevrologik, oftalmologik tekshiruvlar o'tkaziladi. MRT yordamida bosh miyadagi o'zgarishlar hamda o'smalar aniqlanadi. Qo'shimcha sifatida buyraklar UTT (UZI) tekshiruvi va KT o'tkaziladi. Ba'zida buyraklardan biopsiya olinadi va mikroskop ostida uning hujayraviy o'zgarishari aniqlanadi. Qandsiz diabet davosi. Simptomatik qandsiz diabet davosi kasallikka sabab bo'luvchi asosiy patologiyani davolash orqali (masalan o'smalar) amalga oshiriladi. Qandsiz diabetning har qanday ko'rinishida ham ADG gormoni o'rnini bosuvchi preparatlar buyuriladi. Gipotalamo-gipofizar tizimdagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun antidiuretik gormon sintezini kuchaytiruvchi dori preparatlar qabul qilish tavsiya etiladi. Tuz-suv balansini tiklash maqsadida infuzion terapiya o'tkaziladi. Buyraklar zo'riqmasligi uchun ovqatlanishda oqsilga boy bo'lgan mahsulotlar iste'moli kamaytiriladi, uglevod va yog'ga boy bo'lgan mahsulotlar iste'mol qilish ko'paytiriladi.[1]

Xulosa:

Qandsiz diabet oqibati. Biror bir kasallik natijasida rivojlangan qandli diabet ko'pincha asosiy kasallikni davolagandan so'ng o'tib ketadi. Idiopatik qandli diabet esa uzoq muddat davom etadi va kam holatlarda to'liq davolanadi. To'liq sog'ayish o'smalarni olib tashlaganda, sifilis, sil, malyariya sababli rivojlangan kasalliklarni bartaraf etganda kuzatiladi. To'g'ri buyirilgan gormonal terapiya yordamida bemorlarda mehnat faoliyati saqlanib qoladi. Bolalarda buyraklar bilan bog'liq bo'lgan qandli diabet oqibati ijobiy kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biologiya. 9-sinf (2010, A.Zikirayev, A.To'xtayev, I.Azimov, N.Sonin)[1]
2. Odam va uning salomatligi. 8-sinf (2010, B.Aminov, T.Tilavov, O.Mavlonov)[2]
3. M.Tilovov.Ovqatlanish gigiyenasi Toshkent-2009[3]
4. M.Tilovov.Ovqat hazm qilish va ovqatlanish fiziologiyasi Toshkent-2011[4]
5. www.ziyonet.uz[5]

**QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI
HAMDA DAVOSI.****Akbarova Mehrinigor***Farg'ona Davlat universiteti Magistratura bo'limi**Biotexnologiya yo'nalishi 1- bosqich magistranti***Davidov Maxmudjon Adxamovich***Farg'ona Davlat universiteti Biologiya fanlar nomzodi, dotsent.*

Annotatsiya: Qandli diabet yoki qand kasalligi — bu moddalar almashinuvi buzilishi holati bo'lib, qonda qand miqdorining o'zgarishi bilan kechadi. Insulin gormoni qondagi qandni tegishlicha, energiya sifatida ishlatish yoki zaxira sifatida to'plash uchun xizmat qiladi. Qandi diabet kasalligida esa, xuddi o'sha insulin gormonini organizm yetarlicha ishlab chiqara olmaydi yoki undan samarali foydalanolmaydi. Natijada, qonda qandning miqdori normadan ko'payib, ko'z, buyrak, nerv va boshqa muhim a'zolarida turli patologik holatlar yuz beradi.

Kalit so'zlar: Qandli diabet, qondagi qand miqdori, insulin gormoni, glyukoza, shakar miqdori, og'iz qurishi va tez charchash.

Qandli diabet turlari.

1-tip diabetga chalingan odamlarda turli sabablarga ko'ra, oshqozon osti bezidagi insulin ishlab chiqaradigan hujayralari insulin ishlab chiqarmaydi. Insulin organizmda yetishmasligi sababli glyukozani qayta ishlay olmaydi. Natijada ovqatingiz tarkibidagi glyukoza hujayralarga kirib borolmaydi. Bu qonda glyukoza miqdori oshishiga olib keladi. Qonda shakarning yuqori darajasi esa, qisqa va uzoq muddatli muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

2-tip qandli diabet kasalligida organizmdagi tegishli hujayralarning insulinga nisbatan sezgirligi kamayib, yetarli miqdorda insulin ishlab chiqarilgan taqdirda ham qondagi glyukozani hujayralarga kiritishda muammo yuz beradi. Oqibatda, qon tarkibida qandning miqdori ko'p bo'lib qolaveradi. Bu esa, organizmda turli muammolarga ilk debocha bo'ladi.

Kasallikka ushbu davrda e'tiborsizlik qilinsa, keyingi bosqichlarida organizmda yetarlicha insulin ishlab chiqarmasligi ham mumkin. Nazorat qilinmagan 2-tip qandli diabet qonda glyukoza miqdorining yuqori darajada saqlanishiga olib keladi.

Qandli diabet belgilari.

Quyida 1-tip qandli diabetning alomatlari keltirilgan:

Tez och qolish;

Tez chanqash;

Ko'rish yomonlashishi;

Charchash;

Tez-tez siyish;[1]

Qisqa vaqt ichida keskin vazn yo‘qotish.

Shuningdek, diabetning asoratlari bo‘lgan bemorlarda ketoatsidoz rivojlanishi mumkin. Ushbu holatning belgilari quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

Nafas olish tezlashishi;

Teri va og‘iz qurishi;

Qizargan yuz;

Og‘izdan yomon hid kelishi;

Ko‘ngil aynishi;

Qusish yoki oshqozon og‘rig‘i.

Agar sizda diabetning bir yoki bir nechta alomatlari bo‘lsa, shifokorga tashrif buyurishingiz kerak. Ammo sizda ketoatsidoz belgilari bo‘lsa, darhol tibbiy yordamga murojaat qilishingiz shart. Ketoatsidoz — bu shoshilinch tibbiy yordam shart bo‘lgan holatdir.

2-tip diabet organizmda asta-sekin rivojlanadi. Shunga muvofiq ilk simptomlar ham bilinar-bilinmas, yashirin holatda bo‘lishi mumkin. 2-tip qandli diabet quyidagi belgilar bilan namoyon bo‘ladi:

Doimiy ochlik hissi;

Energiya yetishmasligi;

Doimiy charchoq hissi;

Ozish;

Tez chanqash;

Tez-tez siyish;

Og‘iz qurishi;

Teri qichishishi;

Ko‘rishning xiralashishi.[2]

Kasallik rivojlangan sari alomatlar yana-da kuchayib, hayot uchun xavfli belgilar ham kuzatilishi mumkin.

Agar qonda glyukoza miqdori uzoq vaqt davomida yuqori bo‘lsa, bemorlarda quyidagi belgilar kuzatilishi mumkin:

Jarohat yoki yaralarning sekin bitishi;

Teridagi to‘q rangli dog‘lar;

Oyoq og‘rig‘i.

Agar o‘zingizda ushbu yashirin alomatlarining yoki yaqqon belgilarning ikki yoki undan ko‘prog‘ini sezsangiz, shifokorga murojaat qiling. Qandli diabetning ushbu tipini nazoratsiz qoldirish hayot uchun xavfli holatlarni yuzaga keltirib chiqaradi.

Qandli diabet sabablari. Qand kasalligining kelib chiqish sabablari tiplariga ko‘ra, turlicha bo‘ladi. 1-tip qand kasalligi qanday kelib chiqishi haqida aniq ma’lumotlar

hozircha yo‘q. Lekin, bunga organizmda yuz bergan autoimmun reaksiya sabab bo‘lishi mumkin, degan fikrlar mavjud. Insonning immun tizimi oshqozon osti bezidagi insulin ishlab chiqaruvchi, beta hujayralarga hujum qilishi natijasida, uni ishdan chiqaradi va ushbu hujayralar asosiy vazifasini bajara olishmaydi.

Ikkinchi tip qandli diabet kelib chiqishida, genetik va hayot tarzi muhim faktor sifatida baholanadi. Noto‘g‘ri ovqatlanish, kamharakatlik, semizlik, oilada qandli diabet bilan kasallanganlarning bo‘lishi hujayralarning insulinga bo‘lgan turg‘unligiga ta’sir etishi mumkin. Natijada, qonda qandning miqdori sezilarli oshishi kuzatiladi.

Qand kasalligini aniqlash.

Kasallik belgilari sezilsa, albatta, qand kasalligi mavjudligini yoki mavjud emasligini aniqlash kerak. Buning uchun bir nechta laboratoriya va instrumental tekshiruvlar o‘tkazilishi kerak.

Qonda glyukoza miqdorini aniqlash. 8 soatlik ochlikdan so‘ng, och holatda glyukozaning qon plazmasidagi miqdori tekshiriladi.

Glyukozaga sezuvchanlik sinovi. Och holatda va ovqatdan keyin ikki soat o‘tib qondagi glyukoza miqdorini o‘zaro solishtiriladi.

Glikemik kuzatuv. Kun davomida qondagi qand miqdorini bir necha bor tahlil qilish. Davolash samarasini o‘rganish uchun qo‘llaniladi.

Siydikda glyukoza, oqsil, oq qon hujayralari mavjudligi tekshiriladi.

Siydikda atseton mavjudligini tekshiriladi.

Qonda glikolizlangan gemoglobin miqdorini aniqlanadi.

Qonning biokimyoviy tahlili.

Qandli diabet bilan kasallangan barcha bemorlar quyidagi mutaxassislar ko‘rigidan o‘tishlari shart:

Endokrinolog;[3]

Kardiolog;

Nevrolog;

Oftalmolog;

Jarroh.

Kasallik asoratlari

Qandli diabetning asoratlari organizmda asta-sekin rivojlanadi. Bemor qonda qand miqdorini nazorat qilmasa, kasallikka jiddiy ahamiyat bermasa, jiddiy asoratlar rivojlanish xavfi yuqori bo‘ladi. Oxir-oqibat diabetning asoratlari hayot sifatining yomonlashishiga, hattoki nogironlikka olib kelishi mumkin. Yurak-qon tomir kasalliklari. Qand kasalligi turli yurak-qon tomir muammolari, shu jumladan yurak ishemik kasalligi, yurak xuruji, ateroskleroz kasalligi xavfini keskin oshiradi. Agar bemor diabetga chalingan bo‘lsa, uning yurak kasalliklari yoki insult bilan kasallanish ehtimoli yuqori. Nervlar shikastlanishi (neyropatiya). Haddan tashqari yuqori qand mayda qon tomirlari (kapillyarlar) devoriga, ayniqsa oyoqlarni oziqlantiruvchi mayda

qon tomirlari devorlariga zarar yetkazishi natijasida nerv hujayralarining oziqlanishida buzilish yuz beradi. Bu bora-bora bemor oyoq va qo'llarining uch qismlarida turli bezovtaliklar, og'riqlar, achishish va sezgining pasayib ketishi bilan namoyon bo'ladi. Va keyinchalik bu holat qo'l va oyoqning pastki qismlaridan tashqari, yuqori qismlarda ham seziladi boshlaydi. [4]Davo chorasi ko'rilmasa, zararlangan oyoq-qo'llarda sezish to'liq yo'qolishi ham mumkin. Ovqat hazm qilish bilan bog'liq bo'lgan nervlarning shikastlanishi esa, ko'ngil aynish, qusish, diareya yoki ich qotishi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Erkaklar uchun bu erektile disfunktsiyaga olib kelishi mumkin. Buyrak shikastlanishi (nefropatiya). Buyraklar tarkibida qondagi chiqindilarni filtrlaydigan millionlab mayda tuzilmalar mavjud. Nazorat qilinmagan qandli diabet esa, bu nozik filtrlash tizimiga zarar yetkazishi mumkin. Qand kasalligi buyrak yetishmovchiligiga olib kelishi mumkin, bu esa ba'zida bemordan dializ yoki buyrak transplantatsiyasini talab qiladi. Ko'zning shikastlanishi (retinopatiya). Qandli diabet ko'z to'r pardasining qon tomirlariga zarar yetkazishi (diabetik retinopatiya), bu esa bora-bora ko'rlikka olib kelishi mumkin. Qandli diabet, shuningdek, katarakta va glaukoma kabi boshqa jiddiy ko'rish kasalliklari xavfini ham oshiradi. Oyoq shikastlanishi. Oyoqlarda qon tomir va nervlar zararlanishi oyoqning turli xil ikkilamchi asoratlar rivojlanish xavfini oshiradi. Vaqtida davolash o'tkazilmasa, oxir-oqibat barmoq, tovon yoki oyoq amputatsiyasini talab qilishi mumkin. [5]

Oyoqlarda yuz berishi mumkin bo'lgan xavflarni oldini olish bo'yicha tavsiyalarimizni "Qandli diabet kasalligida oyoqlar parvarishi" maqolasi orqali o'qishingiz mumkin. Teri kasalliklari. Qandli diabet terining normal tuzilishiga ta'sir etib, turli muammolarga, shu jumladan bakterial va zamburug' kasalliklariga moyilligini oshiradi.

Qandli diabet davosi.

1-tip diabet kasalligida, yuqorida ta'kidlanganidek, organizm o'zi mustaqil insulin ishlab chiqara olmaydi. Shuning uchun qondagi qandni boshqarishda yordam berish uchun insulin qabul qilish kerak bo'ladi. Insulin 1-toifa diabetni davolashning asosiy usuli hisoblanadi. Kiritilgan insulin tana ishlab chiqara olmaydigan gormon o'rnini bosadi. Boshqa qo'shimcha davolash usullari, shuningdek, taomnoma asosida to'g'ri ovqatlanish, belgilangan jismoniy mashqlarni bajarish 1-tip diabetning alomatlarini nazorat qilishda foyda beradi. Insulinning eng ko'p ishlatiladigan to'rt turi mavjud. Ular qanchalik tez ishlashni boshlashlari va ularning ta'siri qancha davom etishi bilan farqlanadi:

Tez ta'sir ko'rsatadigan insulin 15 daqiqada ta'sir eta boshlaydi va uning ta'siri 3-4 soat davom etadi.

Qisqa ta'sirli insulin 30 minut ichida ta'sir eta boshlaydi va 6 dan 8 soatgacha davom etadi.

O'rta ta'sir etuvchi insulin 1 soatdan 2 soat ichida ta'sir eta boshlaydi va ta'siri 12 dan 18 soatgacha davom etadi.

Uzoq muddatli insulin inyeksiyadan bir necha soat o'tgach ta'sir eta boshlaydi va ta'siri 24 soat yoki undan ko'p davom etadi.

Bemor qandli diabetning ikkinchi turini samarali boshqarishi mumkin. 2-toifa diabetni boshqarish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilish lozim:

Ratsioningizga klechatkaga va sog'lom uglevodlarga boy ovqatlarni qo'shing. Meva, sabzavot va donli mahsulotlarni iste'mol qilish qonda glyukoza miqdorini barqaror saqlashga yordam beradi.

Faqat to'yguncha ovqatlaning. Ortiqcha yemang!

O'z vazningizni me'yorda tuting.

Xulosa:

Yuragingizni sog'lom saqlashga yordam berish uchun har kuni taxminan yarim soatlik aerobik mashqlar qiling. Jismoniy mashqlar qon glyukozasini nazorat qilishga ham yordam beradi. Glyukozani nazorat qilish uchun mashqlarni to'g'ri bajarish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki qoidalarga amal qilmaslik aks ta'sir etib, qonda qand miqdorining keskin o'zgarishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Qandli diabet kasalligida tavsiya etiladigan mashqlar va ko'rsatmalar bilan "Qandli diabetda davolovchi mashqlar" maqolamiz orqali ma'lumot oling. Shifokoringiz qon shakarining juda yuqori yoki juda past bo'lgan dastlabki alomatlarini qanday aniqlashni va har bir vaziyatda nima qilish kerakligini tushuntiradi. Shuningdek, ular sizga qaysi ovqatlar foydali va qaysi ovqatlar foydali emasligini bilib olishga yordam beradi. Ikkinchi turdagi diabetga chalinganlarning hammasi ham insulinidan foydalanishlari shart emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biologiya. 9-sinf (2010, A. Zikiryayev, A. To'xtayev, I. Azimov, N. Sonin)[1]
2. Odam va uning salomatligi. 8-sinf (2010, B. Aminov, T. Tilavov, O. Mavlonov)[2]
3. M. Tilovov. Ovqatlanish gigiyenasi Toshkent-2009[3]
4. M. Tilovov. Ovqat hazm qilish va ovqatlanish fiziologiyasi Toshkent-2011[4]
5. www.ziyonet.uz[5]

MILLIY TA'LIM TIZIMIDA XALQ MAORIFI – JADIDLAR TARIXI

*Madaminjonov Xojiakbar Saydamin o'g'li**Mirzo Ulug'bek nomli**O'zbekiston Milliy universiteti**Ijtimoiy Fanlar fakulteti magistranti*

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek millati tarixida ro'y bergan muhim o'zgarishlar, siyosiy jarayonlar va kurashlar ko'rib chiqildi. Jadidlar harakatining boshlanishi, asosiy qahramonlar, ularning olib borgan ishlari haqida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar : jadid, xalq, din, tarix, ittifoq, siyosat, ma'rifat.

HISTORY OF THE PEOPLE'S ENLIGHTENMENT - JADIDS IN THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

ABSTRACT

The article examined the significant changes, political processes and struggles that have occurred in the history of the Uzbek nation. The beginning of the Jadid movement, the main characters, their work were mentioned.

Keywords : jadid, people, religion, history, union, politics, enlightenment.

Kirish. XIX asr oxiri - XX asr boshlariga kelib, Turkistonda millat taqdiriga tahdid soluvchi o'ta qaltis va og'ir ichki tarixiy muhit paydo bo'ldi. Bir tomondan, Rossiya imperiyasi musatamlakachiligi siyosiy jihatdan mustahkamlandi. Mustamalka va zo'ravonlikka mukkasidan ketgan rus bosqinchilari esa, endi o'z mafkurasini singdirish orqali ma'naviy ustunlikka ham ega bo'lishi uchun mahalliy xalqni ruslashtirish, uning g'ururini sindirish, o'zligini yo'qotishdek, o'ta razil shovinistik siyosatni kuchaytirdilar. Ikkinchi tomondan esa, millat va xalqimiz o'z siyosiy, ma'naviy huquqlari, erki va hohish-irodasini yo'qotdi. Uchinchidan, umuman musulmon mutaassibli (konservatizm va bid'at) kuchaydi. Millatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli hamda ma'naviyati tubanlashdi. Buning ustiga ustak, din peshvolari orasidagi mutaassiblarda yangilikka, dunyoviy ma'rifat va taraqqiyotga qarshilik ham avj oldi. Bu esa, Islom dini hamda shariatiga mutlaqo zid ravishda avj oldi.

Mutaassiblar bid'at botqog'iga botgan holatda, ijtimoiy majhul noaniqlikdagi g'aflat uyqusiga mast bo'lib, aql va fahm-farosatlari ojizligi evaziga, o'zlari sezmagan holda mustamlakachilar manfaati, mafkurasiga xizmat qila boshlaydilar.

Millat va xalqimiz mana shunday ikki tomonlama o'ta ayanchli va havfli ijtimoiy-siyosiy muhit hamda vaziyatga duch kelgan bir paytda musulmon ziyolilar din homiylari orasidan yangi bir taraqqiyparvar guruhning harakati paydo bo'ldi. Ular «jadid» (yangi) degan ulug' nomga muyassar bo'lgan holda, Millat va Vatan, musulmon xalqlari uchun ma'naviy qalqon bo'lib, kurash maydoniga otildilar. Jadidlar millatni bo'yin egishi va tanama-taqdir qilish havfidan qutqarishning birdan-bir to'g'ri yo'li avval tarbiya va ma'rifat, so'ng islohot ekanligini juda to'g'ri anglab yetdilar.

Shuning uchun ham jadidlar millat va xalqni g'alayon va qo'zg'olonga, inqilobiy buzg'unchilik kabi yovvoyilikka da'vat etmadi. Aksincha, ularni diniy-dunyoviy ma'rifat, ilm-fan, madaniyat va yangiliklar bilan qurollantirib tarbiyalash, o'zligini anglatish, ijtimoiy-ma'naviy g'aflat uyqusidan uyg'otib, turmush tarzi, tafakkuri, ma'naviyati, madaniyati, adabiyoti va maorifini o'zgartirishga bel bog'ladilar.

Asosiy qism. Abdulla Avloniyni ushbu hikmati jadidlar uchun asosiy e'tiqod va amaliy faoliyat dasturi bo'lib qoldi: «Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo najot, yo halokat – yo saodat, yo falokat masalasidir». [Darhaqiqat](#), bu paytda millatni halokat va falokatdan asrab, saodatga olib chiquvchi jadidlar tarbiyasi bilan millatni ma'nan tobe qilib, halokat va falokatga duchor etuvchi mustamlakachilar «tarbiya»si qarama-qarshiligi paydo bo'lgan edi.

Jadidchilik harakati ba'zi-bir tarixga oid adabiyotlarda aytilganidek, “oldin madaniy-ma'rifiy harakat bo'lib, keyin ijtimoiy-siyosiy harakatga o'sib o'tgani” yo'q. U o'z tabiati maqsad va mohiyatiga ko'ra, dastlabki kundanoq, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy va islohotchilik harakat bo'lgan. Ammo Vatanni ozod va obod qilish, millat va xalqni hurriyatga olib chiqish, to'q va farovon, madaniyatli qilish uchun jadidlar asosiy e'tiborni dastlab madaniy-ma'rifiy ishlarga qaratdilar.

Mustamlakachilarining asosiy maqsadi, xalqni mutlaq tobe va qaram qilish, Turkistonda siyosiy erksizlikni qaror toptirib, milliy o'limni amalga oshirish bo'lganligiga sharqshunos olim N. N. Veselovskiy (1848-1918) quyidagicha guvohlik beradi: «Biz Turkistonga madaniyat olib keldik deb o'ylaymiz. Bo'ysundirilgan osiyoliklarga tinchlik va osoyishtalik berdik deb o'zimizni ovutamiz. Ammo bularda bir oliy tuyg'u borki, bu millat va uning milliy iftixoridir...

Musulmonlar ahvolini tushunishimiz kerak. Siyosiy o'lim (milliy davlatni yo'qotib, siyosiy xalq-huquqdan ayrilish-muxarrir) og'ir, milliy o'lim esa undan ham og'irroqdir. Bizning hukmronligimizda ular (turkistonliklar) xuddi shunday ahvolga tushdilar. Shunday milliy manfaatlar borki, ular xalq och yoki to'qligidan qat'i nazar, bir kunmas bir kun o'zini namoyon etajak”.

Turkistonda ruslashtirish siyosatini amalga oshirish bilan ma'lum missionerlar guruhi muntazam ravishda ish olib boradi. N.Ostroumov, M.Miropiev, V.P.Nalivkin va boshqa ashaddiy shovinistlar mana shu guruhning eng ko'zga ko'ringanlari edilar. N.Ostroumov o'z missionerlik vazifasiga ko'ra, Turkistonda general-gubernatordan

ham yuqori mavqega ega bo'lgan. V.P.Nalivkin esa "Yarim yovvoyi osiyoliklarni hamisha qo'rquv va vahima ichida qaltirab turishga majburlash kerak" degan "dasturilamal" ishlab chiqib, uni mustamlakachi ma'muriyatga ijro uchun taqdim etadi.

XX asr boshiga kelib millatni milliy o'limdan saqlab qolish va istiqloлга olib chiqish uchun ma'rifat, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy tarbiya asosiy omil, eng muhim ma'naviy qurol darajasiga ko'tarildi. Buni esa jadidlar Vatan ozodligi yo'lidagi kurash harakatining asosi deb bildilar. Ular musulmon mutaassibligiga qarama - qarshi ravishda diniy va dunyoviy ma'rifatparvarlik g'oyalarini olg'a surdilar. Shariat qoidalari, "Qur'oni karim"ni yaxshi bilganlari uchun ham din peshvolari orasidagi qoloqlikka, "Taraqqiyot islomga zid" degan aqida va tushunchalarga qarshi kurashdilar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, jadidchilikning paydo bo'lishiga avvalo islomdagi diniy-dunyoviylikning, taraqqiyotparvarlik va ilm-fan, shariat amallarining o'rni katta bo'ldi.

Jadidlarning dadil yangilik yaratishi, dunyoviylikni targ'ib etishi uchun Payg'ambarimiz Muhammad sallolohu alayhi vasallamning mana bu ikki hadisi - shariflari ma'naviy asos va kuch-quvvat bo'ldi: "Oxiratini deb dunyosini tark qilgan ham, dunyosini deb oxiratini tark qilgan ham sizlarning yaxshingiz emas...", "Dinda o'rtacha yo'l tutinglar, o'rtacha yo'l tutinglar, o'rtacha yo'l tutinglar, chunki ushbu din amallarida kim og'irlashtirib yuborsa uni amal yengib qo'yadi".

Xulosa shuki, [birinchidan](#), jadidchilik islomdagi taraqqiyotparvarlik, ilm-fanga rag'bat va dunyoviylikning yangi davrdagi ko'rinishi sifatida paydo bo'ldi. Jadidlar islomni har xil mutassiblik bidatlardan asrab rivojlantirdi. Ikkinchidan, jadidchilikni paydo bo'lishi va rivojlanishiga Sharq va G'arb mamlakatlarida rivojlangan quyidagi demokratik, milliy-ozodlik, islohotchilik harakatlarining ta'siri ham kuchli bo'ldi:

1. Jamoliddin Afg'oniy (1839-1897) va Muhammad Abdolar (1848-1903) asos solgan musulmon dunyosidagi islohotchilik va "nahda" (uyg'onish) harakatlari.

2. XIX asrning 90-yillaridan boshlanib, 1905-1907 va 1917 yillarda katta g'alabalarga erishgan rus sotsial demokratik va inqilobiy harakatlari.

3. Turkiyadagi aksilmonarxistik, konstitutsion demokratik, ijtimoiy-milliy uyg'onish harakatlari: Tanzimot (1840-1860), Yosh usmonlilar (1865-yildan 80-yillargacha), Yosh Turklar (1889-1918) va 1908-1909 yillardagi demokratik-inqilobiy harakatlar.

4. Jadidchilik harakatining paydo bo'lib, rivojlanishida qrimlik Ismoilbek Gaspiralin (1851-1914) hissasi behad katta bo'ldi. U Qrimda XIX asrning 80-yillardayoq, Rossiya bosib olgan musulmon xalqlari orasida birinchi bo'lib jadidchilikka asos soldi. Uning rus va turkiy tillarda chop etilgan "Tarjimon" (1883-1914) gazetasi, "Rossiya musulmonligi" (1881), "Ovrupa madaniyatiga bir nazar muvozzini" (1885) va boshqa asarlari hamda jadid maktabi uchun yozgan darslik va qo'llanmalari Turkistonga tez kirib keldi.

Ismoilbek Gaspirali 1884-yilda “Tarjimon” gazetasi orqali musulmonlarga qarata shunday murojaat qiladi: “Suyukli do‘stlarim, bizning uchun eng go‘zal ish ilm va maorif ishidir. Eng muqaddas intilish ilmga, maorifga intilishdir. Chunki insonni inson etgan mehnat va bilimdir. Bilim madaniy turmush (sivilizatsiya) ga yetishish vositasidir.”

I. Gaspirali 1884-yilda o‘n ikkita bolani yangicha usul-”usuli jadid”-savtiya (tovush) usuli bilan o‘qitib, qirq kunda savodini chiqaradi. Ular o‘qish va yozishni mukammal o‘zlashtira boshladilar. U 1892-yilda Turkiston general-gubernatori A.B. Vryovskiye ga maxsus maktub yo‘llab, unda maktablarni isloh qilish, jadid maktablarini tashkil etish madrasalardan birini zamonaviy – dunyoviy oliy o‘quv yurtga moslab isloh qilishni taklif etadi. Ammo bu takliflar amalga oshmaydi. Shundan so‘ng Ismoilbek Gaspirali 1893-yilda Toshkentga keladi va ziyoli ulamolar bilan uchrashadi. Samarqandda bo‘ladi. U yerdan Buxoroga borib, amir Abdulahadni jadid maktabi ochishga ko‘ndiradi va bu maktabga “Muzaffariya” degan nomni beradi. Jadidchilik g‘oyasi Turkistonda XIX asr 80-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab tarqalib, shu asrning 90-XX asrning 5-yili oralig‘ida muntazam ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘rifiy harakat sifatida shakllandi.

Jadidchilik harakati asosan ikki davrga bo‘linadi: 1) XIX asrning 90-yillaridan-1917 yil fevralgacha; 2) 1917 yil fevraldan-1929 yilgacha. Birinchi davrning o‘zi uch bosqichga bo‘linadi: 1) Jadidchilik g‘oyasining paydo bo‘lishi va muntazam uyushgan harakat shakliga ega bo‘lishi (XIX asrning 90-yillari-1905-yil); 2) Jadidchilik harakatining nisbatan tez va qarshiliksiz rivojlanishi (1905-1909-yillar); 3) Jadidchilikning chorizm tomonidan ozodlik, demokratik va inqilobiy harakatlarga qarshi kurashni kuchaytirgan davrdagi rivojlanishi (1909-1916-yillar). Ikkinchi davr ham voqealar rivojlanishiga qarab uch bosqichga bo‘linadi: 1) 1917-yil fevral-oktabr; 2) 1917 yil noyabr – 1924-yil; 3) 1925-1929-yillar.

Xulosa. Buyuk millatparvar jadidlar, jadid matbuoti orqali millatni o‘z madaniy-iqtisodiy ahvoli, siyosiy qaram va huquqsizligini anglatishga, unda bosqinchilarga qarshi nafrat, milliy istiqloлга ishonch ruhini tarbiyalashga muvaffaq bo‘ldilar. Shuning bilan birga ular milliy muxtoriyat va jumhuriyat g‘oyasini, millatlararo tenglik va qon-qarindoshlikni targ‘ibot qilishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni// “Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” kitobida. –T.: Sharq, 1997.
2. O‘zbek pedagogikasi tarixi. (Ko‘llanma. prof. A.Zunnunov taxriri ostida). T. „O‘kituvchi“. 1997.
3. Pedagogika. (Ko‘llanma. A Munavvarov taxriri ostida) T. „O‘kituvchi“. 1996.
4. Pedagogika. (Ko‘llanma. prof. A.Ilina taxriri ostida). M. 1984.

AXBOROT TIZIMLARINING FUNKSIONAL BO'LIMLARI

Muxtorov Doston Naim o'g'li*O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Assistant**dmuxtorov062@gmail.com***Amankulova Istamgul Toshtemir qizi***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, talaba**amankulovaistam@gmail.com***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada axborot tizimlarining funksional bo'limlari keng yoritilgan. Axborot tizimlarining funksional bo'limlari, tizimning ishlashi va foydalanuvchilar bilan aloqani ta'minlash uchun xizmat qiluvchi bo'limlardan iboradir. Bu bo'limlar tizimning ma'lumotlar bazasi, foydalanuvchi interfeysi, biznes logikasi, xabarlarini shakllantirish va tarqatish, ma'lumotlar analizi, xavfsizlik va ma'lumotlar integratsiyasi bilan bogliqdir. Bu bo'limlar tizimning muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: Tizim, Telekommunikatsion tizim, Axborot, Abstrakt tizimlar,

KIRISH

Tizim – bu qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun o'zaro birlashtirilgan va ayni bir vaqtda yagona deb qaraluvchi turli elementlar to'plamidir. Tizimlar nafaqat tarkibi, balki qo'yilgan asosiy maqsadlari bo'yicha ham bir-birlaridan farqlanadi.

1-misol. Korxona tizim deb qaraladigan bo'lsa, uning elementlari sifatida binolar, texnik vositalar, xom-ashyo, xodimlar va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Korxonaning oldiga qo'yilgan asosiy maqsadi – bu mahsulot ishlab chiqarishdir.

2-misol. Telekommunikatsion tizim. Elementlari – aloqa tarmoqlari, modemlar, kompyuterlar, tarmoq dasturiy ta'minoti va boshqalar. Asosiy maqsadi – axborot uzatish.

3-misol. Axborot tizimi. Uning elementlari – kompyuterlar, kompyuter tarmoqlari, insonlar, axborot va dasturiy ta'minot va boshqalar. Axborot tizimining asosiy maqsadi professional axborot ishlab chiqarishdir.

Tizimni tashkil etuvchi elementlar soni ixtiyoriy bo'lishi mumkin, muhimi ularning o'zaro bog'langanligidir. Masalan, turli detallardan tashkil topgan texnik vosita; kletkalardan tashkil topgan tirik organizm; insonlar jamoasi; korxona; davlat va hokazolar. Lektor va talabalar bilan birga ma'ruzalar zali – tizim; har bir talaba – bu ham tizim; auditoriya jihozlari – tizim; alohida stol – tizim. Stolning oyog'i – bu tizim emas. Ammo, bu makro ifodalash nuqtai nazaridan. Agarda stol oyog'ini mikro ifodalash nuqtai nazaridan oladigan bo'lsak, bu ham molekula va

atomlarning bog'lanishidan tashkil topgan tizimdir. Bu misollardan ko'rinib turibdiki, tizimlar turlicha bo'lishi mumkin, ammo ular bir qator umumiy xossa va tushunchalarga ega. Turli belgilari bo'yicha tizim turlariga ko'plab misollar keltirish mumkin. Umumiy holda ularni material va abstrakt turlarga bo'lish mumkin. Material tizimlar material obyektlar mosligini ifodalaydi. Bunday tizimlar ichida noorganik (texnik, kimyoviy va h.k.), organik (biologik) hamda aralash (organik va noorganik tabiat elementlarini birlashtirgan) tizimlarni (masalan, inson-kompyuter (ergotexnik)) ajratish mumkin. Material tizimlar ichida insonlar o'rtasida umumiy munosabatlarni ifodalovchi ijtimoiy tizimlar muhim o'rin egallaydi. Bunday tizimlar tizimostlari ishlab chiqarish jarayonida insonlarning umumiy munosabatlarini ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar hisoblanadi. Abstrakt tizimlar – bu insonlarning mahsuloti: nazariya, bilim, qarashlar va boshqalar. Tizimlarni vaqtga nisbatan statik va dinamik turlarga ajratish mumkin: statik tizimlarda vaqt o'tishi bilan tizimning holati o'zgarmaydi; dinamik tizimlarda esa, uning bajarilishi jarayonida tizim holatining o'zgarilishi kuzatiladi. Har qanday tizim katta tizim tarkibiga kiradi. Bu katta tizim uni o'rab turadi va berilgan tizimning tashqi muhiti bo'lib hisoblanadi. Shu sababli, tizim tashqi muhit bilan o'zaro bog'lanishda bo'ladi. Tizim tashqi muhit bilan aloqada bo'lganligi sababli ochiq va yopiq tizimlarni farqlash mumkin. Ochiq tizimlar o'zini o'rab turgan tashqi muhit bilan faol aloqada bo'ladi va bunday aloqa tizimga rivojlanish va murakkablashish imkonini beradi. Yopiq tizimlar tashqi muhit bilan aloqada bo'lmaydi, undagi barcha jarayonlar (energetikdan tashqari) tizim ichida amalga oshiriladi.

Axborot tizimi tushunchasi

Tizim tushunchasi keng tarqalgan va ko'plab ma'noviy qiymatlarga ega. Ko'pincha texnik vosita va dasturlar to'plamiga nisbatan qo'llaniladi. Kompyuterning apparat qismi tizim deb atalishi mumkin. Aniq amaliy masalani yechishga, hujjatlashtirishni yuritishning Qo'shimcha jarayonlari va hisoblashlarni boshqarish bilan to'ldirilgan dasturlar to'plami ham tizim deb qaralishi mumkin.

«Axborot» so'ziga «tizim» tushunchasini qo'shish uning yaratilishi va bajarilishini aks ettiradi. Axborot tizimlari har qanday sohada masalalar yechimlarini qabul qilish jarayonida axborotlarni qidirish, yig'ish, uzatishni ta'minlaydi. Axborot tizimlari muammolarni tahlil qilish va yangi mahsulotlar yaratishga yordam beradi. Axborot tizimi – bu qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida foydalanish uchun axborotlarni yig'ish, ishlov berish, saqlash va uzatish uchun qo'llaniladigan vositalar va usullarning o'zaro mutanosibligidir.

Axborot tizimining zamonaviy tushunchasi – shaxsiy kompyuterni axborotga ishlov berishning asosiy vositasi sifatida qo'llashdir. Katta tashkilotlarda shaxsiy kompyuterlar bilan bir qatorda axborot tizimi texnik bazasiga meynfreym yoki super

EHM kirishi mumkin. Bundan tashqari, ishlab chiqariladigan axborotda insonning o'zini hisobga olinmasa (insonsiz axborotni olish va taqdim etish mumkin emas), axborot tizimining texnik jihozlanishi hech qanday qiymatga ega emas. Kompyuterlar va axborot tizimlari o'rtasidagi farqni tushunish zarur. Maxsus dasturiy vositalar bilan jihozlangan kompyuterlar axborot tizimlari uchun texnik negiz va vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TECHNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.
3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.
4. Javlon, X., & Obid ogli, S. J. (2022). Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF. *Journal of new century innovations*, 19(6), 352-357.
5. Muxtorov, D., & Burxonova, Z. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ. *Молодые ученые*, 1(1), 54-56.
6. Javohir, M., & Doston, M. (2023). SUN'IY NEYRON TARMOQLARINI O'RGATISH ALGORITMLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 125-130.
7. Sherali, Q., & Doston, M. (2023). BERILGANLARNI KLASTERLASH MASALASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 268-273.
8. Akbar, Q., & Doston, M. (2023). BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 214-219.
9. Naim o'g'li, M. D., & Shokir o'g'li, B. Z. (2023). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 1260-1264.
10. Naim o'g'li, M. D., & Xasan o'g'li, A. M. (2023). CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 220-222.

11. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.
12. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
13. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 211-216

**ELEKTRON BIZNES VA ELEKTRON TIJORAT MAQSADLARI VA
ASOSIY YO'NALISHLARI****Muxtorov Doston Naim o'g'li***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Assistent
dmuxtorov062@gmail.com***Baratov Aziz Turaboy o'g'li***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, talaba
azizjonbaratov7777@gmail.com***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning muhim yo'nalishi hisoblanmish elektron biznes va elektron tijorat sohasini rivojlantirish yuzasidan fikr va mulohazalar yuritiladi. Raqamli iqtisodiyot shuningdek, elektron tijorat tushunchasi mamlakatimizdagi yosh va jadal rivojlanayotgan sohalardan biri ekanligi sababli, ushbu yonalish haqida manbalar afsuski yetarlicha topilmaydi. Joriy yetishmovchiliklarni to'ldirishda o'z xissamizni qo'shish maqsadida, maqolada turli mulohaza va takliflar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, internet, elektron biznes, elektron tijorat.

KIRISH

Bugungi kunga kelib jahondagi barcha rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotini raqamlashtirdi desak noto'g'ri bo'lmaydi. Tabiiyki XX asrning 60-yillarida g'arb davlatlarida kompyuter texnologiyalarining tarqalishi, raqamli iqtisodiyot bilan bir qatorda elektron tijorat sohasi ham rivojlanishining bosh me'zoni bo'ldi. Albatta bizning yurtimizda ham soha rivoji uchun keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. So'zimizning isboti sifatida yurtboshimizning: "Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo'lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o'ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o'rganishi kerak"¹ degan fikrlarini keltirishimiz mumkin. Berilayotgan e'tiborga qaramasdan mazkur yo'nalishda o'z faoliyatlarini boshlamoqchi bo'layotgan tadbirkorlar o'zbek segmentida yetarlicha ma'lumotlar topishlarida muammolarga duch kelishmoqda. Raqamli iqtisodiyot hamda, elektron tijorat borasida qilingan nazariy va amaliy ishlarni tahlil qilgan holda yangidan-yangi takliflar va metodlarni yaratish borasida bir qancha ilmiy izlanishlar qildik. Zero

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 22-sentyabr kuni tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishidan

qilingan ilmiy izlanish davomida ko'plab masalalarga yechimlar topishni maqsad qildik.

MUHOKAMA

Elektron biznes kelib chiqishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, XX asrning ikkinchi yarmi boshlarida axborot texnologiyalari sohasi taraqqiy eta boshlagani bunga turtki bo'lganini kuzatishimiz mumkin. Tabiiyki, korxonalar o'rtasida va ularning ichida ma'lumotlar almashuvini soddalashtirish va arzonlashtirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) roli beqiyos. Yirik korporatsiyalar pulni, vaqtni, binolarni va kuchni tejash maqsadida hujjatli ishlarni qog'ozsiz texnologiyalarda amalga oshira boshladilar. Bu jarayon albatta ma'lumot almashinuv tezligini ortishiga ham ko'maklashdi. Shuni ta'kidlash kerakki, elektron tijorat kontseptsiyasi tushunchasi hali internet globallashtirishdan oldin paydo bo'ldi. Ammo faqat 2000-yillarga kelibgina elektron biznes bank sektori va elektron ma'lumotlar almashuvidan tashqariga chiqdi va biznesni yuritishning samarali vositasi sifatida keng rivojlandi. Yurtimizda soha rivojining ilk uchqunlari XX asr oxiri va XXI asr boshlariga to'g'ri keladi. Shunga qaramasdan ushbu qisqa muddat ichida elektron tijorat yo'nalishi ancha rivojlandi. So'ngi besh yillikda O'zbekistonda internet tezligining oshishi hamda, chekka chekka hududlarga ham yetib borishi, soha rivojini jadallashtirdi. Mamlakatimiz prezidenti o'z qaror, farmon va farmoishlari bilan raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratga bo'lgan e'tiborni oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3-iyuldagi PQ-3832-sonli qarori ² ga binoan iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirish borasida davlat tomonidan keng ko'lamli chora-tadbirlar ko'rilmogda, elektron hujjat aylanishi tizimlari joriy etilmogda, elektron to'lovlar rivojlantirilmogda va elektron tijorat sohasidagi normativ-huquqiy baza takomillashtirilmogda.

Ma'lumotlarning taqsimlangan reyestri texnologiyalari, "sun'iy aql", superkompyuterlar imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, kripto-aktivlar bo'yicha faoliyat jahonning ko'plab mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarning taqsimlangan reyestri texnologiyalari nafaqat iqtisodiyotning ko'plab sektorlariga, balki davlat boshqaruvi tizimiga va boshqa jamoatchilik munosabatlariga asta-sekin joriy etilmogda.

O'z navbatida keng qamrovli xizmat - korporativ mijozlarga ham, oxirgi iste'molchiga ham xizmat ko'rsatadigan Internet-vositachilar paydo bo'lmoqda. Ular avtomatlashtirilgan axborot kanallari orqali mijozlariga xizmat ko'rsatish boyicha ishlarni olib boradi:

- sotishdan oldin ishlar potensial xaridorlar va buyurtmachilar bilan ishlash, onlayn marketing;

² (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018-y., 07/18/3832/1452-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.07.2021-y., 06/21/6268/0700-son; 28.04.2022-y., 06/22/121/0354-son)

- onlayn buyurtmalar (bevosita bitim bilan bog‘liq vazifalari) - xizmat xaridorlar va iste’molchilar, maxfiy axborotni muhofaza qilish;
- moliyaviy xizmatlar – buyurtmalarni bajarish bilan bog‘liq onlayn-tranzaksiyalarning tarkibiy qismlari;
- sotishdan keyingi ishlar – buyurtma, hisob-kitob, almashtirish, nizolarni hal qilish holatini kuzatish.

Bundan tashqari taqdim etilgan ma’lumotlarga o’zgarish kiritish osonligi va shu tariqa vaqt va harajatlarni tejab qolinishi raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratning inson hayotida naqadar muhim o’rin egallaganligini ko’rsatadi. Sohaning izchil rivojlanayotgani va keng ommaga tarqalayotganining sababi ham aynan shu.

NATIJA

Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki elektron tijorat sodda qilib aytganda ijtimoiy tarmoqlar hamda boshqa internet sahifalari kabi elektron vositalar ko’magida ehtiyojlarimizni qondiradigan xizmatlar va tovarlarni sotib olish yoki aksincha sotish kabi online tijorat amaliyotidir. Mamlakatimizda bozor munosabatlari hukmronlik qilar ekan siz kabi tadbirkorlarning faoliyati rivojlanishi davlat rivojlanishi hamdir desak mubolag’a bo’lmaydi. Demak jahon standartlarida ishlashimiz biznesimizni takomillashtirib tovarlarimizni jahon bozorlariga milliy brend tarzida olib kirishimizda raqamli texnologiyalarning o’rni beqiyos. Ammo har qanday raqamli biznesni boshlashdan oldin, u qaysi modelga kirishini bilishingiz kerak. Siz tushunganingizdek, elektron tijoratni amalga oshirishdan oldin uni qayerda shakillantirishingizni bilishingiz kerak. Avvalam bor ichki bozorda o’zingizni sinab ko’rib, keyinchalik faoliyatingizni kengaytirishingiz mumkin. Har qanday holatda ham ular bir xil boshqaruv modeliga ega bo’ladi va bunga faqat o’zingiz tanlagan biznes modelining o’ziga xos xususiyatlari ta’sir qiladi.

Elektron tijorat quyidagilardan iborat³:

- Elektron malumot almashish (Electronics Data Interchange, EDI);
- Elektron kapital harakati (Elektronic Funds Transfer, EFT);
- Elektron savdo (inglizcha e-trade);
- Elektron pullar (e-cash);
- Elektron marketing e-marketing);
- Elektron bank (e-banking);
- Elektron sug’urta xizmatlari (e-insurance).

Elektron tijorat amaliyotida shuni ko’rish mumkinki, aksariyat holatlarda elektron tijoratning yuqori samaradorligi muomaladagi xarajatlarni minimallashtirish orqali ta’minlanadi. Ushbu sohada elektron tijorat samaradorligini baholashga uslubiy yondashuv quyidagicha bo’lishi mumkin:

³ (G‘.M. Porsaev, B.SH. Safarov, D.Q. Usmanova “Raqamli iqtisodiyot asoslari” (darslik))

- elektron tijoratning samaradorligini baholash uchun o'rganilayotgan obyekt sohasini aniqlash;
- ushbu sohadagi tadbirkorlik subyektining maqsadli funktsiyasini aniqlash;
- maqsadga erishish uchun ishlanish ko'rsatkichlarini aqlash;
- ishlash mezonlarini shakllantirish;
- samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash uchun zarur statistik va Boshqa ma'lumotlarni olishni tashkil etish;
- ko'rsatkichlar va ishlash mezonlarini hisoblash; □ natijalarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish.

Elektron tijorat dasturlari tobora keng qamrovli yo'nalishlarni taqdim qilib bormoqda, qo'llanilishning ham yangi yo'nalishlari paydo bo'la boshladi. Buguni kunda bir necha to'liq shakllangan elektron tijorat tizimlarini sanab o'tishimiz mumkin.

Kompaniyaning bozor strategiyasiga qarab, Internetdagi quyidagi shakllari mavjud:

- elektron biznes karta; □ elektron katalog;
- elektron do'kon;
- internet do'kon.
- savdo internet-tizimlar;

Elektron biznes kartasi bir necha sahifalardan iborat bo'lgan kompaniya va uning faoliyati haqida ma'lumot. Bunday saytning asosiy vazifasi – potensial mijozga oddiy biznes ma'lumotnomasi yoki reklama e'loniga o'xshash bo'lib kompaniyaning xizmatlari bilan tanishish uchun imkoniyat berish.

Mijozni xabardor qilishning yanada rivojlangan shakli – bu tovarlar va xizmatlar haqida batafsil ma'lumot beruvchi va ko'pincha hozirgi narxlar bilan xabardor qiluvchi **elektron katalog**.

Elektron do'kon sizga nafaqat mahsulot yoki xizmatni tanlash, balki Internet orqali Buyurtma berish va xarid qilish imkoniyatini beradi.

REFERENCES

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.
3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.

4. Javlon, X., & Obid ogli, S. J. (2022). Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF. *Journal of new century innovations*, 19(6), 352-357.
5. Muxtorov, D., & Burxonova, Z. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ. *Молодые ученые*, 1(1), 54-56.
6. Javohir, M., & Doston, M. (2023). SUN'IY NEYRON TARMOQLARINI O'RGATISH ALGORITMLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 125-130.
7. Sherali, Q., & Doston, M. (2023). BERILGANLARNI KLASTERLASH MASALASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 268-273.
8. Akbar, Q., & Doston, M. (2023). BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 214-219.
9. Naim o'g'li, M. D., & Shokir o'g'li, B. Z. (2023). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 1260-1264.
10. Naim o'g'li, M. D., & Xasan o'g'li, A. M. (2023). CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 220-222.
11. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.
12. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
13. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 211-216.

AXBOROT TIZIMLARIDA MASOFAVIY TA'LIM

MUXTOROV DOSTON NAIM O'G'LI*O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Assistent**dmuxtorov062@gmail.com***BARATOVA SEVINCH DONIYOR QIZI***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, talaba***Annotatsiya**

Axborot tizimlarida masofaviy ta'lim, elektron tarqatma va internet asosida ta'lim olish imkonini ta'minlayan usuldir. Bu usul o'quvchilarga o'z vaqtlarida va o'z joylarida ta'lim olish imkonini beradi. Masofaviy ta'limning muhim komponentlari interaktivlik, shaxsiyligi va global aloqalarni ta'minlashdir.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, Platforma tanlash, elektron tarqatma

Axborot tizimlarida masofaviy ta'lim (inglizcha: distance learning yoki online learning) shakllanishi o'quvchilar uchun internet orqali elektron darslar, resurslar va tarqatmalar orqali o'qish imkoniyatini ta'minlaydi. Bu shaklda ta'lim, o'quvchilar uchun o'zlarining qulayliklari va jadvali boyicha birnarsa o'rganish imkoniyatini beradi. Masofaviy ta'lim, video darslar, interaktiv onlayn ma'lumotlar, veb-saytlar, webinarlar, forumlar va onlayn muhitlar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Bu usul orqali o'quvchilar o'zlarining iqtidorlariga va imkoniyatlariga qarab o'z vaqtida o'rganishlari va ta'limlarni baholashlari mumkin. Masofaviy ta'limning qulayligi, global o'quvchilar uchun tarqatilgan resurslarga ham kirish imkonini beradi. Bu shu bilan birga, o'qituvchilar va o'quvchilar o'zaro aloqalarni o'zlashtirishlari va ko'proq tarmoqlashishlari uchun onlayn kommunikatsiya vositalaridan foydalana oladilar. Masofaviy ta'limning bir nechta foydalari mavjud, ammo qayta ko'rib chiqish zarur bo'lgan muammo va cheklovlari ham bo'lishi mumkin. Bu usulda o'qishda disiplin va o'z-ozgina motivatsiyaga e'tibor berish kerak bo'ladi. Umuman olganda, masofaviy ta'lim bugungi kunda keng qo'llanilayotgan bir ta'lim usuli bo'lib, global o'qish tizimlarida katta o'rnatilgan va o'tkazilayotgan onlayn kurslar, veb-saytlar va platformalar mavjud. Axborot tizimlarida masofaviy ta'lim (MT) - elektron tarqatma, internet va boshqa kommunikatsiya texnologiyalari orqali o'quvchilarga ta'lim berish usuli. MT dasturlari, kurslar, darslar, testlar va boshqa ta'lim materiallari onlayn formatda taqdim etiladi. MT, o'quvchilarga joriy ma'muriyat jadvaliga bog'liq bo'lmagan va geografik cheklanishlarni ortidan qoldirmoqda. Uning muhim komponentlari interaktivlik va shaxsiylikni ta'minlashdir. O'quvchilar, o'z belgilariga mos ravishda ta'limni o'zlashtirishlari va o'zlariga qulay vaqt rejimi yaratishlari mumkin. MT orqali o'quvchilar bilimlarini oshirish uchun o'z vaqtlarini boshqarishlari

va qulay ta'lim resurslariga erishishlari imkoniyatini beradi. MT, tarqatuvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqalarni ta'minlaydi. O'quvchilar, onlayn muhitda o'qituvchilar bilan muloqot qilish, vebinarlarga qatnashish, forumlarda fikrlarni almashtirish va jamoat bilan tarmoqlashish imkoniyatlariga ega bo'ladi. MT muhiti o'quvchilarga o'zlashtirishni rag'batlantirish va tarqatishning qulay va qisqa yo'llarini taklif qilishi mumkin. Shuningdek, MT ta'lim materiallarini o'z vaqtingizda va o'zingizning tempingizda o'rganishingiz imkonini beradi. Bundan tashqari, MT-ni to'liq amalga oshirish uchun qo'shimcha resurslar va texnologiyalar (masalan, internetga kirish, kompyuter, veb-kamera, mikrofon va boshqalar) talab qilinadi. MT-da yuqori sifatli ta'limning ta'minlanishi, global o'qish imkoniyatlari va hayot boyicha o'quvning davom etishi uchun qulayliklar keltirib chiqaradi. Uning shunchaki muammo va cheklovlari, insonlar orasidagi shaxsiy aloqalarning qismlarini yo'qotishi va o'qish jarayonidagi motivatsiyani saqlashga ehtiyoj duyishlari mumkin. Axborot tizimlarida masofaviy ta'limga kirish uchun odatda quyidagi jarayonlarni amalga oshirish zarur bo'ladi:

Platforma tanlash: Masofaviy ta'lim kurslari va dasturlari ko'p qatlamli platformalarda o'tkaziladi. O'quvchilar uchun kerakli platformani tanlash, saytda ro'yhatdan o'tish yoki ulanish bo'lishi mumkin.

Ro'yhatdan o'tish: Tanlangan platformada o'quvchilar uchun ro'yhatdan o'tish talab qilinadi. Bu ma'lumotlarni (ism, familiya, elektron pochta manzili, parol kabi) kiritishni o'z ichiga oladi. Ro'yhatdan o'tgandan so'ng, foydalanuvchi hisobingizni o'z ichiga olasiz.

Kursni tanlash: Platformada kurslar, darslar va dasturlar katalogi mavjud bo'ladi. O'quvchilar o'z huvishlariga, talablariga va qiziqishlariga mos keladigan kurslardan birini tanlashlari mumkin. Kurs haqida to'liq ma'lumotlar, kursning maqsadi, mavzusi, davomiyligi, o'qituvchilar tomonidan taqdim etiladigan materiallar va boshqa tafsilotlar kuzatilishi mumkin.

Kursga kirish: Tanlangan kursga kirish uchun odatda to'lov amalga oshirish talab qilinadi. To'lov jarayoni odatda bank karti, kredit karta yoki boshqa elektron to'lov vositalari orqali amalga oshiriladi. To'lovni amalga oshirgandan so'ng, kursga kirish uchun foydalanuvchi hisobingizni o'z ichiga olasiz.

Darslarga kirish: Kursga kirgandan so'ng, platforma orqali darslarga kirish imkoniyati beriladi. Bu darslar o'quvchilar uchun onlayn videolar, elektron darsliklar, testlar, vazifalar va boshqa ta'lim materiallari shaklida taqdim etilishi mumkin. Darslarni o'qish, hisob kitoblari, ilova yuklab olish va o'quv jarayonida ishtirok etish imkoniyatlari mavjud bo'ladi.

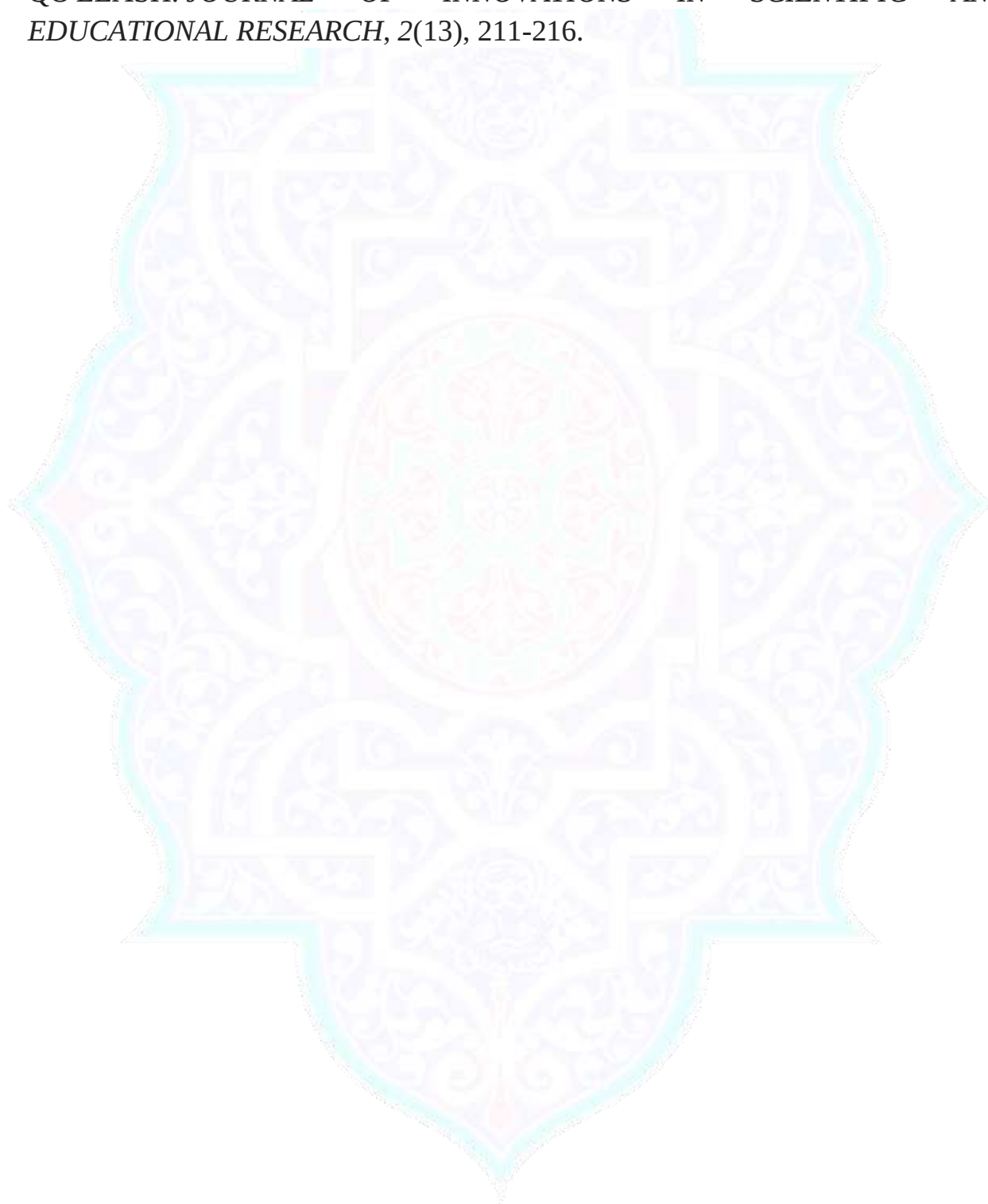
Axborot tizimlarida masofaviy ta'limga kirish jarayoni platformalar va kurslar asosida o'zgarishi mumkin. Har bir platforma o'zining o'zgartirishlarini va tartibini o'z ichiga oladi, shuningdek, har bir kurs o'z ma'lumotlari va talablari bilan ajralib turadi.

Buning uchun, kerakli kurs yoki platformaning o'zgartirish va talablari haqida to'liq tushuntiruvchi ma'lumotlarini taklif qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO 'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.
3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.
4. Javlon, X., & Obid ogli, S. J. (2022). Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF. *Journal of new century innovations*, 19(6), 352-357.
5. Muxtorov, D., & Burxonova, Z. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ. *Молодые ученые*, 1(1), 54-56.
6. Javohir, M., & Doston, M. (2023). SUN'IY NEYRON TARMOQLARINI O'RGATISH ALGORITMLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 125-130.
7. Sherali, Q., & Doston, M. (2023). BERILGANLARNI KLASTERLASH MASALASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 268-273.
8. Akbar, Q., & Doston, M. (2023). BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 214-219.
9. Naim o'g'li, M. D., & Shokir o'g'li, B. Z. (2023). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 1260-1264.
10. Naim o'g'li, M. D., & Xasan o'g'li, A. M. (2023). CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 220-222.
11. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.

12. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
13. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 211-216.

AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI

Muxtorov Doston Naim o'g'li*O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Assistent**dmuxtorov062@gmail.com***Inatov Omonjon Olimjon o'g'li***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali**inatovomonjon8@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompyuter tizimi va tarmoqlarida axborotlarni himoyalash vositalari, havf xatarlar va hujum turlari, konkret tashkiliy, texnikaviy yoki uskunaviy, dasturiy, huquqiy, jismoniy, kriptografik, kompyuter tarmoqlarining aloqa kanallarida axborotlarni himoyalash va viruslardan himoyalash vositalari keng yoritilib berilgan. Turli xildagi axborotlar hududiy joylashishidan qat'iy nazar bizning kundalik hayotimizga Internet xalqaro kompyuter tarmogi orqali kirib keldi. Axborotlashgan jamiyat shu kompyuter tarmog'i orqali tezlik bilan shakllanib bormoqda. Axborotlar dunyosiga sayohat qilishda davlat chegaralari degan tushuncha yo'qolib bormoqda. Jahon kompyuter tarmog'i davlat boshqaruvini tubdan o'zgartirmoqda, ya'ni davlat axborotlarning tarqalishi mexanizmini boshqarishdagi muammolari hamda zamonaviy kompyuter tizimlarini yaratilishi va global axborot tarmoqlarini paydo bo'lishi axborotni himoya qilish muammolari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kompyuter, texnologiya, internet, biometrik, onlayn, konfidentsial, elektron, texnik, sertifikat, administrator, resurs, versiya, blok, brandmauer.

Kirish

Yaqin o'tgan yillarda, Kompyuter texnologiyalari hayotimizga chuqur singib ketgan. Bizning zamonamizda odamlar kompyutersiz qanday ishlaganliklarini tasavvur qilishlari juda qiyin, ular ularga juda ko'nikib qolgan. Kompyuterlar mavjudligi bilan odamlar Internet - elektron pochta, World Wide Web, Internet-banking xizmatlaridan ham faol foydalana boshladilar. Endi, oddiy odamning har kuni ertalab yangiliklar lentasini standart ko'rish, shaxsiy pochta mazmunini tekshirish, turli mashhur ijtimoiy tarmoqlarga tashrif buyurish, onlayndo'konlarda xarid qilish, turli xizmatlar uchun haq to'lash. bilan boshlanadi. Internet asta-sekin, lekin shubhasiz aylandi. kundalik ishlarimizda doimiy yordamchi. Internet muloqotni osonlashtiradi va til to'siqlarini yo'q qiladi, endi sizning do'stingiz sizdan ming kilometr uzoqda boshqa shaharda yoki hatto boshqa davlatda yashasa ham, agar xohlasangiz, u bilan hech bo'lmaganda kun bo'yi muloqot qilishingiz mumkin. Ammo Internetning barcha afzalliklari bilan birga, u juda ko'p xavf-xatarlarni ham o'z ichiga oladi. Avvalo, bu shaxsiy va davlat

xavfsizligiga tahdiddir. Internet-bu shaxsiy ma'lumotlar, bank kartalari ma'lumotlarini osongina o'g'irlash mumkin bo'lgan, Internetda axborot urushlari olib boriladigan, ma'lumot to'qnashuvlari yuzaga keladigan bo'sh joy.

Shunday qilib, axborot xavfsizligiga tahdid eng muhim muammolardan biridir zamonaviy hayot inson va biz bu qaerdan kelib chiqqanligini va o'zimizni qanday himoya qilishimiz mumkinligini bilishimiz kerak.

Zamonaviy jamiyat hayotini zamonaviy axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kompyuterlar bank tizimlariga xizmat qiladi, yadro reaktorlarining ishlashini nazorat qiladi, energiyani taqsimlaydi, poezdlar jadvalini nazorat qiladi, samolyotlarni, kosmik kemalarni boshqaradi. Kompyuter tarmoqlari va telekommunikatsiyalar mamlakat mudofaa va xavfsizlik tizimlarining ishonchliligi va imkoniyatlarini oldindan belgilab beradi. Kompyuterlar axborotni saqlash, uni qayta ishlash va iste'molchilarga taqdim etishni ta'minlaydi, shu bilan axborot texnologiyalarini joriy qiladi. Biroq, aynan yuqori darajadagi avtomatlashtirish xavfsizlikni (shaxsiy, axborot, davlat va boshqalar) kamaytirish xavfini keltirib chiqaradi. Axborot texnologiyalari va kompyuterlarning mavjudligi va keng qo'llanilishi ularni buzg'unchi ta'sirlarga juda zaif qiladi. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin[1].

Ostida axborot xavfsizligiga tahdid axborot resurslari, shu jumladan saqlanadigan, uzatiladigan va qayta ishlangan axborotni, shuningdek, dasturiy va texnik vositalarni yo'q qilish, buzish yoki ruxsatsiz foydalanishga olib kelishi mumkin bo'lgan harakat yoki hodisani anglatadi.

Internet texnologiyalarining yaratilishi turli manbalardan tez va oson yo'l bilan axborot olish imkoniyatlarini hamma uchun-oddiy fuqarodan tortib yirik tashkilotlarga misli ko'rilmagan darajada oshirib yubordi. Davlat muassasalari, fan-ta'lim muassasalari, tijorat korxonalari va alohida shaxslar axborotni elektron shaklda yaratib-saqlay boshladilar. Bu muhit avvalgi fizikaviy saqlashga nisbatan katta qulayliklar tug'diradi: saqlash juda ixcham, uzatish esa bir onda yuz beradi va tarmoq orqali boy ma'lumotlar bazalariga murojaat qilish imkoniyatlari juda keng. Axborotdan samarali foydalanish imkoniyatlari axborot miqdorining tez ko'payishiga olib keldi. Biznes qator tijorat sohalarida bugun axborotni o'zining eng qimmatli mulki deb biladi. Bu albatta ommaviy axborot va hamma bilishi mumkin bo'lgan axborot haqida gap borganda o'ta ijobiy hodisa. Lekin pinhona (konfidentsial) va maxfiy axborot oqimlari uchun Internet texnologiyalari qulayliklar bilan bir qatorda yangi muammolar keltirib chiqardi. Internet muhitida axborot xavfsizligiga tahdid keskin oshdi. AQSH dagi kompyuter xavfsizligi instituti va FBR tomonidan kompyuter jinoyatlari bo'yicha 1999 yilda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra so'rovda qatnashgan tashkilotlarning 57 foyizi Internet bilan ulanish joyi "ko'pincha tajovuzlar tashkil etiladigan joy" deb, 30 foyizi ularning tarmog'iga suqulib kirish yuz berganini, 26 foyizi esa tajovuz vaqtida

pinhona axborotni o'g'irlash sodir bo'lganini ma'lum qilishgan. AQSH kompyuter jinoyatlariga qarshi kurash Federal markazi-FedCIRC ma'lumotlariga ko'ra 1998 yilda 1100000 kompyuterli 130000 ga yaqin davlat tarmoqlari tajovuzga duchor bo'lgan. "Kompyuter tajovuzi" deganda kishilar tomonidan kompyuterga beruxsat kirish uchun maxsus dasturni ishga tushirishni nazarda tutiladi. Bunday tajovuzlarni tashkil etish shakllari har xil. Ular quyidagi turlarga bo'linadi.[2]. Kompyuterga olisdan kirish: Internet yoki intranetga kimligini bildirmay kirishga imkon beruvchi dasturlar. O'zi ishlab turgan kompyuterga kirish: kompyuterga kimligini bildirmay kirish dasturlari asosida. Kompyuterni olisdan turib ishlatmay qo'yish: Internet (yo tarmoq) orqali olisdan kompyuterga ulanib, uning yoki uni ayrim dasturlarining ishlashini to'xtatib qo'yuvchi dasturlar asosida (ishlatib yuborish uchun kompyuterni qayta ishga solish yetarli). O'zi ishlab turgan kompyuterni ishlatmay qo'yish: ishlatmay qo'yuvchi dasturlar vositasida. Tarmoq skanerlari: tarmoqda ishlayotgan kompyuter va dasturlardan qay biri tajovuzga chidamsizligini aniqlash maqsadida tarmoq haqiqatda axborot yig'uvchi dasturlar vositasida. Dasturlarning tajovuzga bo'sh joylarini topish: Internetdagi kompyuterlarning katta guruhleri orasidan tajovuzga bardoshsizlarini izlab qarab chiquvchi dasturlar vositasida. Parol ochish: parollar fayllaridan oson topiladigan parollarni izlovchi dasturlar vositasida. Tarmoq tahlilchilari (snifferlar): tarmoq trafikini tinglovchi dasturlar vositasida. Ularda foydalanuvchilarning nomlarini, parollarini, kredit kartalari nomerlarini trafikdan avtomatik tarzda ajratib olish imkoniyati mavjud. Ma'lumotlar massivini jo'natuvchi tomonidan uni jo'natganligini yoki oluvchi tomonidan uni olganligini tan olishdan bo'yin tovlashining oldini olish. Ko'plab qo'shimcha xizmatlar (audit, kirishni ta'minlash) va qo'llabquvvatlash xizmatlari (kalitlarni boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash, tarmoqni boshqarish) mazkur asosiy xavfsizlik tizimini to'ldirishga xizmat qiladi. Web tugunining to'la xavfsizlik tizimi barcha yuqorida keltirilgan xavfsizlik yo'nalishlarini qamrab olgan bo'lishi shart. Bunda tegishli xavfsizlik vositalari (mexanizmlari) dasturiy mahsulotlar tarkibiga kiritilgan bo'lishi lozim. Autentifikatsiyalashni takomillashtirish qayta ishlatiladigan parollarga xos kamchiliklarni bartaraf etishni, shu maqsadda bir martagina ishlatiladigan parol tizimidan tortib identifikatsiyalashning yuqori texnologik biometrik tizimlarigacha qo'llashni nazarda tutadi. Foydalanuvchilar o'zlari bilan olib yuradigan predmetlar, masalan, maxsus kartochkalar, maxsus jeton yoki disketa ancha arzon ham xavfsiz[3]. Noyob, modul kodi himoyalangan dastur moduli ham bu maqsadlarda qulay. Oshkor kalitlar infratuzilmasi ham Web-tugun xavfsizligining ajralmas qismi. Autentifikatsiya, ma'lumot butunligi va axborot pinhonalig i(konfidentsialligi)ni ta'minlash uchun ishlatiladigan taqsimlashga n tizim(odamlar, kompyuterlar), Ochiq kalit infrastrukturali (sertifikat nashrchisi) elektron sertifikatni e'lon qiladi. Unda foydalanuvchi identifikatori, uning ochiq kaliti, xavfsizlik tizimi uchun qandaydir

qo'shimcha axborot va sertifikat nashr etuvchisining raqamli imzosi bor. Ideal variantda bu tizim Yer yuzining har qanday ikki nuqtasidagi foydalanuvchi uchun sertifikatlar zanjirini tuzib beradi. Bu zanjircha kimgadir maxfiy xatni imzolash, hisob bo'yicha pul o'tkazish yoki elektron kontrakt tuzish uchun, boshqa kishi uchun–hujjat manbaini va imzolovchi shaxsning aslini tekshirib bilish imkonini beradi. NIST bir necha boshqa tashkilotlar bilan bu yo'nalishda ish olib bormoqda. Internetga ulangan tarmoqlar xakerlarning tajovuzi tufayli ochiq muloqotga halal bersa ham brandmauerlar o'rnatib oldilar. PGP ga o'xshash mukammal dasturlar bo'lmaganda ochiq tarmoq bo'lishi ham mumkin bo'lmas edi.

Tarmoqni kompyuter tajovuzlaridan himoyalash doimiy va o'z-o'zidan yechilmaydigan masaladir. Lekin qator oddiy himoya vositalari yordamida tarmoqqa suqulib kirishlarning ko'pchiligini oldini olish mumkin. Masalan yaxshi konfiguratsiyalangan tarmoqlararo ekran va harbir ish stantsiyalari (kompyuterlar)da o'rnatilgan virusga qarshi dasturlar ko'pchilik kompyuter tajovuzlarini barbod etadi. Quyida Intranetni himoyalash bo'yicha 14 amaliy tavsiya bayon etilgan. Xavfsizlik siyosati lo'nda va aniq qo'yilishi lozim. Intranet tarmog'i xavfsizligi bo'yicha yorqin va sobit qadamlik bilan qo'yilisini ta'minlaydigan qoidalar va amallar bo'lishi lozim. Tarmoq xavfsizligi tizimi uning eng bo'sh joyi qanchalik kuchli himoyalangan bo'lsa shu qadar kuchlidir. Agar bir tashkilot doirasida turli xavfsizlik siyosatlariga ega bo'lgan bir necha tarmoq mavjud bo'lsa bir tarmoq boshqa tarmoqning yomon xavfsizligi tufayli obro'sini yo'qotishi mumkin. Tashkilotlar shunday xavfsizlik siyosatini qabul qilishlari lozimki, kutilgan himoya darajasi hamma yerda bir xil amalga oshsin. Siyosatning eng ahamiyatli tomoni brandmauerlar orqali o'tkaziladigan trafiklarga yagona talab ishlab chiqilishidir [4]. Shuningdek siyosat tarmoqda qaysi himoya vositalari (masalan, tajovuzlarni payqash vositalarimi yoki qaltis joylar skanerlarimi)va ular qanaqa ishlatilishi lozimligini belgilashi, yagona xavfsizlik darajasiga erishish uchun kompyuterlarning har xil turlari uchun standart xavfsiz konfiguratsiyalar belgilanishi shart. Brandmauer (Tarmoqlararo ekran, inglizcha-firewalls,) qo'llash lozim. Bu tashkilotning eng asosiy himoya vositasidir. Tarmoqqa kiruvchi, undan chiquvchi trafik (axborot oqimi)ni nazorat qiladi. U trafikning biror turini to'sib qo'yishi yo tekshirib turishi mumkin. Yaxshi konfiguratsiyalangan brandmauer kompyuter tajovuzlarining ko'pchiligini qaytarishi mumkin. brandmauerlar, intellektual kartalar va boshqa texnikaviy-dasturiy himoya vositalaridan oqilona foydalanish lozim. Brandmauer va WWW-serverlarni ularning ishini to'xtatib qo'yish tahdidlariga qarshi bardoshlilikini testdan o'tkazib turish lozim. Internetda kompyuterning ishini to'xtatib qo'yishga yo'naltirilgan tajovuzlar tarqalgan. Tajovuzkorlar doimo WWW-saytlarni ishdan chiqaradilar, kompyuterlarni ortiq vazifalar bilan yuklab qo'yadilar yoki tarmoqlarni ma'nosiz paketlar bilan to'ldirib tashlaydilar. Bu turdagi tajovuzlar juda jiddiy bo'lishi mumkin, ayniqsa tajovuzkor

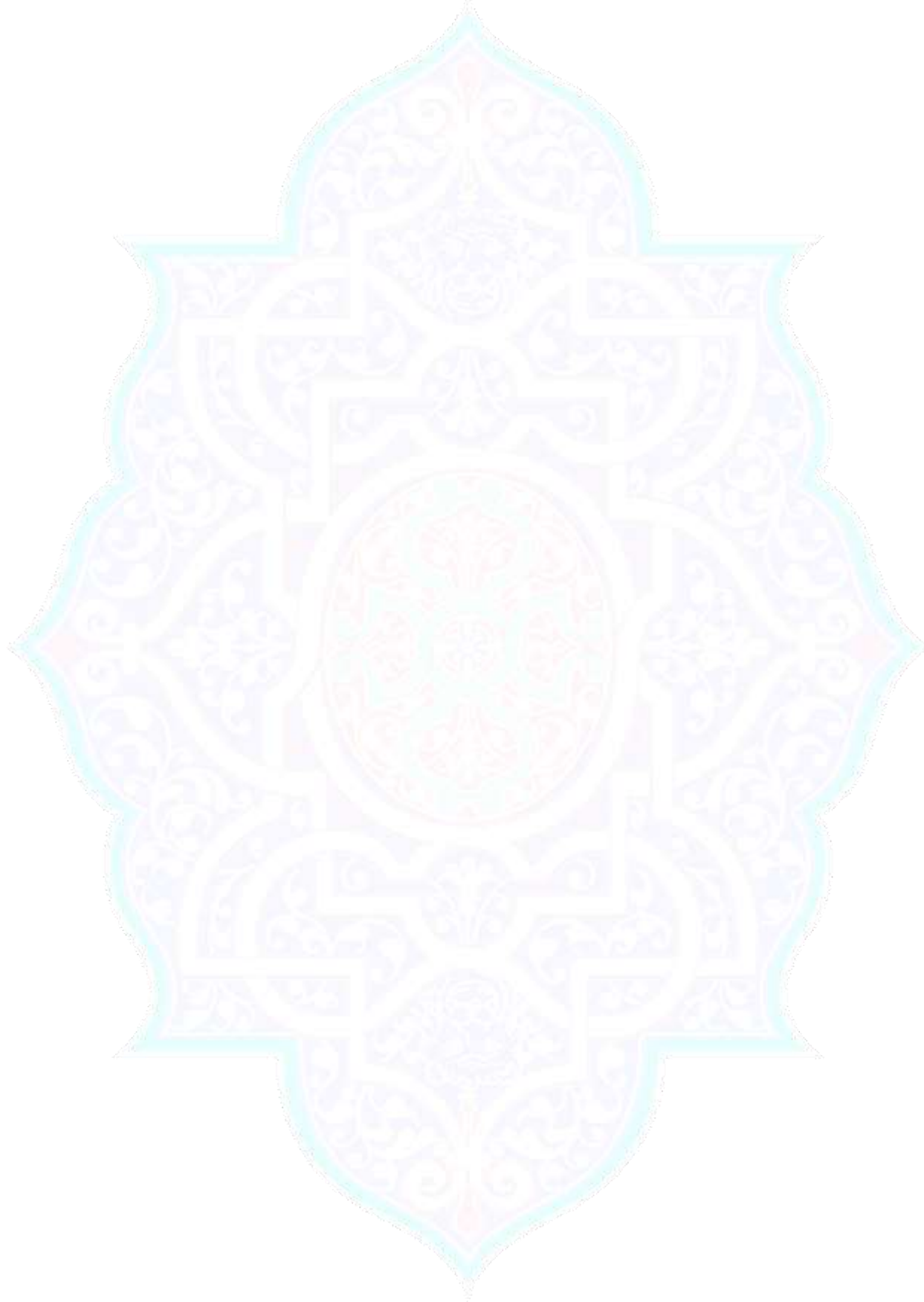
davomli tajovuzlarni uyushtirish darajasida aqlli bo'lsa. Chunki buning manbaini topib bo'lmaydi. Xavfsizligi haqida qayg'iruvchi tarmoqlar bunday tajovuzlardan ko'riladigan zararni chamalab ko'rish uchun o'zlariga o'zlari tajovuzlarni uyushtirishlari mumkin. Bunday tahlillarni faqat katta tajribaga ega tizim administratorlari yoki maxsus maslahatchilar o'tkazishi maqsadga muvofiq.[5]. Kriptotizimlardan keng foydalanish lozim. Tajovuzkorlar ko'pincha tarmoqqa uning ahamiyatga molik joylaridan o'tuvchi trafigini tinglash orqali trafikdan foydalanuvchilarni va ularning parollarini ajratib olish yordamida suqulib kiradilar. Shuning uchun olisdagi mashinalar bilan bog'lanishlar parol bilan himoyalanganda shifrlanishi shart. Bu ayniqsa, bog'lanish Internet kanallari orqali amalga oshirilganda yoki ahamiyatli server bilan bog'lanilganda zarur. TCP/IP trafigini shifrlash uchun tijoratli va bepul dasturlar mavjud. Bulardan foydalanish tajovuzlarning oldini oladi. Internet muhit bilan birlashgan Intranetda axborot oqimini va resurslarni eng ishonchli himoyalash vositasi– nosimmetrik va simmetrik kriptotizimlardan birgalikda foydalanishdir. Kompyuterlarni xavfsizlik nuqtai-nazaridan savodxonlarcha konfiguratsiyalash kerak. Kompyuterda amal tizimlari yangitdan o'rnatilganda ko'pincha tajovuzlarga qaltis bo'ladilar. Buning sababi amal tizimi dastlab o'rnatilganda barcha tarmoq vositalaridan foydalanishga ruhsat beriladi va ulardan to'g'ri foydalaniladi deb bo'lmaydi. Bu tajovuzkor uchun mashinaga tajovuz uyushtirishda ko'p usullardan foydalanishga yo'l ochadi. Shuning uchun barcha zarur bo'lmagan tarmoq vositalari kompyuterdan uzib qo'yilishi lozim. Dasturiy ta'minotga tuzatishlarni operativ kiritishni tartibga solish (Patching). Kompaniyalar bot-bot o'z dasturlarida topilgan xatolarni yo'qotish uchun tuzatishlar kiritib boradilar. Agar bu xatolar tuzatilmasa tajovuzkor undan foydalanib dasturingizga va u orqali kompyuteringizga tajovuz uyushtirishi mumkin. Tizim administratorlari avvalo o'zlarining eng zarur tizimlaridagi dasturlarga tuzatishlarni o'rnatib zarur xostlarni himoyalashlari zarur. Chunki tuzatishlar tez-tez yuzaga kelib turadi va ularni barcha kompyuterlarda o'rnatib chiqishga ulgurmay qolish mumkin. Odatda tuzatishlar faqat dastur ishlab chiqargan korxonadagina olinishi shart. Intranet-tarmoq xavfsizligida uchratilgan defektlarni albatta tuzatish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.

3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.
4. Javlon, X., & Obid ogli, S. J. (2022). Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF. *Journal of new century innovations*, 19(6), 352-357.
5. Muxtorov, D., & Burxonova, Z. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ. *Молодые ученые*, 1(1), 54-56.
6. Javohir, M., & Doston, M. (2023). SUN'IY NEYRON TARMOQLARINI O'RGATISH ALGORITMLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 125-130.
7. Sherali, Q., & Doston, M. (2023). BERILGANLARNI KLASTERLASH MASALASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 268-273.
8. Akbar, Q., & Doston, M. (2023). BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 214-219.
9. Naim o'g'li, M. D., & Shokir o'g'li, B. Z. (2023). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 1260-1264.
10. Naim o'g'li, M. D., & Xasan o'g'li, A. M. (2023). CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 220-222.
11. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.
12. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
13. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI

QO'LLASH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL RESEARCH, 2(13), 211-216.

**AXBOROT TIZIMLARI VA UNI TO'PLASH, SARALASH IZLASH,
AXBOROT TIZIMLARINING HAYOTGA TATBIQI****MUXTOROV DOSTON NAIM O'G'LI***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Assitent*dmuxtorov062@gmail.com**TILAVOV SHAHZOD AKBAR O'G'LI***O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, talaba*

Annotatsiya: Axborot to'plash, hayotdagi ta'siri, axborot tizimlari, axborotni ochiq va oshkora to'plash, axborotni modellashtirish, axborot xavfsizligi, axborotning maxfiyligi axborot dasturlari, axborot saralash.

Kalit so'zlar: modellashtirish, maxfiylik, xavfsizlik, ommaviylik, Innovatsiya va taraqqiyot, ma'lumotlarni boshqarish, Muloqot, Muammolarni hal qilish, tizimlar.

Axborot to'plash deganda Ma'lumot to'plash kitoblar, maqolalar, veb-saytlar, so'rovlar, intervyular va boshqalar kabi turli manbalardan ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Saralash to'plangan ma'lumotlarni tushunish va undan foydalanishni osonlashtirish uchun toifalar yoki mavzularga ajratishni o'z ichiga oladi.

Axborot ko'p jihatdan inson hayotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Mana bir nechta misollar:

1.Aloqa: Turli xil aloqa kanallari orqali ma'lumot almashishning qulayligi va tezligi odamlarga real vaqt rejimida butun dunyo bo'ylab boshqalar bilan bog'lanish imkonini berdi.

2.Ta'lim: Internet butun dunyo bo'ylab odamlar uchun ma'lumotni yanada qulayroq qilish orqali ta'limda inqilob qildi. Onlayn kurslar, Vebinarlar o'quv qo'llanmalar va boshqalar resurslar deyarli hamma narsani o'rganish imkonini berdi.

3.Sog'liqni saqlash: Axborot texnologiyalari tibbiy ma'lumotlar, bemorlarning qaydlari va teletibbiyot xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini sezilarli darajada yaxshiladi. Bu odamlarga dunyoning istalgan nuqtasidan yuqori sifatli tibbiy yordam olish imkonini berdi.

4.Biznes: Axborot marketingdan logistikagacha, mizojlarga xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan biznesning ishlash ususlini o'zgartirdi. Kompaniyalar endi ma'lumotlarni tahlil qilib, istemolchilarning xulq-atvori haqida tushunchaga ega bo'lishlari, yaxshiroq qarorlar qabul qilishlari va raqobatchilardan oldinda qolishlari mumkin.

5.O'yin-kulgi: Katta hajmdagi ma'lumotlarga kirish qobiliyati ko'ngilochar sanoatni o'zgartirdi. Odamlar endi filmlar, teleko'rsatuvlar, musiqa va boshqa o'yin-

kulgi turlarini deyarli istalgan joydan internetga ulangan holda translatsiya qilishlari mumkin.

Umuman olganda, axborot kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib, odamlarga o'rganish, o'sish, bog'lanish va son-sanoqsiz yo'llar bilan rivojlanish imkonini berdi.

Axborot va oshkoralik bir-biriga uzviy bog'liq, ammo bir-biridan farq qiluvchi ikkita tushunchadir. Axborot deganda shaxslarga yoki jamoatchilikka yetkaziladigan yoki taqdim etiladigan faktlar, ma'lumotlar yoki bilimlar tushuniladi. Boshqa tomondan, reklama ommaviy axborot vositalari yoki boshqa aloqa kanallaridan shaxs, maxsulot yoki xizmatni ommaga targ'ib qilish uchun foydalanishni anglatadi.

Axborot odamlarning ongli qarorlar qabul qilishi va jamiyatning samarali ishlashi uchun zarurdir. U turli kanallar, masalan; veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, axborot agentliklari va davlat idoralari orqali tarqatilishi mumkin. Axborotni taqdim etishdan maqsad- shaxslarni faktlar va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish, xabardor qilish va vakolat berishdir.

Ommaviylik esa ma'lum bir shaxs maxsulot yoki xizmat haqida xabardorlikni oshirish yoki qiziqish uyg'otish uchun ishlatiladi. U odatda marketing yoki reklama maqsadlarida ishlatiladi va ko'pincha potensial mijozlar yoki mizojlarga murojaat qilishga urinayotgan biznes yoki tashkilotlar bilan bog'lanadi.

Shunday qilib, axborot ham, oshkoralik ham jamoatchilikka yetkazishni nazarda tutsa, ular turli maqsadlarga xizmat qiladi. Axborot odamlarga nilim va faktlarni taqdim etadi, reklama esa odamlar, maxsulotlar yoki xizmatlarni kengroq auditoriyaga targ'ib qiladi yoki reklama qiladi.

Ma'lumot mazmuni ma'lum bir xabar, hujjat yoki ma'lumotlar to'plamidagi foydali, qimmatli oi tegishli ma'lumotlar miqdorini bildiradi. Axborot mazmuni qanchalik ko'p bo'lsa, ma'lumot shunchalik mazmunli va foydali bo'ladi.

Axborotning yuqori mazmuniga xissa qo'shishi mumkin bo'lgan omillarga aniqlik, to'liqlik, o'z vaqtidalik, dolzarblik va ravshanlik kiradi. Bugungi axborot asrida axborot mazmunini samarali aniqlash, tahlil qilish va muloqot qilish qobiliyati ko'plab kasblar va soxalar uchun muhim mahoratdir.

Mana, ma'lumot to'plash va saralashning ba'zi usullari:

- Tadqiqot o'tkazish: Bu tushuncha va bilim yaratish uchun turli manbalardan ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi.
- So'rovlar va so'rovlar: Ular odamlardan fikr va mulohazalarni yig'ish uchun ishlatiladi va odatda anketalar orqali o'tkaziladi.
- Intervyu: Bular ma'lum bir mavzu bo'yicha qimmatli tushuncha va istiqbollarni taqdim eta oladigan odamlar bilan yuzma-yuz suhbatlardir.

Kuzatish: Bu tushuncha va bilimga ega bo'lish uchun xatti-harakatlar va harakatlarni kuzatish va yozib olishni o'z ichiga oladi.

Turkumlashtirish: Bu jarayon to'plangan ma'lumotlarni mantiqiy toifalar yoki mavzular bo'yicha saralash va tartibga solishni o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, ma'lumotlarni to'plash va saralash shaxslar va tashkilotlarga asosli qarorlar qabul qilish va to'plangan ma'lumotlardan mazmunli tushunchalar olishga yordam beradigan muhim jarayonlardir.

Ma'lumot bizning kundalik hayotimizda muhim rol o'ynaydi. Bu bilim, taraqqiyot va tushunishning kalitidir. Ma'lumotlarning hayotda muhim bo'lishining ba'zi sabablari:

1. Aqlli qarorlar qabul qilish: To'g'ri va o'z vaqtida olingan ma'lumotlar bizga hayotimizning turli jabhalari, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, moliya va boshqalar bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

2. Shaxsiy o'sish: Axborot bizga bilim va tushunchalarimizni kengaytirishga hamda shaxsiy o'sish va rivojlanishimizga hissa qo'shadigan intellektual imkoniyatlarimizni rivojlantirishga yordam beradi.

3. **Innovatsiya va taraqqiyot:** Axborot yangi g'oyalar, innovatsiyalar va taraqqiyot uchun xom ashyo hisoblanadi. Bu ijodkorlikni rag'batlantiradi va muammolarga yangi yechim topishga yordam beradi.

4. **Muloqot:** Samarali muloqot munosabatlarni o'rnatish uchun zarur, axborot esa muloqotning asosidir. Ma'lumotlar bizga samarali muloqot qilish va boshqalar bilan bog'lanish imkonini beradi.

5. **Muammolarni hal qilish:** Axborot bizga murakkab muammolarni tahlil qilish, tushunish va hal qilish uchun zarur vositalarni taqdim etadi.

Xulosa qilib aytganda, axborot shaxsiy rivojlanish, qaror qabul qilish, innovatsiyalar, muloqot va muammolarni hal qilish uchun zarurdir. Axborotsiz hayotga moslashish, o'sish va rivojlanish qobiliyatimiz cheklangan bo'lar edi.

Tizim - bu umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydigan elementlar yoki komponentlar yig'indisidir. Turli xil tizimlar mavjud, jumladan, jismoniy tizimlar, biologik tizimlar, ijtimoiy tizimlar va hatto matematik va axborot tizimlari kabi mavhum tizimlar.

Bu yerda tizimlarning umumiy xususiyatlari keltirilgan:

1. O'zaro bog'liqlik: tizim ichidagi elementlar bir-biriga bog'langan va umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydi.

2. Tashkilot: Tizimlar tartibga solingan va turli komponentlar orasidagi munosabatlarni belgilaydigan tuzilishga ega.

3. Kirishlar va chiqishlar: tizimlar kirishlarni qabul qiladi, ularni turli mexanizmlar yordamida qayta ishlaydi va natijalarni ishlab chiqaradi.

4. Fikr-mulohaza: Tizimlarda erishilgan natijalar va olgan fikr-mulohazalari asosida o'z xatti-harakatlarini o'zgartirish imkonini beruvchi qayta aloqa tizimi mavjud.

5. Atrof-muhit: Tizimlar ularning xatti-harakatlari va natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kengroq muhitda mavjud.

6. Chegara: Tizimlar tizimga kiritilgan va undan chiqarib tashlangan komponentlarni belgilaydigan chegaralarga ega.

Tizimlarni tushunish juda muhim, chunki u murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va turli komponentlar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirlarni aniqlash imkonini beradi. Tizimli fikrlash bizga turli elementlarning o'zaro ta'sirini va tizimning bir qismidagi o'zgarishlar tizimning boshqa qismlariga qanday ta'sir qilishini ko'rishga yordam beradi. Bu tushunchadan mavjud tizimlarning samaradorligi va samaradorligini oshirish, shuningdek, bizning ehtiyojlarimizga javob beradigan yangi tizimlarni loyihalash uchun foydalanish mumkin.

Axborotni modellashtirish muayyan sohada axborotning kontseptual tasvirini yaratish jarayonini anglatadi. U muhim ob'ektlarni va ularning munosabatlarini aniqlashni va har bir ob'ekt uchun atributlar va cheklovlarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Maqsad manfaatdor tomonlar o'rtasida axborot haqida umumiy tushuncha yaratish va ma'lumotlarni boshqarish, saqlash va qidirishni osonlashtirishdir. Axborotni modellashtirish odatda dasturiy ta'minot muhandisligi, ma'lumotlar bazasi dizayni va biznes tahlili sohalarida qo'llaniladi.

Ma'lumotni tarmoq orqali uzatish deganda tarmoqqa ulangan turli qurilmalar o'rtasida ma'lumotlarni yuborish va qabul qilish jarayoni tushuniladi. Buning uchun Internet orqali ma'lumotlarni uzatish uchun Transmission Control Protocol (TCP) va Internet Protocol (IP) va mahalliy tarmoqlar (LAN) orqali ma'lumotlarni uzatish uchun Ethernet protokoli kabi bir nechta protokol va texnologiyalar qo'llaniladi. Odatda, ma'lumotlar paketlarga bo'linadi, keyinchalik ular tarmoq orqali uzatiladi va belgilangan qurilmada qayta yig'iladi. Tarmoq orqali ma'lumotlarni uzatish jarayoni ma'lumotlarning maxfiyligi va yaxlitligini ta'minlash uchun turli shifrlash va autentifikatsiya usullari yordamida himoyalaniishi mumkin.

Axborot dasturlari deganda ma'lumotlar va ma'lumotlarni boshqarish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun mo'ljallangan kompyuter dasturlari tushuniladi. Axborot dasturlariga misollar ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari, biznes razvedka vositalari va ma'lumotlarni tahlil qilish ilovalarini o'z ichiga oladi. Ushbu dasturiy vositalar foydalanuvchilarga ma'lumotlarni saqlash va olish, shuningdek, tushunchaga ega bo'lish va asoslangan qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun mo'ljallangan. Axborot dasturlari turli sohalarida va sohalarida, jumladan moliya, sog'liqni saqlash, chakana savdo va ishlab chiqarishda va boshqalarda qo'llanilishi mumkin. Ma'lumotlarni boshqarish va tahlil qilish uchun ba'zi mashhur dasturiy vositalar Microsoft Excel, Tableau, SAS va SQL Serverni o'z ichiga oladi.

Axborot xavfsizligi deganda axborotni ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o'zgartirish yoki yo'q qilishdan himoya qilish tushuniladi. U ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlash uchun chora-tadbirlar va nazoratni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Axborot xavfsizligi jismoniy shaxslar, korxonalar va hukumatlar uchun nozik va qimmatli ma'lumotlarni kiberhujumlar, ma'lumotlar buzilishi va boshqa xavfsizlik tahdidlaridan himoya qilish uchun muhimdir. Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha keng tarqalgan chora-tadbirlar qatoriga shifrlash, kirishni boshqarish vositalari, xavfsizlik devorlari, antivirus dasturlari va xodimlar uchun xavfsizlik bo'yicha muntazam treninglar kiradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.
3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.
4. Javlon, X., & Obid ogli, S. J. (2022). Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF. *Journal of new century innovations*, 19(6), 352-357.
5. Muxtorov, D., & Burxonova, Z. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ. *Молодые ученые*, 1(1), 54-56.
6. Javohir, M., & Doston, M. (2023). SUN'IY NEYRON TARMOQLARINI O'RGATISH ALGORITMLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 125-130.
7. Sherali, Q., & Doston, M. (2023). BERILGANLARNI KLAUSTERLASH MASALASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 268-273.
8. Akbar, Q., & Doston, M. (2023). BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 214-219.
9. Naim o'g'li, M. D., & Shokir o'g'li, B. Z. (2023). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 1260-1264.

10. Naim o'g'li, M. D., & Xasan o'g'li, A. M. (2023). CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 220-222.
11. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.
12. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
13. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 211-216.

GEODEZIK BELGILAR, GEODEZIK PUNKITLARNING MARKAZLARI

Latipov Abbos Sharipovich.

*“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti
“Geodeziya va geoinformatika” ta’lim yo’nalishi talabasi.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimiz hududi bo'ylab koordinatalar va balandliklarning yagona tizimini aniq, o'lchovli va to'g'ri taqsimlash imkonini yaratgan bundan yuz yildan ko'proq vaqt oldin yaratilgan geodezik tarmoqlar haqida ko'rib chiqilgan. Geodeziya tarmoqlari doimiy ravishda yangi geodeziya punktlari bilan yangilanayotganligi yoritilgan. Geodeziya tarmoqlari punktlari joylarda punktlarning barqarorligi va saqlanishini ta'minlaydigan maxsus tashqi geodeziya belgilari bilan o'rnatiladi. Yerdagi geodezik belgilar uzoq vaqt davomida foydalanish uchun mo'ljallangan, ular davlat tomonidan himoya qilinadi.

Kalit so'zlar: geodeziya, geodeziya tarmoqlari, geodezik tarmoq punkti, geodezik belgilar, parametrlari, geodezik belgi, Kartografik belgi, datum nuqtasi, GHS.

Аннотация

В этой статье рассматриваются созданные более ста лет назад были геодезические сетки, позволившие точно, размеренно и точно распределить единую систему координат и высот по территории нашей страны. Подчеркнуто, что геодезические сети постоянно пополняются новыми геодезическими точками. Пункты геодезической сети устанавливаются специальными внешними геодезическими отметками, обеспечивающими устойчивость и сохранность пунктов. Геодезические знаки на местности предназначены для длительного использования, охраняются государством.

Ключевые слова: геодезия, геодезические сети, пункт геодезической сети, геодезические знаки, параметры, геодезический знак, картографический знак, опорная точка, GHS.

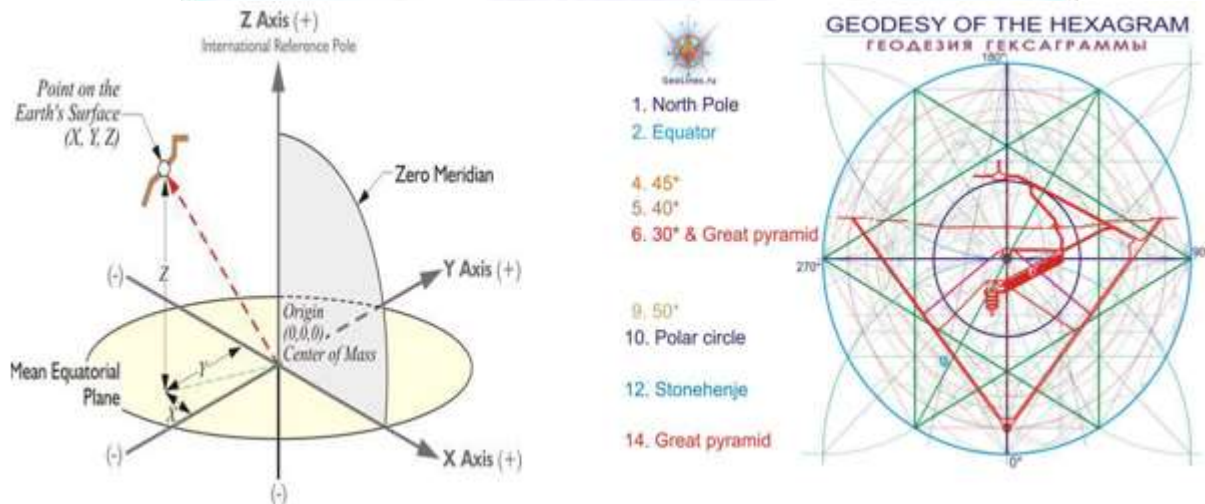
Annotation

This article discusses the geodetic grids created more than a hundred years ago, which made it possible to accurately, measuredly and accurately distribute a single system of coordinates and heights across the territory of our country. It is emphasized that geodetic networks are constantly replenished with new geodetic points. The points of the geodetic network are established by special external geodetic marks, which ensure the stability and safety of the points. Geodetic signs on the ground are intended for long-term use and are protected by the state.

Key words: geodesy, geodetic networks, geodetic network point, geodetic signs, parameters, geodetic sign, cartographic sign, reference point, GHS.

Geodezik belgi geodezik punktlarning tashqi dizaynidan boshqa narsa emas, ularning asosiy maqsadi hududda uzoq muddatli xavfsizlik va identifikatsiyani ta'minlashdir. Geodezik belgilar ko'rish maqsadlariga ega bo'lgan o'lchash jarayonining elementidir, shuning uchun ular kuch va qat'iylikka ega bo'lishi kerak. Geodezik belgilarni yerga joylashtirish va mahkamlash kerak.

Ma'lumki, geodezik punktlarning markazlari koordinatali tashuvchilardir. Shuning uchun ularning barqaror holatda bo'lishi juda muhimdir. Markazlarni yotqizishda ishlab chiqarish texnologiyasi hududning geografik sharoitlariga (tuproqning tabiati) bog'liq bo'lgan maxsus dizaynlar qo'llaniladi.

1-rasm. Geodezik belgilarning kartografik belgilanishi

Xaritalarda mos yozuvlar nuqtasi maxsus belgilar bilan belgilanadi. Ular quyidagicha ajralib turadi: astronomik nuqtalar uchun; SHS punktlari uchun; hududda joylashgan markaziy punktlar uchun; tadqiqot tarmoqlari nuqtalari uchun; davlat nivelirlash geodeziya tarmog'i punktlari uchundir. Bu nuqtalarning barchasi Yerning haqiqiy yuzasida metall piramidalar yoki oddiy ko'rsatkichlar bilan belgilangan. Nuqtaning joylashishini ko'rsatuvchi geodeziya markazlari xaritalarda koordinatalar bo'yicha, ya'ni imkon qadar aniq, balandlik belgilari ko'rsatilgan holda chiziladi. Datum nuqtasi nimadegan savolga javob berib o'tamiz. Umumiy geodeziya tarmog'iga kiritilgan tog'lar, tepaliklar, tepaliklar yoki alohida binolar, minoralar yoki qo'ng'iroq minorolari an'anaviy ravishda qabul qilingan birlashtirilgan belgilar bilan belgilanadi. Katta masshtabli xaritalarda GHS nuqtalari mutlaqo hamma narsada ko'rsatilgan. Belgilangan astronomik nuqtalar faqat ma'lum bir hududda boshlang'ich nuqtalar bo'lgan hollarda ko'rsatiladi.

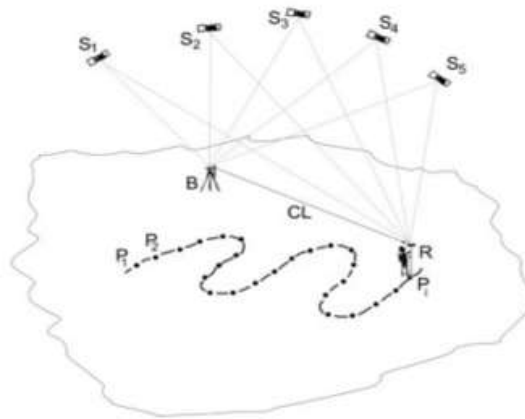
Turlar — bu qoyaga mahkamlangan marka ustida quriladigan toshdan, g'ishtdan, betondan, temir-betondan yasalgan ustunlar bo'lib, ularni tog'li yerlarda o'rnatiladi. Qarash moslamalari tur ustida yoki turdagi markada o'rnatiladi. Asosiy markaning ustida ikkinchi va uchinchi markalar joylashtiriladi.

Piramidalar yondosh punktlarga yerdan ko‘rinishi mumkin bo‘lgan ochiq joylarda quriladi. Ular uch va to‘rt qirrali, oddiy shtativli va nishon tayoqchali bo‘ladi. Piramidalar balandligi 5 m dan 8 m gacha bo‘ladi.

Oddiy signallar ikki piramidali: asbob o‘rnatish uchun xizmat qiladigan ichki va kuzatuvchi uchun tashqi platformadan iborat.

Oddiy signallar 4—10 m balandlikka ega. Tashqi piramidalar asosan to‘rt qirrali, ichkilari uch qirrali bo‘ladi.

Murakkab signallar 10 m dan 40 m gacha balandlikka ega bo‘lib, murakkab uch qirrali va to‘rt qirrali ko‘rinishda quriladi.

2-rasm. Yerning geodezik o‘lchashdagi nuqtalarning o‘zaro holati.

Yer yuzasida bajarilayotgan barcha geodezik o‘lchashlardan asosiy maqsad nuqtalarning o‘zaro holatini aniqlash.

Joyda o‘rni uzoq vaqt saqlanadigan qilib maxsus qurilma yoki mustahkam qoziq bilan belgilangan planli koordinatasi yoki absolyut balandligi aniqlangan nuqtaga geodezik tayanch punkti (GTP) deyiladi. Bunday nuqtalar yig‘indisi geodezik tayanch to‘rini tashkil etadi. Planli koordinatasi malum bo‘lgan tayanch punktga planli tayanch punkti (PTP), absolyut balandligi malum bo‘lgan tayanch punktga balandlik tayanch punkti (BTP) deyiladi, shunga qarab geodezik tayanch to‘rlari planli va balandlik tayanch to‘rlariga bo‘linadi.

Geodezik tayanch to‘rlarini (GTT) barpo etish “umumiylikdan xususiylikka” qarab barpo etiladi. Siyrak joylashgan tayanch nuqtalar yuqori aniqlikda o‘lchanib, bazaviy to‘r hosil qilinib, so‘ngra shu to‘r asosida aniqlik jihatidan bazaviy to‘rdan kichik bo‘lgan to‘rlar hosil qilinadi. Shuni takidlash joizki aniqligi teng yoki undan past bo‘lgan tayanch punktlariga tayanib unga teng yoki undan yuqori aniqlikdagi to‘r hosil qilinmaydi. Tayanch punktlarining zichligi talab etilayotgan geodezik ishlarga bog‘liq. Davlat geodezik to‘ri (DGT) X, Y, N koordinatalari ma‘lum bo‘lgan punktlar majmuasidan iborat bo‘lib, punktlar mamlakat hududida bir tekislikda joylashgan bo‘lishi zarur. DGT topografik geodezik ishlarni bajarishda bazaviy to‘r hisoblanadi.

Planli davlat geodezik to'ri astronomik yoki geodezik o'lchash yordamida barpo etilishi mumkin. Astronomik usulda har bir punkt koordinatasi astronomik kuzatishlardan foydalanib, bir-biri bilan bog'lanmagan holda alohida-alohida aniqlanadi. Geodezik usulda bir nechta boshlang'ich tayanch punktlarning koordinatalari astronomik kuzatishlar orqali aniqlanadi, qolgan punktlarning koordinatalari joyda bajarilgan geodezik o'lchashlar asosida hisoblab chiqariladi. Balandlik geodezik to'r geometrik nivelirlash usulida barpo etiladi.

Xulosa qilib shuni takidlash joizki, hozirda respublikamiz hududidagi davlat geodezik punktlarining nosoz holdaligi sababli ish jarayoni hamda sifatiga bir qancha salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari ta'mir talab bo'lib qolgan davlat geodezik punktlarini raqamlashtirilsa yuqoridagi keltirib o'tilgan salbiy oqibatlar noqulayligiga barxam bergan bo'lar edik yer yuzidagi, o'zlashtirish hamda yer yuzasini injinerlik inshootlarini barpo qilish bilan shug'ullanadigan barcha mutaxassislar uchun topografik karta ko'z bo'lib xizmat qilsa davlat geodezik punktlari tayanch asosi sifatida yuritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sobirov J. X. O., Komiljanova E. U. Q., Sharifboyeva H. I. Q. XORAZM VILOYATIDA AGRAR SOHANING EKSPORT SALOHIYATINI KENGAYTIRISHDA AYRIM NOAN'ANAVIY TARMOQLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA RIVOJI.
2. Esanovna D. B. UDK: 372.881 CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATION SYSTEM, ELECTRONIC JOURNAL OF ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE //EDUCATION AND TRAINING. – 2021. – C. 2181-975.
3. Бозорова И. Ж. ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЙ В СФЕРЕ ФИНАНСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ //Экономика и социум. – 2023. – №. 1-2 (104). – С. 603-606.
4. Egamberdievich, O. K., Abrorovich, Y. S., Abduvositovich, Y. A., & Qizi, Y. S. A. (2022). Determination of Microparameters of Halcogenide Thin Movies. Journal of Optoelectronics Laser.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DARSLARGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI UYG'OTISH VA BILIMLARINI OSHIRISH.	3
2	HOZIRGI KUNDA KELAJAK AVLOD YOSHLARINING TARBIYASIDAGI MUAMMOLARI	6
3	TABIATGA EHTIROM AJDODLARDAN MEROS	12
4	ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "BEAUTY" IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTICS	17
5	JINSIY DIFORMIZM VA INDIVIDNING PSIXOLOGIK TAVSIFI	24
6	TYPES OF PRISON PUNISHMENT	29
7	PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ACTIVITIES OF EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES	34
8	INFEKSIYA NAZORATI, INFEKSION XAVFSIZLIK	39
9	MAGNIT BO'RONLARI VA UNI INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI MAVZUSINI KASBGA YO'NALTIRISH	48
10	FAZODA TEKISLIKLARNING PERPENDIKULYARLIGI	51
11	ALKANLARNING NOMENKLATURASI, OLINISHI	54
12	O'TLOQI SAZ TUPROQLARDAGI SUVNI MIQDORINI ANIQLASH	57
13	TUPROQNING TARKIBI O'RGANISH HAMDA UNDAGI MIKROORGANIZMLARNING AHAMIYATI	61
14	LAVANDA O'SIMLIGINING FOYDALI XUSUSIYATLARI	64
15	DORIVOR LAVANDA O'SIMLIGINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDA QO'LLANISHI	67
16	DORIVOR ZAFARON YOHUD QADIMGI SHAFRAN	70
17	TALABALARINING MA'NAVIY AHLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA JADID PEDAGOGIKASINING O'RNI	73
18	TURKISTON LAQQACHASI BALIG'INING MORFOMETRIYASI	78
19	QIZIL KITOBGA KIRITILGAN AYRIM TURLARNING TAKSONOMIK TARKIBI VA FARG'ONA VODIYSIDA TARQALGAN DORIVOR: KAVZAK VA DAREMA O'SIMLIGI URUG'LARI VA UNUVCHANLIGINI HARORATGA VA IQLIMGa TA'SIRINI O'RGANISH	80

20	ДАЪВО МУДДАТИ ИНСТИТУТИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ	84
21	ҚОНУН БЎЙИЧА ВОРИСЛИК МУАММОЛАРИ	86
22	ФУҚАРОЛИК СУДЛАРИДА ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ИШЛАРНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ	91
23	СУД ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ	94
24	CONCEPT OF EQUIVALENCE IN A FOREIGN LANGUAGE	98
25	ANALYSES OF IMPROVING THE LEVEL OF COMMUNICATION DEVELOPMENT OF STUDENTS	103
26	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЫСОКОЧАСТОТНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССАХ БЕЛЕНИЯ И КРАШЕНИЯ ТРИКОТАЖНОГО ПОЛОТНА	109
27	O'QUVCHILARNI MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR	115
28	“SABZAVOT EKINLARI, POMIDOR VA KARAM AGROSENOZLARIDA TARQALGAN ZARARKUNANDA QO'NG'IZLAR FAUNASI”	119
29	НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ГЕНДЕР СТЕРЕОТИПЛАР ТАДҚИҚИ	123
30	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA STEAM TEXNANOLOGIYASINI QO'LLASHNING AHAMIYATI	128
31	TRANSMISSIYA AGREGATLARI, RUL BOSHQARMASIGA SXX, TORMOZ TIZIMIGA SXX	132
32	QANDSIZ DIABETNING KELIB CHIQISHI VA UNI DAVOLASH USULLARI	135
33	QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI HAMDA DAVOSI	138
34	MILLIY TA'LIM TIZIMIDA XALQ MAORIFI – JADIDLAR TARIXI	143
35	AXBOROT TIZIMLARINING FUNKSIONAL BO'LIMLARI	147
36	ELEKTRON BIZNES VA ELEKTRON TIJORAT MAQSADLARI VA ASOSIY YO'NALISHLARI	151
37	AXBOROT TIZIMLARIDA MASOFAVIY TA'LIM	156
38	AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI	160
39	AXBOROT TIZIMLARI VA UNI TO'PLASH, SARALASH IZLASH, AXBOROT TIZIMLARINING HAYOTGA TATBIQI	167
40	GEODEZIK BELGILAR, GEODEZIK PUNKITLARNING MARKAZLARI	173